

KONFERANSA XEBATÊN KURDÎ

ZANÎNGEHA BİLGİYÊ YA STENBOLÊ / KUŞTEPE BS
25 Gulan 2013

WEQFA İSMAİL BEŞİKÇİ
&
CIVATA ÇAND Û RAMANÊ YA BİLGİYÊ

KÜRT ÇALIŞMALARI KONFERANSI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ / KUŞTEPE KAMPÜSÜ BS
25 MAYIS 2013

İSMAİL BEŞİKÇİ VAKFI
&
BİLGİ KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE TOPLULUĞU

KONFERANSA XEBATÊN KURDÎ

Zanîngeha Bilgiyê ya Stenbolê / Kuştepe BS

25 Gulan 2013

WEQFA ÎSMAÎL BEŞİKÇÎ

&

CIVATA ÇAND Ê RAMANÊ YA BİLGİYÊ

***

KÛRT ÇALIŞMALARI KONFERANSI

İstanbul Bilgi Üniversitesi / Kuştepe Kampüsü BS

25 Mayıs 2013

İSMAİL BEŞİKÇİ VAKFI

&

BİLGİ KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE TOPLULUĞU

Pirtûka ku di destê we de ye, bi tu awayî nayê firotin.

Elinizdeki kitap, hiç bir surette satılamaz

Kürt Çalışmaları Konferansı'nı Düzenleyen Kurumlar

İsmail Beşikci Vakfı & Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğu

Mekan: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kuştepe Kampüsü BS

Birinci Baskı: İstanbul, Ocak 2014

Organizasyon Ekibi:

Alattin Ayhan, Barış Dikilitaş, Ayhan Işık, Ronayi Önen

Simultane Çeviri: *Veysi Altay, Muhammet Gözütok*

Konferanstaki katkılarından dolayı teşekkür ederiz:

Deniz Ağar, Remziye Alparslan, Hişyar Aydın, Nesim Aygün, Felat Aslan, Barış Altın, Muhlis Büyükkaya, Şafii Çelik, Dersim Demir, Roje Demir, Veysi Demirtaş, Hebung Dinçer, Abdurrahim İnan, Kadir Kaçan, İlyas Kaya, Mustafa Kesici, Şenol Tokman, Muhammet Uğur, Azad Zal

Kitap Ekibi

Editör/Redaksiyon : Muhammet Gözütok, Ayhan Işık

Deşifrasyon : Serhat Bozkurt, Muhammet Gözütok

Çeviri : Muhammet Gözütok

Mizanpaj: Ahmet Önal

Kapak: Mert İnan

İdari Koordinatör: Tülin Dağ

Matbaa Adresi: Davutpaşa Cad. Güven San. Sitesi, C. Blok,

No: 244, Tel: 0212.576 01 36, Topkapı-İstanbul.

Matbaa Sertifikası No:12156

Yayınevi Sertifikası No:25474

ISBN:978-605-84491-04

Yüklenici: Roni Basın Yayın Tanıtım ve Dış Ticaret Ltd. Şti.

İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok. No: 21/3

Beyoğlu- İstanbul

Tel:0212 2454381

e-mail: ronyayin@gmail.com

KONFERANSA XEBATÊN KURDÎ

Zanîngeha Bilgiyê ya Stenbolê / Kuştepe BS

25 Gulan 2013

WEQFA ÎSMAÎL BEŞÎKCÎ

&

CIVATA ÇAND Ê RAMANÊ YA BÎLGIYÊ

***

KÛRT ÇALIŞMALARI KONFERANSI

İstanbul Bilgi Üniversitesi / Kuştepe Kampüsü BS

25 Mayıs 2013

İSMAÎL BEŞÎKCÎ VAKFI

&

BÎLGİ KÛLTÜR VE DÜŞÜNCE TOPLULUĞU

*Elinizdeki kitap, hiç bir surette satılamaz
Pirtûka ku di destê we de ye, bi tu awayî nayê firotin.*

Saziyên Ku Bi Rê Ve Dibin

Weqfa Îsmail Beşikçi, Zanîngeha İstanbul Bilgi,

Civata Çand û Ramanê Ya Bilgi'yê

Cih: Zanîngeha İstanbul Bilgi

Çapa Yekem: Stenbol, Çileyêpaşîn 2014

Koma Organîzasyonê:

Alattin Ayhan, Barış Dikilitaş, Ayhan Işık, Ronayi Önen

Wergera Sîmultane: Veysel Altay, Muhammet Gözütök

Ji ber ku alîkar bûne, em spas dikin. (li gor rêza herfan):

Deniz Açar, Remziye Alparslan, Hışyar Aydın, Nesim Aygün, Felat Aslan, Barış Altın, Muhlis Büyükkaya, Şafii Çelik, Dersim Demir, Roje Demir, Veysi Demirtaş, Hebun Dinçer, Abdurrahim İnan, Kadir Kaçan, İlyas Kaya, Mustafa Kesici, Şenol Tokman, Muhammet Uğur, Azad Zal

Edîtor/Redaksiyon : Muhammet Gözütök, Ayhan Işık

Deşîfrasyon : Serhat Bozkurt, Muhammet Gözütök

Wergêr: Muhammet Gözütök

Mîzanpaj: Ahmet Önal

Berg: Mert İnan

Koordînatora İdarî: Tülin Dağ

Navnîşana Matbaayê: Davutpaşa Cad. Güven San. Sitesi,

C. Blok, No: 244, Tel: 0212.576 01 36, Topkapı-İstanbul.

Numara Sertifikayê Matbaayê: :12156

Numara Sertifikayê ya Weşanê: :25474

IS BN:978-605-84491-04

Karbar: Roni Basın Yayın Tanıtım ve Dış Ticaret Ltd. Şti

İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok. No: 21/3

Beyoğlu - İstanbul

Tel:0212 2454381

e-mail: ronyayin@gmail.com

“Sivil Düşün sivil toplum örgütleri, aktivistler ve sivil ağlar için Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen yenilikçi, esnek ve katılımcı bir Avrupa Birliği Programıdır.”

*“Bu yayın, **Sivil Düşün AB Programı Aktivist Desteği** kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır.”*

“Bu yayın içeriğinin sorumluluğu tamamıyla; yazarın/yüklenicinin/uygulayıcı ortağın adına aittir ve hiç bir şekilde AB’nin görüşlerini yansıtmaz.”

***

“Sivil Düşün, Bernameyeke nûxwaz, guherbar û beşdarxwaz a Yekîtiya Ewrûpayê ye ku ji bo rêxistinên civaka sîvîl, aktîvîstan û torên sîvîl ji hêla Delegasyona Tirkîyê Ya Yekîtiya Ewrûpayê ve tê birêvebirin.”

*“Ev pirtûk, di nav çarçoveya **Piştgiriya Bernameya Aktîvîstan a Yekîtiya Ewrûpayê ya Sivil Düşün**’ê de hatiye amadekirin.”*

“Ji naveroka vê pirtûkê nivîskar/birêvebirê şîrîk berpirsiyar e û bi tu awayî ramanên Yekîtiya Ewrûpayê nîşan nade.”

Spas

Em wekî Rêveberiya Weqfa Îsmail Beşikcî, ji ber ku di amadekirina vê berhemê de alîkar bûne;

ji amadekarên konferansê re,

ji zanîngeha Bilgi'yê re,

ji Civata Çand û Ramanê Ya Bilgi'yê re,

ji ekîba Piştgirîya Bernameya Aktîvîstan a Yekîtiya Ewrûpayê ya Sivil Düşün'ê re,

ji wan akademîsyenan re ku ji bo pêkhatina Konferansa Xebatên Kurdî xebitîne û alîkar bûne,

ji xebatkarên Weqfa Îsmail Beşikcî re,

ji dilxwazên weqfa me re ku bi dil û can ji bo serkeftina projeyê hewl dane, di wergerandin û pêşwazîkirina mêvanan de bi hestiyarî xebitîne, spas dikin.

Hêvîdar in bi heman heyecanê di projeyên nû de bi hev re bixebitin.

Serokê Desteya Rêveberiya Weqfa Îsmail Beşikcî

Îbrahîm Gurbuz

Teşekkür

Îsmail Beşikcî Vakfı Yönetim Kurulu olarak, bu eserin ortaya çıkmasında katkısı olan değerli;

Konferans düzenleyicilerine,

Bilgi Üniversitesine,

Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğuna,

Sivil Düşün AB Programı ekibine,

Kürt Çalışmaları Konferansı'nın düzenlemesinde emeği geçen akademisyenlere,

Îsmail Beşikcî Vakfı Çalışanlarına,

Projenin başarıya ulaşması için çalışan, çeviri ve misafirlerin ağırlanmasında göstermiş oldukları katkılardan dolayı vakfımızın gönüllülerine teşekkür ediyoruz.

Yeni projelerde, aynı heyecanla birlikte çalışmak umuduyla...

Îsmail Beşikcî Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Îbrahim Gurbüz

Naverok(Beşa Kurdî)

- Alattin Ayhan (Destpêk) 09
-İsmail Beşikci
(Axaftinvanê vekirinê Ya Konferansa Xebatên Kurdî)..... 11

Rûniştina Yekem: Rojhilata Navîn û Kurd

Moderator: **Gencer Özcan**

- Harun Ercan: Di hev kêşeya Rojhilata Navîn de PKK. 25
-Mesut Yeğen: Pêvajoyê Mecburiyet, Derfet, Metirsî. 31
-Abbas Vali: Rêveberiya Heremî ya Kurdistanê, li Rojhilata
Navîn berxwedan û têkoşîna ji bo demokrasîyê 37
- Seda Altuğ: Ji Binxetê Ber Bi Rojavayê Li Kurdistana Suriyê
Civak, Siyaset û Dewlet 43

Rûniştina Duyem: Li ser Xebatên Kurdî

Moderator: **Ayhan Işık**

- Celfîlê Celîl: Li Her Sê Komarên Kavkasyayê Perwerdehî
û Weşangeriya Kurdî (1920-1960) 53
- Clemence Scalbert Yücel: Geşbûn û Xweserîbûna Qada
Xebatên Kurdî 62
-Welat Zeydanlıoğlu: Tor û Rewşa Xebatên Kurdî..... 70

Rûniştina Sêyem: Di Ziman û Wêjeya Kurdî De

Avakirina Nasnameyê.

Moderator: **Ronayî Önen (Zanîngeha Bilgiyê)**

- Ferhat Pirbal (Zanîngeha Selahadinê): Ebdûl Rehîm Rehmî Hekarî
û rola wî ya di peydabûna şano û wêjeya Kurdî ya modern de..... 75
-Özlem Galip (Zanîngeha Oxfordê): Rastî an Xeyal?: Di romana
Kurmançî ya li Kurdistan û diasporayê de wêneyê welêt..... 81

İçindekiler (Türkçe Kısmı)

- Alattin Ayhan (Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğu) (Giriş).... 89
-İsmail Beşikci
(Kürt Çalışmaları Konferansı Açılış Konuşması) 91

1.Oturum: Ortadoğu ve Kürtler

Moderatör: **Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi)**

- Harun Ercan (Koç Üniversitesi): Ortadoğu Denkleminde PKK 107
- Mesut Yeğen (İstanbul Şehir Üniversitesi)
'Süreç': Mecburiyetler, İmkanlar, Riskler 113
- Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi): Kürdistan Yerel Yönetimi,
Ortadoğu'da Demokrasi için Mücadele ve Direniş 119
- Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi):Binzet'ten Rojava'ya
Suriye Kurdistan'ında Toplum, Siyaset ve Devlet 125

2. Oturum: Kürt Çalışmaları Üzerine

Moderatör: **Ayhan Işık (İsmail Beşikci Vakfı)**

- Celîlê Celîl (Vienna Üniversitesi):Üç Kafkas Cumhuriyeti'nde
Eğitim ve Yayıncılık 135
- Clemence Scalbert Yücel (Exeter Üniversitesi):Kürt çalışmaları
alanının gelişimi ve özerkleşmesi . . . 144
- Welat Zeydanlıoğlu (Uppsala Üniversitesi/Kürt Çalışmaları
Ağı):Kürt Çalışmaları Ağı ve Kürt Çalışmalarının Durumu 153

3. Oturum: Kürt Dili ve Edebiyatında Kimlik İnşası

Moderatör: **Ronay Önen (Bilgi Üniversitesi)**

- Ferhat Pirbal (Selahattin Üniversitesi)Ebdul Rehim Rehmi
Hekarî'nin Modern Kürt Tiyatrosu ve Şiirinin
Ortaya Çıkışındaki Rolü . . . 157
-Özlem Galip (Oxford Üniversitesi)
Gerçek ya da Hayal; Kürtçe Romanda Vatan Resmi.....162

Alattin Ayhan
(Destpêk)

Mêvanên ezîz û bi rûmet, hûn bi xêr û xweşî, li ser seran û li ser çavan hatine. Wekî ku hûn dizanin ev konferans bi tevkeriya Civata Çand û Raman a Bilgiyê û Wekfa Îsmâil Beşikçi hate lidarxistin. Wekî xwendewanên Zanîngeha Bilgîyê ev demeke dirêje me dixwest konferansek vî rengî lidar bixin. Ji ber vê yekê armanca me ew bû ku em xebatên di qada kurdolojiyê de tên kirin nîşan bidin. Li ser vê yekê me ev ramanên xwe bi Weqfa Îsmâil Beşikçi ve parve kir. Lewra me wisa bawer dikir ku heke konferansek bi vî rengî pêk were dibê înzeya Beşikçi dibin de hebûya. Ji ber ku Îsmâil Beşikçi di salên ku di aqademyê da peyva Kurd qedexe bû li ser li ser kurdan xebatên zanistî dikir. Wekî tê zanîn kurd û hemû tiştên bi kurdan ve girêdayî bi dehan sal bi zanebûn li derveyî qada zanistî hate hiştin. Ev yek bê gûman ji ber sînoren aqademyê yên teng û politiqayên înkarker pêk hat. Lê belê êdî rewş diguhere. Bi taybetî li van salên dawîn de êdî weke her qadê di qada aqademî de jî kurd heyîna xwe diyar dikin. Bi xebatên ku di qada zanistên civakî, ziman û rojhilata navîn de pêk tê ji bo xebatê kurdî qadeke rexneyî û analîtîk derdikeve pêş. Em hêvî dikin ku ev konferans bigihêje armanca

xwe û rê li ber konferansên pêşerojê veke. Berî ku em dest bi konferansa xwe bikin dixwazin ji wan kesan re ku ji bo avakirina vê konferansê ked dane spasiya xwe bikin. Spasî ji Zanîngeha Bilgi ya Stenbolê, mamoste Ronayi Önen, Bariş Dikilitaş û Ayhan Işık re. Belê niha em dest bi konferansa xwe dikin û mamoste Îsmaîl Beşîkcî vedixwînin da ku axaftina xwe bike.

Fermo mamoste!

Îsmâil Beşîkcî

(Axaftina Vekirinê Ya Konferansa Xebatên Kurdî)

Hevalno ez we hemûyan silav dikim.

Hevalno, li gor bîst sal, sîh sal berê îro em rehetir dikarin li ser pirsgirêka Kurd û Kurdistanê bipeyvin û gengeşî bikin. Ev, yek ji serencamên herî girîng ên îro ye. Bêguman ji bo vê yekê heta îro gelek bedel hatin dayîn. Him nivîskarên, him tevgera gerîlla û têkoşîna sext a Kurdan a beriya tevgera gerîlla gelek bedel da û piştî van bedelan îro em bi awayekî rehetir û azadtir li ser vê pirsgirêkê dipeyvin û gengeşî dikin. Bi bawerîya min ev tespîteke girîng e.

Hevalno serokwezîr du sal berî niha di mijara Dersimê de, di mijara jenosîda ku li Dersimê pêk hatiye de bêguman bêyî ku peyva jenosîdê bi lêv bike bi bikaranîna peyva “qetlîamê” lêborîn xwest. Ev, lêborîneke nîvçe bû, lêborîneke temam nebû. Ev lêborîn bêtir ji bo ku Partiya Gel A Komarê û serokê Partiya Gel A Komarê Kemal Kılıçdaroğlu bikeve tengasiyê hate gotin. Piştî ku serokwezîr qala qetlîamê kir serokê CHP’yê Kılıçdaroğlu wiha got: Tu li Dersimê qala jenosîd û qetlîamê dikî. Êdî tê ji vê şûnde behsa jenosîda Ermenan jî bikî û tu yê wê jenosîdê jî qebûl bikî. Li ser vê yekê serokwezîr wiha got: “Li Tirkiyê tu siyasetmedarek nakeve rewşeke wiha û bi qasî ku bikeve rewşeke wiha bê şêref nîn e.” Hevalno ez dixwazim li vir vê bibêjim ku bêguman di mijara Kurdan de di mijara Dêrsimê de lêborîneke bi nîv devî tê xwestin. Lê dema ku lêborînê jî dixwaze di mijara gelên otokton ên Rojhilata Nêzik de nêzikatiya serokwezîr xirab e. Ji ber vê çendê divê lêborîna pirsgirêkên van hemû gelan jî di nav xwe de bihewanda.

Bêguman têgeha Rojhilata Nêzik gelek girîng e hevalno! Rêveberiya Bîzansê rojhilata Stenbolê, ango ji Stenbolê wêdatir Anatolyayê bi vî şiklî dabeş kiriye: Rojhilata Nêzik, Rojhilata Navîn û Rojhilata Dûr. Gelo Rojhilata Nêzik ku derê ye? Wek mînak welatekî bi navê Anatolya heye. Li rojavaya çemê Kizilirmak û Sakaryayê. Beşeke devera Egeya îroyîn Anatolya ye. Li hêla behra Reş Pontus

heye. Welatê Pontus, gelê Pontus heye li devera behra Reş. Li rojhilata behra Reş Lazîstan heye. Li rojhilata Lazîstan jî Gurcistan heye. Li başûrê welatê Pontus û Lazîstanê Kurdistan û Ermenîstan heye. Di nav çivdana çemê Kizilirmak de Kapadokya heye. Devera ku îro em jê re dibêjin Çukurova, Kîlîkya, Mezopotamya var. Ji gelên Mezopotamyayê wek mînak Asurî û Suryanî hene... Ango dema ku Rojhilata Nêzik tê gotin ev welat û gelên van welatan, gelên ku di van welatan de dijîn tên vegotin. Gelên otokton tên vegotin. Kî ne ev? Rûm, Ermen, Asurî, Suryanî, Kurd, Kurdên Êzîdî... Dema ku Rojhilata Navîn tê gotin herêma ku ji Misrê heta Hindîstanê, ji Behra Cemidî ya Bakur heta Behra Umanê tê vegotin. Îran jî herêmek e ku di navbera Rojhilata Navîn û Rojhilata Nêzik de cih digire. Rojhilata Dûr jî ji Asyaya Navîn, Çîn, Mançûrya, Japonya û Filîpînan pêk tê.

Hevalno ji ber vê em li ser vê meseleyê dipeyvin: Rojhilata Nêzik hatiye jinavbirin. Gelên otokton ên Rojhilata Nêzik, ango Rûm, Ermen, Kurdên Êzîdî, Suryanî wek mînak hatin jinavbirin. Him welatê wan, him jî gelên ku di van welatan de dijîn hatine jinavbirin. Ev çawa pêk hatiye? Hevalno dixwazim hinek li ser vê yekê rawestim.

Fikreke wisa ya Îttîhat û Teraqqî hebû ku dixwest Dewleta Osmanî li ser esasa Tirkbûyîne ji nû ve rêk bixe. Ev dewlet dê ji Behra Adriyatîkê hata Asyaya Navîn û Okyanûsa Mezin bibûya împaratoriyeke mezin. Lê belê ev împaratoriyeke dê bibûya împaratoriyekeke Tirk. Ev împaratoriyeke dê bibûya împaratoriyeke ku Tirk lê dijîn. Raman û xwestekeke wisa ya Îttîhat û Teraqqî hebû. Belê hevalno, fikreke din a Îttîhat û Teraqqî hebû: Netewîkirina aboriya Osmanî. Wek mînak, di sala 1915'an de hejmartinek hatiye kirin, hejmartina pîşesaziyê. Li Stenbolê, Egeyê, devera Behra Spî ev hejmartin hatiye kirin. Bi ser navê pîşesaziyê çi hebe hemû li ser Ermen û Rûman bûne. Vêca Îttîhat û Teraqqî xwestiye bi awayekî dest dayne ser malên Ermen û Rûman û van bixe bin destê bazirganên Mîsilman û Tirk. Daxwaz û planeke wisa ya Îttîhat û Teraqqî hebû. Belê hevalno, îro li Tirkîyê çavkaniya dewlemendiya burjuvaziya mezin malên Rûm û Ermenan e. Li deverên Kurdan jî çavkaniya dewlemendiya şêx û serokeşîrên Kurdan jî dîsa malên Ermen, Asurî û Suryaniyan e.

Bêguman Îttîhat û Teraqqî ji bo amadekirin û bicihkirina vê projeyê gelek hewl da. Piştî Şerê Balkan ev hewla Îttîhat û Teraqqî hîn zêde bû. Navenda Giştî ya Îttîhat û Teraqqî de sê kesayetiyên girîng hebûn: Doktor Bahattîn Şakîr, Doktor Nazim û Ziya Gökalp. Ev kes bi taybetî li ser vê mijarê xebitîne. Ango ev, li ser mijara ji nû ve birêxistina Împaratoriya Osmanî ya ser esasa Tirkbûyîne gelek xebitîne. Plan û projeyên kitekit hatine danîn. Ji bo bicihanîna van projeyan li benda firsendan mane. Ev firsend jî Şerê Dinyayê Yê Yekem bû.

Lê belê em vê jî dibînin: Wek mînak tevgera paqijîya etnîkî li hember Rûman, li hember Pontusê û Pontusiyana ta di sala 1911'an de dest pê kiriye. Di nav sînoren Osmanî de tevgera mezina a paqijîya etnîkî hebû. Niha divê em wiha bibêjin: Wek mînak şerê dawîna a sîh salî, salên 1990'î bîna bîra xwe. Qetlîkirina Vedat Aydın, Mehmet Sincar û Musa Anter... Ev bûyerên han dema ku dihatin rojevê çapemenî, dewlet û hikûmet çawa helwesteke çewt nîşan dide, em jî çapemeniyê hîn dibin. Vedat Aydın di sala 1991'an de hate qetlîkirin. Kê ew kuştibû? Ma MOSAD ew kuştibû? El-Muxaberat ew kuştibû? Gelo di we rewşa aloz de muxaberata Sedam Huseyîn an muxaberata Hafîz Esad an CIA an jî komên di nav PKK'yê de ew kuşt? Bêguman qet qala dewleta kûr û JITEM nedihat kirin. An jî dihat gotin ku bi navê JITEM'ê tu saziyek tune ye. Piştî pêvajoya lêpîrsîna Ergenekonê êskere bû ku ew kuştin bi destê dewletê, bi destê dewleta kûr hatiye kirin. Lê belê dema ku em li salên 1990'î dinîhêrin ev mesele ewqas zelal nebû. Nedihat qebûl kirin. Ango mirov dihatin kuştin, lê dewlet ew yek qebûl nedikir.

Lê belê di salên 1910'an de angoya di salên 1911, 1912 û 1913'an de rewş wisa nebû. Wek mînak parêzer, qeymeqamên dewletê, fermandeyên qerekolan bixwe ew paqijîya etnîkî bi rê ve dibir. Wek mînak, diavêtin ser gundekî ku Pontusî lê dijîn, kî derketa pêşîya wan, çî jin, çî zarok, çî mirovên dînî, zîlam, dikuştin an jî tacîz dikirin da ku ew ji wan deverên birevin. Piştî wê jî dest datînin ser mal û milkên wan. Tevgera wisa ya paqijîya etnîkî hebû. Ev yek piştî sala 1911'an pêk hatiye. Vaye projeye Îttîhat û Teraqqî ew e hevalno: Rûm dê werin sirgûn kirin, Ermen dê bi navê tehcîrê werin jinavbirin, Kurd dê bi

Tirkbûnê, Kumsorî (Kizilbaş) jî dê bi Misilmantiyê werin asîmilekirin. Proje ev e û ji bo vê projeyê xebatên kitekit hene. Şerê Dinyayê Yê Yekem ji bo bicihanîna vê projeyê firsendek pêkanî.

Hevalno, li vir dixwazim qala du pirtûkan bikim. Ya yekem pirtûka Alexander Papdopoulos e: Di Belgeyên Fermî De Beriya Şerê Ewrûpayê Zilma Li Ser Rûmên Tirkiyeyî: Trajediya Pontus 1914-1922, Pirtûka Reş. Ev pirtûk ji hêla Weşanên Pencereyê ve hate çapkirin û Sait Çetinoğlu jê re pêşekiyek nivîsandîye. Li vir ji sala 1911'an ve paqijîya etnîkî çawa li hember Rûman hatiye birêvebirin, bi awayekî zelal tê dîtin. Pirtûkeke din heye hevalno: Taqîbat, Tehcîr û Îmha: Di Împaratoriyeta Osmanî De, Di Navbera Salên 1912 – 1922 De Bûyerên Ku Hatine Ser Xristiyanan. Ev jî pirtûka Tessa Hofmann e. Pirtûk ji hêla Weşanên Belgeyê ve hatiye çapkirin. Ev pirtûk di salên 1911-1912'an de çawa li hember Rûman paqijîya etnîkî hatiye kirin, nîşan dide.

Bêguman hevalno, li vir tiştêkî girîng heye: Hin bûyer hene ji hêla gelan ve gelek cihê tê dîtin. Wek mînak Lozan. Em ê Lozanê çawa binirxînin? Tirk çawa Lozanê dinirxînin, Kurd çawa Lozanê dinirxînin? Wek mînak Lozan ji hêla Süleyman Demirel ve ku serokwezîrî û serokkomarî kiriye wiha tê nirxandin: Lozan tapuya Tirkiyê ye. Lê belê ji bo Kurdan Lozan çi ye? Ji bo Kurdan jî koletî ye. Pêkhatin û formulekirina koletî ye. An jî 19 Gulan 1919, roja ku Mustafa Kemal çûye Samsunê. Têkoşîna Neteweyî li Anatolyayê ji bo Tirkan têkoşîna neteweyî, ji bo Pontusê têkçûn e. Ji bo Pontusê têkçûm û qetlîam e. Ew qetlîama ku ji salên 1911-1912-1913'an ve dest pê kiriye di sala 1919'an de piştî roja 19 Gulan 1919'an bi awayekî sistematîk hatiye pêkanîn. Hin bûyer ji bo Tirkan cihê û ji bo Kurdan cihê û ji bo Rûman cihê ye. Divê em tespîteke wiha bikin. Heman bûyerê him ji bo Tirkan him ji bo Kurdan, Rûman, Ermenan wekî hev dîtin rast nîn e.

Belê hevalno, niha di vê mijarê de rewşa Kurdan dualî ye. Divê em vê jî bêjin. Kurd heta sala 1919'an an jî heta Têkoşîna Neteweyî li aliyê dewletê ne. Ango dewlet di bicihanîna polîtîkayên xwe yên dij li Ermen, Rûm, Asurî û Suryaniyan alîkarî ji Kurdan digirt. Kurdan alîkariya dewletê kir. Wek mînak ji Erziromê ber bi Halebê qefleyek mirov ku ji 10.000 kesan pêk tê diçe. Di vê qefleyê de jin, zarok, kal û pîr hene. Lê

belê di vê qefleyê de bi taybetî jî jin zêr û xişrên xwe jî dibin ne wisa? Bi xwe re zêr û pere dibin. Hêzên ewlekariyê yên ku vê qefleyê dibin, dizanin ku jin zêr û pere bi xwe re dibin û li cihên guncaw, wek mînak li qiraxên çemê Firatê dest datînin ser pereyên wan, wan dikuvin û diavêjin çemê Firatê. Ji Erziromê em bêjin deh hezar kes derketiye lê belê sê sed an jî pênc sed kes gêhiştiye Halebê. Yên mayîn jî yan ji birsîfî û tîbûnê yan ji nexweşî û sermayê hatine kuştin an jî mirin.

Belê rewşeke wisa qewimiye. Ev, guherîna sermayeyê ye. Hevalno, merhaleya pêşîn a guherîna sermayeyê bi vî şiklî bûye. Di merhaleya duyem de çi bûye? Ermen an jî Rûm û Asurî hatine sirgûnkirin, malên wan û tiştên ku di malên wan de hebûn hatine talankirin. Xaniyên xwe û malên xwe li dû xwe hiştine û ew mal hatine talankirin. Merhaleya duyem a guherîna sermayeyê jî bi vî şiklî pêk hatiye.

Di rojnameya Tarafê de hevpeyvîneke Neşe Tüzêl hebû ku bi Nacî Kutlay re kiribû. Di wê hevpeyvînê de Nacî Kutlay wiha digot: Sêniyên ku di xaniyên dewlemendên Amedê de hene malên Ermenan e. Di vê hevpeyvînê de hevokekê wiha ya Nacî Kutlay hebû. Min ji kekê Nacî pirsî gelo mebesta te ew e ku ew sênî ji hêla hosteyên Ermenan hatine çekirin? Got, na, dibêjim ku ew hatine talankirin. Ango dewlemendên Amedê malên Ermenan, malên ku di xaniyên Ermenan de hebûne, talan kirine. Ev mesele wiha ye hevalno.

Merhaleya sêyem a guherîna sermayeyê wiha ye: Li dû wan xanî, milk, zewî, kargeh û atolye dimînin. Ev jî tîne talankirin. Ev jî bi awayekî organîk bi pirsgirêka Kurd re girêdayî ye. Çima? Wek mînak, Ermen, Rûm an jî Asurî hatine sirgûnkirin û hûn jî dest datînin ser malên wan. Ew cîranên we ne, di heman taxê an jî gund de an jî di gundê cîran de dimîne û hûn dest datînin ser malên wan. Dewlet bi vê yekê dizane û ji we re wiha dibêje: Tu dikarî wan mal û milkên ku ji Ermenan maye, bi kar bînî. Lê belê eger tu wekî min bifikirî, wekî min bikî ez ê bihêlim ku tu van mal û milkan bi kar bînî. Lê eger tu bêjî zimanê min heye, çanda min heye, kal û bavên min wiha ne, ez nahêlim tu van mal û milkan bi kar bînî. Ez çi dibêjim, Kurd tune ye, her kes Tirk e, ji Asyaya Navîn hatiye û bi navî Kurdî tu zimanek tune ye. Salên 1930'î binin bîra xwe. Dewlet dibêje ku ez wiha dibêjim.

Eger tu jî wiha bibêjî û wiha bikî ez ê bihêlim ku tu van mal û milkan bi kar bînî. Heta paşê tapuyên wan jî dibe ku li ser we were qeydkirin. Lê eger tu bêjî zimanê min û çanda min heye, wiha nabe. Hevalno, ji ber vê çendê pirsgirêka Kurd, bi tevî pirsgirêkên Ermen, Asurî û Suryanî bi awayekî xwezayî di nav hev de ye.

Dema ku Rojhilata Nêzik tê gotin, girîng e ku mirov van rastiyan bizane. Gelên otokton ên Rojhilata Nêzik ji hêla yên ku ji dûr ve hatine, hatine jinavbirin. Him welatê wan him jî gelên ku di van welatan de dijîn hatine jinavbirin. Rewşa dualî ya Kurdan jî mirov divê li vir vebêje. Rewşa duyem çi ye? Rewşa duyem a Kurdan ev e: Dawiya sala 1922'yan bînin bîra xwe. Têkoşîna Neteweyî bi ser ket, li ser karên Rojhilata Nêzik Peymana Lozanê hate danîn, dewlet di asta navneteweyî de hate qebûlkirin. Dewlet êdî dewleteke bihêz bû. Piştî ku bi vê hêzbûnê hesiyan, dewlet çawa ku di salên 1910'an de proje danîbû ji bo asimîlekirina Kurdan ji bo Tirkbûyîna di dawiya sala 1922'an de di salên 1923 û 1924'an de dest bi bicihanîna vê projeyê kir. Vêca hate gotin ku Kurd tune ye, her kes Tirk e, her kes ji Asyaya Navîn hatiye. Bêguman dema ku em li salên 1910'î, heta li sala 1898'an dinihêrin kovar û rojnameyên Kurdî derdikevin. Her kes vê dizanî. Kuvayî Millîye jî dizanî. Lê dema di sala 1923'an de dibêjin Kurd tune ye, Kurdî tune ye, her kes Tirk e. Ev jî îroniya rewşenbîrên Tirk e. Di salên 1910'an de tu dizanî ku kovar û rojnameyên Kurdî derdikevin. Belkî li Cağaloğluyê di ofisan de te jî ew kovar û rojname dît, li wêneyên wan nihêrî. Lê di salên 1923-24'an de dibêjin Kurd tune ye, Kurdî tune ye. Ango çapemenî, zanîngeh, nivîskar, rewşenbîr, rewşenbîrên Tirk dibin berdevkê îdeolojiya fermî. Di mijara Rojhilata Nêzik de mirov divê van bizane. Dema ku mijar lêborîn be, divê di vê lêborînê de Ermen, Rûm, Asurî, heta Laz, Çerkez cih bigirin.

Gava berê min qala Lozanê, 19 Gulan 1919'an kiribû. Min gotibû ku ev ji bo Pontusiyîyan cihê ye ji bo Tirkan cihê ye. Wek mînak bûyerên sala 1864'an ji bo Çerkezîyan cihê, ji bo Rûsan cihê ye. Ji bo Çerkezîyan cihê ye ne wisa? Rûsan li hember Çerkezîyan serkeftineke mezin bi dest xist. Di sala 1864'an de Împaratoriya Rûs serkeftinek bi dest xist. Lê belê ev, ji bo Çerkezîyan destpêka bindestiyê ye, ne wisa?

Her bûyereke dîrokî ji bo gelan xwedî wateyeke cihê ye. Bi awayekî cihê divê were nixxandin. Hevalno bi vî awayî pêkhatina hiş girîng e.

Hevalno pêwîstî bi qalkirina hin aliyên têkoşîna Kurdan dibînim. Kurd di dinyayê de koma herî mezin e ku bê dewlet e. Ez bêjim çil mîlyon, tu bêje pêncî mîlyon Kurd... Du meh berê Abdullah Öcalan wiha digot: Ji bo pêncî mîlyon Kurd di Rojhilata Navîn de nexşerê. Bi dîtina min hejmara Kurdan li Rojhilata Navîn ji pêncî mîlyonî jî zêdetir e. Em bêjin bila çil mîlyon be, lê navê te tune ye. Di asta navneteweyî de navê te tune ye. Navê te tenê dema ku behsa terorê tê kirin, derbas dibe. Dema ku behsa heq, hiqûq û azadî tê kirin, navê te derbas nabe. Belê hejmara Kurdan pêncî mîlyon e, belku jî duyemîn gelê herî mezin ê ku ne xwedî dewlet e sîh heta bîst mîlyon jî nîn e. Hejmaran wan gelan sê an jî çar mîlyon e. Di navbera yekem û duyem de ferqeke wisa mezin jî heye. Ev tespît girîng e hevalno. Di dinyayê de nufûseke ewqas mezin a bêdewlet... Destnîşankirina vê yekê girîng e.

Aliyê duyem jî ev e ku dema em li lêkolînên li ser Kurdan dinihêrin em vê pirsê dibînin: Kurd ji ku hatine? Koka Kurdan ji ku tê? Kurd ji Ewrûpayê an ji Asyayê hatine? Hevalno, koka tu gelekî bi qasî ya Kurdan nehatiye lêkolandin. Di dinyayê de koka tu gelekî bi qasî ya Kurdan nehatiye lêkolandin. Çima wisa tê kirin? Ji bo ku Kurdan bi Tirkitiyê girê bidin... Ramana Tirk wiha dike. Ji bo ku Kurdan bi Tirkitiyê girê bidin lêkolîneke wisa ya li ser kokê tê kirin.

Aliyê sêyem jî ev e hevalno: Kurdistan û Kurd hatine dabeşkirin, parçekirin û parvekirin. Welatê Kurdan hatiye parçekirin, Kurd jî wek gel, wek netewe hatine parçekirin. Kê ev kiriye hevalno? Hêzên emperyal ên wê serdemê ev yek kiriye. Kî ne ev? Îngîltêre û Fransa. Hêzên emperyal ên wê serdemê û du dewletên qewî yên Rojhilata Nêzik: Komara Tirkîyê wek berdewama Împaratoriya Osmanî û Şahîtiya Îranê wek berdewama Împaratoriya Îranê. Van çar hêzan bi hevkarî Kurd û Kurdistanê dabeş kirine, parçekirine û parve kirine. Îro Kurd, wek mînak Partiya Aştî û Demokrasî, Abdullah Öcalan dibêjin ku em dewletê naxwazin, em sînor û al naxwazin. Wateya vê çi ye hevalno? Wateya vê ev e: Em bi wê statukoya ku Îngîltêre, Fransa û herdu dewletên qewî yên Rojhilata Navîn di salên 1920'an de daniye, razî ne.

Ev tê vê maneyê. Hevalno di salên 1920'an de kê ew sînor danîn? Bi hevkarîya rêvebirên Tirk, Fars û Ereba Îngîltere û Fransa... Ev sînor çawa hatin danîn? Kê ew danîn? Îro sînorê Tirkiyê û Îraq, sînorê Tirkiye û Iraq kê dabeş dike? Ma Ereba û Tirkan dabeş dike? Na, Kurdan dabeş dike. Sînorê Tirkiyê û Îran kê dabeş kiriye. Ma Tirk û Faris dabeş bûne? Na, vî sînorî Kurd dabeş kirine. Sînorê Tirkiyê û Sûriyê kê dabeş dike? Ma Ereba û Tirkan dabeş dike? Na, Kurdan dabeş dike. Kî vê dike? Di salên 1920'an de Îngîltere û Fransa bi hevkarîya rêvebirên Tirk, Ereba û Fars kiriye. Eger tu îro fikra sînoran nekî, dewletê nexwazî tê wê maneyê ku tu vê polîtîkaya salên 1920'an a hêzên emperyal depijirîni. Tu dixwazî vê bêjî. Hevalno parçebûna Kurd û Kurdistanê ya salên 1920'an, parçebûna sêyem e. Vê rewşê ji me re radigihîne ku eger neteweyek serdemekê eger bûbe armanca dabeşbûn, parçebûn û parvekirinê, ey yek xwe didomîne, berfirehtir dike. Em sedsala 16.an bifikirin. Dabeşbûna Kurd û Kurdistanê di navbera Împaratoriya Osmanî û Împaratoriya Îranê. Di çaryeka pêşîn a sedsala 19.an de di serdema şerên Rûs û Îran de dagîrkirina beşeke herêma Kurdan a li Îranê ji hêla Împaratoriya Rûsan ve. Ev jî parvekirina duyem e. Parvekirina salên 1920'an jî dibe parvekirina sêyem.

Bêguman divê ev jî bê gotin ku eger neteweyek bê rawestan bibe armanca dabeşkirin, parçekirin û parvekirinê di wê neteweyê de qelsiyek heye. Qelsiyê mezî heye. Hêzên dijmin sûd ji vê qelsiya te digirin, te dabeş dikin, parçe dikin û parve dikin. Pêşî divê ew qelsî were zanîn. Ev qelsî çi ye? Îro hevalno di dinyayê de 208 dewlet hene. Hejmara nifûsa herî kêr çil ji van 208 dewletan jêr mîlyonekê ye. Wek mînak Yekîtiya Ewropayê ji 27 dewletên endam pêk tê. Wek mînak nifûsa Qîbrîs, Malta an jî Luksemburg çend e? Derûdora nîv mîlyon e. Li Qîbrîsê hejmara Tirk û Rûm pêkve nake mîlyonek. Lê belê dewlet e, endama Neteweyên Yekgirtî, Konseya Ewropayê û Yekîtiya Ewropayê û Teşkilata Ewlekarî û Hevkarî Ya Ewropayê ye. Tu çil mîlyon î, pêncî mîlyon î, lê li tu derê navê te tune ye. Dema ku behsa terorê tê kirin, dibêjin em ê terorê ji nav bibin, em ê terorê têk bibin, em ê nehîlin teror di rojevê de be. Navê te wisa derbas dibe. Divê ev yek, ev prose were zanîn. Ji ber vê hevalno, mijara ku ev dabeşbûn, parçebûn û parvebûn çawa pêk hatiye gelek girîng e.

Hevalno, ez dixwazim bi kurtî behsa hin diyardeyan bikim ku têkoşîna Kurdan rave dike. Gora Mele Mustfefa Barzanî li Kurdistana Başûr, li devera Barzan e. Ev gor, goreke gelek xwezayî ye. Ne mîna gorên wan serkêşên tevgerên rizgariya neteweyî yên ku hatine kuştin an jî mirine, ne. Gora Mele Mustefa Barzanî goreke gelek xwezayî ye, ax lê ye û li ser axê çîmen heye. Ev, bi dîtina min rewşeke gelek girîng e ku têkoşîna Kurdan nişan dide. Gora Mele Mustefa Barzanî yek ji wan nişaneyên herî girîng e ku rewşa Kurdên mezlûm rave dike.

Diyardeya duyem jî hevalno gengeşiya hevalekî PKK'yî, ciwanekî PKK'yî û Musa Anter e. Ciwanê PKK'yî ji Kekê Musa re wiha dibêje: We tiştê nekîr, ango nîfşa we tiştê nekîr. Me ji sifirê anî heta îro. Ango ciwanê PKK'yî ji Kekê Musa re wiha dibêje. Bersiva Musa Anter bersiveke gelek balkêş e hevalno. Ew, wiha dibêje: Nîfşa me jî ji dereceya binê sifirê sîh û bîst anî heta dereceya sifirê. Nîfşa me têkoşînê heta dereceya sifirê bilind kir, nîfşa me jî gelek bedel dan. Ev, gengeşiyê gelek baş e ku rewşa pirsgirêka Kurd û Kurdistanê rave dike.

Ya sêyem jî gotineke Ümit Fırat e. Îdeolojiya fermî çî dibêje: Li Tirkîyê her kes dikare were her cihî. Vaye, binêrin Kurd dikarin bibin mamoste, fermandeyê cendirme, wezîr, parlementer û hwd. Ma hûn hîn çî dixwazin? Hûn dikarin werin her cihî, ma hûn hîn çî dixwazin? Hûn dibin general, profesor û hwd. Ümit Fırat wiha dibêje: Kurd dikarin bibin serokkomar, lê nikarin bibin Kurd! Kurd dikarin bibin serokwezîr, serokkomar, lê nikarin bibin Kurd! Lê ya girîng ew e ku bibe Kurd. Dewlet, îdeolojiya fermî ji bo ku nehêle Kurd bibin Kurd gelek hewl dide. Tu nasnameya xwe înkâr dikî, ji xwe re dibêjî Tirk, Tirk dibî û bi vî şiklî dibî serokkomar. Ümit Fırat behsa vê dike hevalno.

Her wisa divê em binêrin ka ev rewş di asta navneteweyî de çawa tê dîtîn. 16 Adar 1988 Halebce jenosîdek e, lê belê em di dinyayê de çî dibînin? Li tu dereke dinyayê, ne li Parîsê, ne li Londrayê, ne Moskovê, ne li Waşîntonê dij li vê jenosîde tu reaksiyonek, bertekek, rexneyek pêk nehat. Ev çawa dibe? Jenosîdek pêk tê, lê hûn wekî dewleteke demokratîk a Ewrûpayê an jî em bêjin gelê Ewrûpa an jî Amerîkayê nerazîbûnek dij li vê jenosîde nişan nadin. Her wisa hevalno, di 18 Adar 1988'an de li Kuweytê Konferansa Îslamê dicive. Di

sala 1988'an de Konferansa Îslamê xwedî 53 endam bû, niha hejmara endamên wê hîn zêde ye. Belku jî niha herî kêr xwedî 60 endam e. Konferansa Îslamê ya xwedî 53 endam civiyaye. Serokkomarê heftem Kenan Evren nûneriya Tirkîyê dîke û Konferansa Îslamê qet qala vê jenosîde nake hevalno. Di 16'ê Adara 1988'an de dij li Kurdan jenosîdek pêk tê û Konferansa Îslamê qet qala vê nake. Konferansa Îslamê wek mînak nerazîbûna xwe nîşan dide dij li guherandina navên Tirkan ê li Bulgarîstanê ku di navbera salên 1985 û 1988'an de pêk hat. Lê belê qet qala vê jenosîde nayê kirin. Ev, rewşeke gelek balkêş e hevalno. Ango diyardeyeke gelek girîng e ku cihê Kurdan ê li dinyayê nîşan dide. Dewleta Amerîkayê di sala 1945'an de bombe avête Hîroşîma û Nagazakî û di van herdu bajarên de sedan hezar mirov mir. Her sal ev qurbanî tên bibîranîn. Hevalno li Japonyayê, li Nagazakî û Hîroşîmayê jî Kurd nehatin bibîranîn. Qala jenosîda ku dij li Kurdan pêk hatibû, nehate kirin. Ev jî diyardeyeke girîng e ku rewşa Kurdan a li Rohhilata Navîn û dinyayê nîşan dide.

Dixwazim behsa diyardeyeke din bikim. 13 Tîrmeh 1989. Serokê Partiya Demokrat A Kurdistana Îranê Abdurrahman Qasimlo li Viyanayê, di otelekê de hate kuştin. Kê dikuje? Pastar dikujin, endamên Pastaran dikujin. Lê belê ew di dilqê wan kesên ku dê muzakereyan bimeşînin de hatine, anga di dilqê dîplomatan de hatine û li ser Kurdistana Îranê hevdiştinên nehîmî dikin. Di van hevdiştinan de endamên pastaran Qasimlo û du hevalên wî dikujin. Kujer bi awayekî rehet ji otelê derdikevin, bi rehetî ji Viyana û Avusturyayê derdikevin û diçin Îranê. Bêguman li Îranê bi xelatên madî û manewî tên pêşwazîkirin. Piştî kuştina Abdurrahman Qasimlo, hevîna wî Helene Krulich gelek hewl da ku li ser vê bûyerê dozeke cezayê were vekirin. Wê, li Viyanayê gelek hewl da. Lê belê hikumeta Avusturyayê li ser vê bûyerê doza dadê venekir. Li ser hewlên Helene Krulich lêpîrsîneke xapînok hate vekirin û ev lêpîrsîn jî bê encam ma û dosye hate girtin. Çima? Lewre gotin ku eger em lêpîrsîneke wisa vekir dê peywendiyên me bi hikumeta Îranê re xirab be. Baş e Kurd? Em jî xwe li nedîtinê daynin. Nêzîkbûna wê hikumetê wiha bû. Lê belê hevalno, Abdurrahman Qasimlo him wekî serokekî tevgera rizgariya neteweyî him jî ji hêla kesayetiyê ve mirovekî gelek girîng bû. Him wek rewşen-

bîrek, him wek ramyarek, him wek mamosteyê aboriyê mirovekî gelek hêja bû. Lê belê li cihekî wisa ku demokrasiya Ewrûpayê ewqas pêş ketiye, li cihekî wisa ku ramana mafên mirovan ewqas pêş ketiye li hember Kurdan êrişeke wisa hov diqewime. Gelek girîng e ku Kurd di vê mijarê de hişyar bin.

Em qala qelsiyekê dikin. Kurd di nav qelsiyekê de ne. Hêzên navborî ji vê qelsiyê sûd girtine û Kurd dabeşkirine, parçe kirine û parve kirine. Şerê sîh salî yê dawîn bînin ber çavê xwe. Ev dabeşbûn, parçebûn û parvebûn çawa dibe? Eşîret, malbat dabeş dibin. Heta di nav heman malbatê de tu dibînî birayek bûye cerdevan û birayê din jî bûye gerîlla. Dabeşbûneke wisa, parçebûneke wisa berdeyam dike hevalno. Di vê yekê gihîştin gelek girîng e hevalno. Tê çawa ji vê qelsiyê rizgar bî? Çareserîya vê qelsiyê, tê derxistina vê qelsiyê ye. Pêşî divê em vê qelsiyê baş fam bikin. Wek mînak divê em salên 1920'an baş fam bikin. Di salên 1920'î de gengeşiyên li ser mafê destnîşankirina çareserîya xwe ya neteweyan pir zêde dihatin kirin, serokê Amerîka, serokên Yekîtiya Sovyetan Lenîn, Troçkî û Stalîn gelek li ser vî mafî dipeyivîn. Di serdemeke wiha de em dibînin Kurd tên dabeşkirin, parçekirin û parvekirin.

Hevalno bi dîtina min, îro li Almaniyayê ji mîlyonekî zêdetir Kurd hene. Ji mîlyonekî jî zêdetir e. Heta mîlyonek û nîv, du mîlyon e. Lê belê Almaniyayê Kurdan wek Kurd nas nake. Eger tu ji Tirkiyê çûbî te wek Tirk dinivîsin, eger tu ji Îranê çûbî te wek Fars dinivîsin. Wek mînak serdema Sedam Huseyîn an jî Hafîz Esad bifikirin. Eger tu ji Iraq an jî Sûriyê çûbî te wek Erebinivîsin. Niha 47 endamên Konseya Ewrûpayê hene. Ji van 47 endaman wek mînak hejmara nifûsa Andorra, Lihtenştayn, San Maîno, Monako derûdora 40 an jî 50 hezar e. Hevalno, nifûsa van çar dewletan nagihîje 200 hezarî. Ango nifûsa van çar dewletan nake parek ji pênc parên Kurdên ku li Almaniyayê dijîn. Lê belê ew dewlet in. Endamên Konseya Ewrûpayê ne. Hin ji wan endamê Yekîtiya Ewrûpayê ne. Endamên Neteweyên Yekgirtî û Teşkilata Ewlekarî û Hevkarî Ya Ewrûpayê ne. Kurd nifûseke 40 mîlyonî, 50 mîlyonî pêk tînin, li Almaniyayê ji mîlyonekî zêdetir Kurd dijî, lê navê Kurdan tune ye, statu û nasnameya Kurdan tune ye. Ev çawa dibe? Helwesteke wisa

ya navneteweyî ku dijminê Kurd e çawa pêk hatiye? Ev rewş çawa gihîştiye heta îro? Divê ev yek were lêkolinkirin. Em tim behsa çareseriyê dikin, beriya çareseriyê devê em pirsgirêkê bixwe fam bikin. Çi ye ev çareserî? Pênci sal e an jî ji salên 1920'î vir ve, ango ev sed sal e çima ev pirsgirêk nehatiye çareserkirin û gihîştiye heta îro? Zanîna vê yekê gelek girîng e hevalno.

Eger em bala xwe bidin arşîvê, em ê bibînin ku heta mehek berê Partiya Aştî û Demokrasiyê wiha digot: Ji Kurdistanê re statu, ji Öcalan re azadî. Diruşmeke wiha hebû. Eger em bala xwe bidin çapemeniyê em ê bi hêsanî bibînin ku Partiya Aştî û Demokrasiyê wiha digot. Êdî Partiya Aştî û Demokrasiyê qala vê nake. Ango qala statuyê nake. Disa qala azadiya Öcalan dikin, balê dikşînin ser wê, lê belê qala statuyê nakin. Bêyî statuyê ne pêkan e ku pirsgirêka Kurd were çareserkirin. Divê statuya te hebe. Qet nebe divê tu xwedî federasyonê bî. Qet nebe federasyon... Hevalno bêyî wê çareserkirina pirsgirêka Kur û pêkhatina aştiyê ne mumkun e.

Mijara duyem ev e hevalno: Serokwezîr dibêje ku gerilla bila here. Pirsgirêkeke bi navê pirsgirêka Kurd tune ye. Tenê grûpên çekdar hene. Eger ew jî herin pirsgirêk namîne. Rêvebir û fermandeyên gerillayan ên li Qendîlê wiha digot: Ma em ji bo seyranê derketin ser çiyayê? Tu here, tu vekişe. Ev der welatê me ye, tu here. Baş e pêvajo çî ye? Pêvajo ev e: Serokwezîrê me dixwaze em vekişin û em jî vedikişin. Fermandeyên gerillayan jî gotinên xwe yê du meh berê, heta mehek berê ji bîr kirine. Wan, gotina “Ma em ji bo seyranê derketin ser çiyayê? Tu here, tu vekişe.” ji bîr kiriye û dibêjin “Serokwezîrê me dibêje vekişin” em jî vedikişin.

Mijara sêyem jî ev e: Heta salek berê, dema ku em li çapemeniyê dinihêrin, bi awayekî hêsan dibînin ku di xwepêşandanên ku Partiya Aştî û Demokrasiyê li dar dixist de diruşma herî girîng ev bû: Munafiq Erdogan! Ne wisa? Bi taybetî jin û zarokan li Amedê, Stenbolê, Colemêrgê, Wanê û hwd. ev diruşm digot. Niha jî Partiya Aştî û Demokrasiyê dibêje ku Makezagonê em bi hev re bikin. Ji sîhî zêdetir parlamenterên me hene. Ji 320'î zêdetir jî parlamenterên we hene. Em dikarin bi hev re Makezagonê çê bikin. Çawa ji gotina “munafiq

Erdogan” hatin gotina “Makezagonê em bi hev re bikin”? Çi qewimîn? Ev jî pirsek e hevalno. Niha Abdullah Öcalan bi MÎT’ê re diaxive, peymanek, lihevhatinek heye. Lê em naveroka vê peymanê nizanin. Wiha tê gotin. Hikumet dibêje vekîşe, tu jî vedikişî. Rewş ev e. Lê hêviyeke wisa heye: Di destê me de leşkerên girtî hene, me ew serbest berdan. Niha gerilla vedikişe, mîna ku serokwezîr got, gerilla vedikişe. Piştî vê hikumet, dewlet dikare hin gavan biavêje. Ango ji bo çareserkirina pirsgirêka Kurd dikare hin gavan biavêje. Ango daxwazeke, hêviyeke wisa heye. Lê belê gavên wisa dibe ku neyên avêtin jî. Ku gav neavêje tê çi bikî? Dibe ku gav neavêje. Jixwe serokwezîr dibêje bi navê pirsgirêka Kurd, pirsgirêkek tune ye. Di navbera helwesta serokwezîr a li ser pirsgirêka Filîstînê, Misilmanên Bosnayê an jî Komara Tirk A Bakurê Qibrisê û helwesta wî ya li ser Kurdan de cihêtiyeke mezin heye ne wisa? Wek mînak, dema ku li Filîstînê pozê yekî xwîn be serokwezîr hema nerazîbûna xwe li hember Îsraîlê nîşan dide. Lê li Rosobkiyê ewqas Kurd hatin qeltkirin, lê wî xwe li nedîtîne danî. Di vê mijarê de tu helwestek nîşan neda. Wê demê, divê Kurd vê yekê baş fam bikin.

Îro ew dewletên ku nahêlin Kurd bigihîjin heq û hiqûqên xwe hemû dewletên Îslam in. Tirkiyê, Îran, Îraq, Sûriyê hemû hikumetên Îslam in. Niha diruşmeke wekî biratiya Îslam heye. Lê ji bo biratiya Îslam heta îro nehiştine ku Kurd mafên xwe bi dest bixin. Lê belê di salên 1970’î de têkoşîna gelê Bengal a li hember Pakîstanê heye. Ev jî gelek girîng e hevalno. Gelê Misilman ê Bengal çawa li hember rêveberiya Pakîstana Misilman mafên xwe bi dest xistin? Ev jî girîng e. Bêguman îro Partiya Aştî û Demokrasiyê dixwaze hîn be ka li Baskê, Îrlandayê û Afrîkaya Başûr pêvajoyê çawa pêşket. Ev, bêguman girîng e. Lê belê, bi dîtina min ev yek girîngtir û rênîşander e: Gelê Misilman ê Bengal çawa li hember rêveberiya Pakîstana Misilman mafên xwe bi dest xistin? Lewre ji salên 1950’yan vir ve, angoyê sala ku dewleta Pakîstan ava bû vir ve Bengal dest bi parastina heq û hiqûqa xwe kir. Rêveberiya Pakîstanê jî ji destpêkê heta serdema Yahya Xan jî ji Bengalê re digot ku em bira ne, em Îslam in, ummeta me yek e û ji ber vê jî daxwazên we dij li Îslam e. Gelê Bengalê jî wiha digot: Bêguman em Misilman in, hemû gelên Misilman ên dinyayê birayên me ne. Lê

em we wek bira nabînin. Lewre we mafên me bin pê kirin. Hûn hewl didin ku zarokên me bi zimanê Urdu perwerde bikin. We zimanê me qedexe kiriye, zimanê Bengalê qedexe kiriye. Ji ber vê jî em we, wek bira qebûl nakin... Ez dixwazim vê bêjim: Biratiya Îslamê diruşmeke wisa ye ku Kurdan dixapîne. Lê belê vû diruşmê nekariye Bengalîyan bixapîne. Gelê Misilman ê Bengalî bi vê diruşmê nexapiyane, ji bo ku mafên xwe biparêzin hewl dane. Ji ber vê îro bi navê Bengladeş, dewleteke cihê heye. Divê Kurd ji bo ku bizanin ka çawa gelê Misilman ê Bengalê çawa li hember rêveberiya Misilman a Pakîstanê têkoşîye û mafên xwe bi dest xistine, hewl bidin.

Li vir wek gotinên dawî dixwazim vê bibêjim hevalno. Bi dîtina min, peywira Mirovên Aqilmend gelek girîng e. Ev jî ev e: Bi dîtina min, tiştê ku Mirovên Aqilmend ji Kurdan re bibêje tune ye. Diçin digerin, guh didine Kurdan. Dibe ku ev watedar be. Lê belê hevalno, tiştê heye ku divê Mirovên Aqilmend ji Dewletê re bibêjin. Divê ji dewletê re vê bibêjin: Mafên Kurdan qebûl bike. Peywira Mirovên Aqilmend ev e. Tiştê ku Mirovên Aqilmend ji PKK'yê re bibêje tune ye. Tiştê ku Mirovên Aqilmend ji Kurdan re bibêje tune ye. Lê belê tiştê gelek girîng heye ku divê ji dewletê re bibêjin. Divê vê bibêjin: Mafên Kurdan qebûl bike.

Hevalno, ji ber ku we guh da gotinên min ez spasiya we dikim. Her bijîn.

**Rojhilata Navîn Û Kurd
Moderator: Gencer Özcan**

Harun Ercan:

Di Hevkêşeya Rojhilata Navîn de PKK

Merheba. Gotara min ji ber ku li gor gotarên din bêtir dîrokî ye, wiha biryar hate dayîn ku ewil ez gotara xwe pêşkêş bikim. Ji ber vê jî ez hema dest bi gotarak xwe dikim.

Ez ê analîzeke dîrokî li ser hebûna PKK'yê ya nav pêvajoya Rojhilata Navîn a ji salên 1980'yan heta niha bikim. Ez dibêjim qey eger wiha dest pê bikim dê sûdewar be: Nêzikî salek berê, li Amerîkayê yek ji analîzên trendê yê ku DYA bi berdewamî li ser Rojhilata Navîn dike, hata weşandin. Ev analîza trendê ji bo danîna projeksiyona sala 2030 bû. Di xebatê de analîzeke wisa hebû ku bala min kişand û dixwazim bi wê dest bi axaftina xwe bikim. Li wir pirsike wiha dihat kirin: “Gelo di 16'ê Tebaxa 2016'an de Mesud Barzanî serxwebûnê rabigihîne?” Girîngiyeke din a vê rojê heye: Ev roj him salvegera heftêyan a jidayikbûna Mesud Barzanî ye û him jî salvegera heftêyan a damezrandina PDK'yê ye. Min çima bi vê dest pê kir?

Ji ber vê: Ya rastî mîna her kesekî ku rojeva Rojhilata Navîn dişopîne, dibîne ku em di pêvajoyeke wisa re derbas dibin ku di vê pêvajoyê de sînoren netewe-dewletan ku piştî Şerê Yekem Ê Dinyayê dibin mijara pirsên micid, tund û tûjiya polîtîk dîsa dibe rêbaza bingeîn a têkoşînê, ne tenê aktorên derveyî dewletê yê li Rojhilata Navîn, le bêlê dewlet bi xwe jî ji nû ve militarîze dibin. Her k şerê navxweyî yê li Sûriye dibîne. Ji ber vê jî ez ê wisa girê bidim: Maneya dîrokî ya heyîna PKK'yê, wekî têkoşîna gelê Felestîn ku li

Rojhilata Navîn têkoşîna din a rizgariya neteweyî ye, pêkanîna têkoşîneke dirêj a çekdarî ye. Niha ji ber ku ez ê qala tund û tûjiya polîtîk bikim, pêwîst dibînim ku bala we bikşînim ser mijarekê. Ya rastî, çend deqîqeyan ez ê bala we bikşînim ser pêkhatina meyla şerê çekdarî ya tevgera Kurd a li Tirkîyê.

Ya rastî bi destpêkirina şerê gerîlatî yê PKK'yê tevgera Kurd berê xwe neda têkoşîna çekdarî. Paşxaneyêke wê heye. Tevgera Kurd, piştî ku serhildan û berxwedana ewil a Kurdan hate têkbirin, di salên dawî yên 1950'yan de ji pêvajoya Mahkemekirina 49'an ve dest bi xwestina mafan kir. Daxwazên wan tim li dîwarên dewletê ket û ji ber vê jî me pêvajoyêke radikalbûnê dît. Dewlet di înkarkirina heyîna Kurdan de israr kir. Di salên 1970'an de mobîlîzasyonêke berçav pêk hat. Bi tevî PKK'yê gelek rêxistinên girseyî yên ji hev cihê derketin holê. Di nav van rêxistinên de PKK yek ji wan rêxistinên bû ku şerê çekdarî bi awayekî bernamewî û bingeîn dabû ber xwe. Ango beriya darbeya 1980'an ne tenê PKK, rêxistinên derveyî PKK'yê yên mîna DDKD û yên din bi awayekî pratîk hewl didan ku dest bi têkoşîna çekdarî bikin. Lê belê pêvajoyêke wiha hate dîtin: Piştî 1980'an û piştî şerê navxweyî yê Lubnanê, di sala 1982'an de piştî ku hemû rêyên din hatin girtin, PKK dest bi pêngavekê kir. PKK li Kurdistana başûr ji bo avakirina kampan hin peymanên siyasî danîn. Di wê demê de eger em hewl bidin PKK û rêxistinên din bi hev re fêm bikin em dibînin ku di salên 1985 û 1986'an de rêxistinên din ber bi Ewrûpayê çûne. Di dawiyê de PKK bi taybetî jî li Rojhilata Navîn û Kurdistana Turkiyê bû rêxistina tekane. Ev pêvajoyê di heman demê de ji bo PKK'yê bû pêvajoya hînbûnê. Ji bo têkoşîna rizgariya neteweyî dema ku di nav tevgerê de hêza rêxistinekê tekane be, di rastiyê de hêz dide wê tevgerê. Yek ji gavên herî girîng ku PKK'yê di salên 1980'yan de avêtibûn, ev bû. Divê ev yek were gotin.

Ez ê di gotara xwe de sîd ji perspektîfa tevgerên civakî jî bigirim. Ez ê analîza faktorên sazîgerî ku li derveyî îradeye PKK'yê pêk tên, faktorên ku PKK'yê kariye bi şerê çekdarî pêş bixe, îdeolojî û rêbaza têkoşîna wê ya ku guherîne di çarçoveya têkoşîna aştiyane

binirxînim. Hewce ye ku em awirekî bidin dîroka pevçûnên navbera dewleta Tirkîyê û PKK'yê û dîroka heyîna PKK'yê ya li Rojhilata Navîn. Mîna ku em dizanin di navbera salên 1984 û 1990'an de PKK'yê dest bi şer kir û paşê li hember dewletê bi awayekî taktîkî bi ser ket û di vê pêvajoyê de PKK têkoşîna şerê çekdarî bi rêk dixist. Di navbera salên 1991 û 1996'an de pêvajoya şerê qirêj ku her kes kêma zêde dizane, pêk hat. Di vê demê de li Tirkîyê şerekî navxweyî qewimî. Ji hêla din ve di navbera salên 1997 û 1999'an de ji hêla leşkerî ve terazek pêk hat. Em dizanin ku hevdîtîna PKK û dewletê di sala 2009'an de bi awayekî mîcid dest pê kir. Di rastiye de ev pêvajoyê mumkun bû ku hîn zûtir, mesela di dawîya salên 1990'î de, dest pê bikira. Lê belê ev pêvajoyê bi teslîmkirina Öcalan li Tirkîyê hate têkbirin û girtina Öcalan fikra "ez dikarim tevgera Kurd û tevgera gerîlla ji nav bibim" careke din anî bîra dewletê. Belku jî ji perspektîveke din, em dikarin bêjin ku vê yekê pêvajoya çareserîya meseleya Kurd û pêvajoya aştiyê paş xist.

Bi kurtî behsa pêvajoya ku piştî wê pêk hat, bikim. Lewre dixwazim bêtir behsa Rojhilata Navîn bikim. Ez behsa çend tiştên ku divê werin zanîn û safikirin, bikim. Dema ku em li tevgerên Kurd ên parçeyên din ên Kurdistanê dinihêrin, em dibînin ku ew tevger li derveyî qadên xwe yên rêxistinê xebatên siyasî nakin. Lê belê PKK'yê di kongreya xwe ya sêyemîn de biryar girt ku ew ê ne tenê li Kurdistanê Tirkîyê, lê belê li parçeyên din ên Kurdistanê jî xwe bi rêk bixe û em dikarin bêjin di destpêka salên 1990'î de PKK ev biryar bi cih anîye. Di vê çarçoveyê de mirov dikare behsa hin pêşketîna ku li derveyî îradeya PKK'yê derketine û hin dînamîkên ku PKK bi têkoşîna çekdarî afirandine, bike. Li vir pêşketîna girîng Şerê Kendavê ye. Vê yekê jî du hêlan ve bandor li ser pêşketîna PKK'yê kir. Ya yekem bi vê ve eleqedar e: Taybetmendiyê hevpar a tevgerên ku le tevahiya dinyayê dûr û dirêjî têkoşîna gerîllatî bi rêk xistine wiha ye: Ev tevger li derveyî sînorên netew-dewletên ku ew pê re şer dikin, xwedî qadên wisa ne ku bi awayekî nîspî ewle ne. Ango di rastiye de Kurdistanê başûr jî bo PKK'yê qada ewle ye ku ev qad jî bo hemû tevgerên gerîlla yên dinyayê girîng in (mînaka

berevajî dibe ku Srî Lanka be). Ji ber vê jî di rastiyê de ev dînamîk gelek girîng e û piştî Şerê Kendavê ji hêla PKK'yê ve bidestxistina valatiya otorîteyê faktora yekem e. Faktora duyem jî bêguman bi wê yekê re eleqedar e ku PKK'yê kariye bi erzanî çek bi dest bixe. Dema ku em li dîroka PKK'yê dinihêrin di dawiya salên 1980'yî de digel ku gelek kes tev li gerîllayên PKK'yê bûne em dizanin ku gelek gerîlla bê çek geriyaye.

Welhasil, dînamîka sala 1991'an gelek girîng e. Piştî Şerê Kendavê em vê dibînin. Piştî politikaya DYA'yê ya li hember Îraqê û pêkhatina Rêveberiya Federe Ya Kurd a sala 1991'an PKK'yê karî li Kurdistanana başûr ji xwe re qadeke bibîne, li wir xwe bi rêk bixe. Bi tevî hewlên xwe sazîkirina PKK'yê ve di navbera salên 1992 û 2000'an de şerên kurt lê dijwar ku di nav Kurdan de wekî "birakujî" tê zanîn pêk hatin. Di vê niqteyê de divê em vê jî safî bikin: Çawa ku PKK niha hewl dide ku li Suriyê heyîna xwe bi rêya PYD'ê ve pêk bîne, di salên 1990'i de jî bi rêya rêxistina xwe ya li Kurdistanana başûr pêk aniye. Ango PKK nexwest ku tenê li Kurdistanana Tirkîyê bimîne, bi heyîna leşkerî û siyasî ya xwe ya li parçeyên din di pêvajoyên piraktorî, pir hesabî û îhtîmalî de ji bo ku di berjewendiya xwe de bi kar bîne û heyîna xwe bidomîne û armancên xwe yên siyasî bi dest bixe, tevgeriya. Ango di vê niqteyê de mantiqa xwebirêkxistina PKK'yê divê baş were fêmkirin.

Ji hêla din ve, ji sala 1992'an vir ve piştî ku dewleta Tirk li Kurdistanana başûr bi YNK û PDK'yê re hevkarî kir, em dikarin bêjin ku şerê ku li Kurdistanana Tirkîyê heye veguhast Kurdistanana Iraqê. Em dikarin bêjin ku dewleta Tirk ji ofîsên JITEM'ê bigire heta yên din hemû saziyên xwe yên şerê qirêj çawa ku li Tirkîyê bi rê ve dibir, wisa jî hemû alavên vî şerî li wir jî bi rêk xist. Ez ê analîza vê pêvajoya siyasî bi lez bidomînim. Bêguman divê teslîmkirina Öcalan a li Tirkîyê ya sala 1999'an jî wekî niqteya sereke bi nav bikin. Divê em qala wê jî bikin ka bi vê rewşa nû re analîz, nihêrîn û perspektîfa PKK'yê ya li ser Rojhilata Navîn çawa guheriye. Yek, PKK'yê di pêvajoya 1999'an de bi dengê bilind got ku ew dev ji ramana netew-dewletê berdaye. Digel vê eger em wê rastiyê jî bînin bîra

xwe ku dewletên li Rojhilata Navîn piştî Şerê Yekem Ê Dinyayê hatin damezrandin û ew dewlet ne xwedî dîrokeke berbiçav a siyasî an jî yekîtiyeke neteweyî ne; li gor Öcalan li Rojhilata Navîn bi fikreke ademî merkezî modeleke nû divê bihata danîn. Bêguman xebat û kitêbên Öcalan ên li ser vê yekê bê hejmar in. Ji hêla din ve, devjêberdana ramana netew-dewletê, ji bo PKK'yê nermbûnek afirand. Pêvajoya guherîna îdeolojîk û taktîk a PKK'yê ya salên 2000'î û serdema têkoşîna nû ya çekdarî li rastî hev hatin: Piştî paşve vekîşîna gerîllayan a salên 2001 heta 2004'an, ji ber ku dewletê ji bo çareserîya meseleyê tu gaveke micid neavêt, di salên 2004 û 2005'an de PKK'yê dîsa dest bi çalakîyên çekdarî kir.

Di vê pêvajoyê de çend dînamîk hene ku di mijara heyîna PKK'yê ya li Rojhilata Navîn de girîng in û divê werin behskirin. Yek; guherîna polîtîkaya Tirkîyê ya li ser Rojhilata Navîn. Bi taybetî jî piştî sala 2007'an mirov dikare behsa guherîna vê polîtîkayê bike. Mirov dikare wisa vê guherînê salox bide ku nêzîkbûna Tirkîyê li Rojhilata Navîn bêtir bi xema parastina berjewendiyên ewlekariya neteweyî bû û ev nêzîkbûna klasîk cihê xwe da nêzîkbûna dewleta bazirgan. Ango em qala perspektîfêke wisa dikin ku Tirkîyê peywendiyên xwe yên bazirganî bi welatên Rojhilata Navîn re danîn û peywendiyên xwe yên siyasî jî li ser vê yekê bi rêk xist. Çima ez li vir qala vê yekê dikim? Ji ber wê yekê ku ev yek parametreyeke wisa ya ekonomîk-polîtîk e ku ji hêlekê ve heyîna PKK'yê ya li Rojhilata Navîn bi sînor dike û ji hêla din ve jî firsendên girîng dide destê PKK'yê. Ne hewce ye ku bi dût û dirêjî behsa îdeolojî û raboriya Maksîst-Lenînîst a PKK'yê were kirin, lê belê PKK qet nebe hîn jî dijberê aboriya bazarê ye, ango ne mîna Rêveberîya Kurd a li başûr e ku kadroyên wê xwedî nêzîkbûneke kapîtalîst e. Ev, di rastî de niqteyeke girîng e. Heyîna PKK'yê ya li Rojhilata Navîn wek dînamîkeke bi fikra min bandor li ser pêvajoya dawîn aştîyê kir û her wisa wek dînamîkeke ekonomîk-polîtîk were nixandî. Faktora yekem rêjeya bazirganiya navbera Tirkîyê û Kurdistana başûr e ku tim zêde dibe. Dinamîka duwem jî bi xeta borîyê ya neftê ku dixwazin pêk bînin re eleqedar e. Di sala 2012'an de bi Hikumeta

Herêmî Ya Kurdistana başûr re li Enqereyê peymaneke neftê hate danîn û li gel vê pêwîstî bi qalkirina van herdu dînamîkan heye. Dixwazim grafikeke wiha nîşan bidim: Rêjeya îxracata Tirkîyê ji bo Iraqê... Li gor van daneyan di sala 2003'yan de bi giştî ev îxracat 820 mîlyon Dolar bûye û sala 2012'an de ev hejmar bûye 10 mîlyar Dolar. Em dikarin bêjin ku zêdebûna vê hejmarê bêtir piştî sala 2008'an pêk hatiye. Ji hêla din ve Tirkîyê di vê serdemê de ango di pêvajoya Bihara Ereban de rêjeya bazirganî ya Tirkîyê bi welatên din Rojhilata Navîn re bi awayekî berçav kêmtir bûye. Vê yekê wisa kir ku piştî sala 2007'an Tirkîyê û Hikumeta Kurdistana Başûr bêtir nêzikî hev bin.

Li vir, bêyî ku dirêj bikim, ez ê hewl bidim ku gotara xwe biqedînim: PKK, di salên 2000'î de li gel ezmûna têkoşîna çekdarî ya nêzikî sîh salî, di deh salên dawîn de ezmûna têkoşîna aştîyane ku di qadên sîvîl de bi kar anî, bi dest xist. Ez dixwazim tespîteke wiha bikim û biqedînim: Bi bawerîya min pêvajoya bê pêvajoyeke tevlihev e û gelek zehmet e ku were pêşbînîkirin. Faktorên ku dê pêk werin û vê pêvajoyê destnîşan bikin, ne tenê dînamîkên siyasî ne. Bi taybetî piştî qeyrana sala 2008'an di asta dinyayê de tengijînek pêk hat. Ango ji ber qeyrana global meyleke berçav heye ber bi çavkaniyên binerd. Di vê çarçoveyê de ji bo derxistin û firotina neftê tekane rêya tevgera Kurdistana başûr di ser Tirkîyê re derbas dibe. Ji ber vê jî xeta boriya neftê gelek girîng e. Girîngiya heyîna PKK'yê ya li Rojhilata Navîn ji wê tê ku PKK tam jî li ser wê xeta boriya neftê disekine. Ji ber vê, heyîna PKK'yê wek gefek tê dîtin li hember îtîfaqa Kurd û Tirkan ku tê plankirin. Mirov heyîna PKK'yê wekî heyîneke leşkerî bi nav bike ku dikare ji nişkê ve planên sîstemê xirab bike. Ango dema ku mijar pêvajoya aştîyê ye divê mirov van dînamîkan jî ji bîr neke. Spas.

Mesut Yeğen:

Pêvajo: Mecburiyet, Derfet, Metirsî

Dewlet û PKK ji nû ve di maseya gotûbêjê de ne. Sedema sereke ya ku berê aliyên siyaseta meseleya Kurd dide maseya gotûbêjê wisa dixuyê ku ew rûtîna ku ev demeke dirêj e em tê de ne. Eşkere ye ku ev demek e, herdu alî ve' dên xwe bi cih neanîn, dewlet nekarî PKK'yê 'têk bibe' û PKK jî nekarî Kurdan bixe serhildanekê. Ev rûtîna ku ji bêçaretiya leşkerî û siyasî pêk dihat, bi modela Srî Lanka bi dawî nehat û Kurdan jî neketin dû Şerê Gel Ê Şoreşgerî. Her çiqas ev rûtîn bibe sedemeke kafî, bi dîtina min ya ku berê herdu aliyan da maseyê, ji vê rûtînê zêdetir ew rîsk in ku di vê serdema rûtîn de pêk hatine. Dewlet û PKK ne ji ber ku ji rûtîna navborî têr bûne, ji ber ku ihtîmalên nû yên ku di dema vê rûtînê de derketine dê zorê bidin herdu aliyan, berê xwe da maseya gotûbêjê.

Sedema bingehîn a ku rê dide van ihtîmalan bi wê yekê re girêdayî ye ku Kurdistan bi awayekî giştî dibe cografyaya bêistîqrariyeke mezin. Wek tê zanîn, Sûriyê ji binî ve ketiye nav rewşeke bêistîqrar, li Iraqê jî rewşeke bêistîqrar nêz e û Îran jî niha li dorê ye ku para xwe ji vê bêistîqrariyê bigire. Vê rewşê dikarî du stûnênmezin ên çarçoveya ku mesele Kurd a li Tirkîyê tê de ye, aktor û bernameya ku meseleya navborî bi rê ve dibe biguherîne. Wek ti zanîn li Tirkîyê meseleya Kurd nêzikî bîst sal e ji hêla Abdullah Öcalan û PKK û BDB'ya ku girêdayî serokatiya wî ne, tê veguhastin û ev aktor heta niha ji bernameya çareseriya nav Tirkîyê re dilsoz bûn. Ew rewşa bêistîqrarî ya ku min gotibû qey dikarî him di aktorên de him jî di bernameyê de guhertinek pêk bianiya. Bi dîtina min îro eger dewlet, Öcalan, PKK û BDP bi dilxwazî li ser maseyê bin ji ber vê ihtîmalê ye.

Metirsiya ku rewşa navborî ji bo Abdullah Öcalan diafirîne li holê ye: Vê rewşê dikarî nehêle ku Öcalan bê raqîb him serokatiya

rêxistinê bike him jî ji bo siyaseta Kurd bername biafirîne.

Demeke kurt beriya destpêkirina pêvajoya gotûbejê ji ber wan pirsgirêkên ku ji nebûna peywendiya fizîkî ya Öcalan û rêxistinê ya 14 salan, ihtîmaleke wisa derket ku PKK ji ber bûyerên nû yên li herêmê naçar bimîne ku biryarên radîkal bigire. Her çiqas di vî warî de hîn nîşaneyên eşkere pêk nehatibin jî vê yekê nîşan dida ku dibe ku bêraqîbiya rêberiya siyasî û îdeolojîk a Öcalan ji holê rabike. Di maseya gotûbêjê de rûniştin, bi taybetî jî pêkanîna çareseriyê ku dewlet jî pejirandiyê dikarî vê metirsiyê ji holê rabike. Ji ber vê egerê, pêvajoya gotûbêjê ji bo Öcalan hilibijartineke maqul bû.

Rewşa ku min gotibû herçiqas ji bo PKK'yê derfetên nû diafirand jî astengî jî diafirand. Di serî de ev astengî hebû: Rewşo navborî dibe ku PKK'yê ji bernameya çareseriyê nav Tirkîye ku heta niha PKK jê re dilsoz bû, dûr bixe, heta wisa bike ku PKK biryarên wisa bigire ku ji rêberiya Öcalan 'azar bibe'. Lê belê her kes dizane ku PKK'ya ku ji rêberiya Öcalan bêpar e hema bêje ne pêkan e ku yekîtiya xwe ya rêxistinî bidomîne. Lewre him 'azadbûn' ji rêberiya Öcalan û him jî dûrketin ji bernameya çareseriyê nav Tirkîyê ku heta niha PKK jê re dilsoz bû, dikarî piştgiriya girseyî ya comerd ku ji bo PKK'yê dihat dayin, kêmbike.

Her çiqas hinek guherîbe jî diyarde nîşan didin ku beşeke mezin a Kurdên Tirkîyê li gel bernameyê çareseriyê nav Tirkîyê ye û heta demeke nêz jî de ew rewş bidome. Di vê rewşê de zehmet bû ku Kurdên Tirkîyê werin razîkirin ku dij li Tirkîyê ya ku bi xetê Îran, Irak (Şîî) û Sûriyê re tê dikoşe, rawestin. PKK'ya ku ji ber şert û mercan rê û bernameya xwe biguherîne dibe ku piştgiriya girseyî, lojîstîk û manewî wekî caran li pişt xwe nebîne. Di vê rewşê de ji bo PKK'yê jî gotûbêjê biryara maqul bû.

Ji hêla dewletê ve jî metirsî qet jî hindik nebûn. Tevgerê Kurd ya ku ji rêberiya Öcalan 'azad be' û ji bernameya çareseriyê nav Tirkîyê dûr keve, her çiqas karên wê hinek zehmet be jî, ne diyar bû ku Kurdên Tirkîyê dê çiqas li pey vê bernameya nû bikevin. Eger PKK ku li Sûriyê û Îranê piştgiriyeke girseyî bi dest xistibû eger ji

Kurdên Tirkiyê jî ji bo bernameya nû bixista tevgerê, vê rewşê him serê Tirkiyê him jî hêzên navneteweyî yên li pişt Tirkiyê ne, biêşanda. Ji ber vê yekê ji bo Tirkiyê maqul bû hîn ku rêberiya Öcalan berdewam e û Kurd ji bo bernameya çareseriyê nav Tirkiyê dilsoz in, çareseriyekê were pêkanîn.

Eger ez gotinên xwe hinek sade bikim, divê wiha bibêjim: Rewşa herêma kir ku Kurd û Tirkiyê biryareke basît bigirin. Ev biryar jî wiha bû: Em ê dost bin an dijmin? Bi dîtina min him dewlet him jî Öcalan û PKK pê hesiyar ku dema girtina biryareke wiha nêz bûye û ji be vê dest bi gotûbêjan kirin.

Destpêkirina gotûbêjê nîşan da ku aliyên meseleyê nexwes ku biryareke wiha bigirin. Ji ber ku têkçûneke PKK'yê tune ye mirov dikare hizir bike ku PKK nexwest bi rewşeke wisa re rû bi rû bimîne.

Her çiqas sedema herî giştî ya pêvajoya çareseriyê ya ku em tê de ne bêistîqrariya Kurdistanê û guherîna siyasî yên girêdayî vê bêistîqrariyê be jî ev sedem sedame tekane nîn e. Ji bo AKP'yê aliyekî rasyonel a destpêkirina pêvajoya çareseriyê hebû. Wek tê zanîn, AKP'yê beriya pêvajoya çareseriyê CHP, MHP, Cemaat û BDP dabû hemberê xwe û wiha siyasetê bi rê ve dibir. Ev polarîzasyon herçiqas jî bo hilbijartinên parlamenteriyê û bidestxistina piraniya dangan ji bo pêkanîna hikumetê nebe pirsgirêk, ji bo hilbijartina serokkomariyê û referanduma makezagonê ku herdu hilbijartin jî wekî belê û na ji opsiyonan pêk tên, pirsgirêk e. Bi vî şiklî tev li hilbijartina serokkomariyê û referanduma makezagonê bûyîn, bidestxistina pêncî ji sedî dangan, an jî bidestxistina dangan hinek ser pêncî ji sedî dibe ku ji bo AKP'yê prisgirêk pêk bianiya. Wisa dixuyê destpêkirina pêvajoya çareseriyê ji bo AKP'yê vê metirsiyê jî holê rakiriyê. Wisa dixuyê ku AKP dixwaze referanduma makezagonê bihê paş hilbijartina serokkomariyê û bi vî şiklî nehêle wan nerazîbûnên ku ji ber guhertinên makezagonê pêk werin -îhtîmal e ku cemaat jî piştgiriya wan nerazîbûnan bike- tesîr li ser hilbijartina serokkomariyê bike.

Eger em werin ser metirsiyan, du komên metirsiyan an jî du

zehmetiyên pêvajoyê hene: Yên ku bi PKK û bêçekbûnê re peywendîdar in û yên ku bi pejirandina pêvajoya çareseriyê re peywendîdar in. Ya rastî mumkun e ku ev herdu komên metirsiyan li jêr komekî werin bicihkirin: Makezagona nû. Zehmetiya herî bingeîn a pêvajoyê qey ev e: Danîna makezagonê wisa ku PKK dê ji ber wê bêje “Belê ez ê bi vê makezagonê dev ji çekan berdim” û piraniya gel jî dê ji ber wê bêje “Belê, ev bi dilê min e”. Danîna makezagona ku dê PKK’yê bê çek bike û bi dilê %60-70 yê gel her çiqas zehmetiya herî mezin çareseriyê be jî formula bisêr a çareseriyê ye jî.

Formul basît e, lê belê çi mixabin kar ewqas basît nîn in. Zehmetî ev e: Qada serbestiya PKK’yê ku di merhaleya vekişînê de teng e, di merhaleya bêçekbûnê de fireh dibe. Him encamên vê firehbûnê him jî tevgerên dijberên pêvajoyê ku dê rîsk bidin ber çavên xwe, dê dilsoziya raya giştî ya ji bo pêvajoyê kêmtir bike. Ev jî, di rastiye tê vê maneyê: Di nav pêvajoyê de hiştina PKK û raya giştî dê li gor merhaleya berê zehmettir be.

Em bi zehmetiyên PKK’yê dest pê bikin: PKK bi biryara bêçekbûnê, biryareke gelek bingeîn girt. Rêxistineke mezin a sîh û pênc salî ku ji bo armanceke ‘mezin’ dixebite, dê ‘dawî li’ heyîna xwe bîne. Bêguma ev yek dê ji ber ‘tiştêkî’ bibe. Dema ku em ji hêla PKK’yê ve li meseleyê binêrin, dema ku rêxistineke mezin biryareke mezin bigire, divê ew ‘tişt’ hinek watedar û mezin be. Her wisa ev ‘tişt’ ne tenê bi PKK’yê re, bi raya giştî ya Kurdistan re jî elaqedar e. Ango raya giştî ya Kurdistan jî maqul dibîne ku PKK ji ber vî ‘tiştî’ dev ji çekan berde. Bi kurtî, di merhaleya bêçekbûnê de mezinbûna û girîngbûna tiştê ku ji PKK’yê tê xwestin û heyîna raya giştî ya Kurdistan a ku hez ji PKK’yê dike wisa dike ku daxwazên PKK’yê jî dê ‘mezin’ be. Wisa dixuyê ku ji ber ku bêçekbûnê asta herî bilind a vê pêvajoya çareseriyê pêk tîne û tiştên ku ji PKK’yê te xwestin mezin e; qada serbestiya PKK’yê dê firehtir be.

Ji hêla din ve qada serbestiya PKK’yê de ne bê sînor be. Him egerên saziyî û herêmî yên PKK xistin nav pêvajoyê, him mecburiyeta qanekirina raya giştî ya Kurdistan a ku hez ji PKK’yê

dike, him di nav vê pêvajoyê de cihgirtina PKK'yê û belku jî ji hemûyan girîngtir Öcalan bi xwe dê vê qada serbestî ya PKK'yê teng bike.

Wisa dixuyê ku di merhaleya bêçekbûnê de bingeha esasî ya qada serbestiya PKK'yê ku dê fireh be makezagona nû pêk tîne. Tiştê ku dê PKK ji bo bêçekbûnê razî bike ew makezagona nû ye. Li gor wan xalên ku dê di makezagona nû de cih bigirin yan jî negirin an jî li gor guhertinên nû yên li ser makezagonê, PKK biryara xwe ya çekberdanê bide. Ji ber ku bingeha esasî ya qada serbestiya PKK'yê ku dê fireh be makezagona nû pêk tîne, ji bo pêvajoyê di heman demê de du metirsiyan pêk tîne: Metirsiya pêşîn, bêguman pêknehatina bêçekbûnê ye. Zehmet e, lê belê eger PKK qane bibe ku dê piştgiriya wê ya ku ji girseyên Kurd digire neşkê, dikare bêje tiştê ku me ji makezagona nû hêvî dikir, bi dest nexist û pêvajoyê rawestîne.

Metirsiya duyem ku girêdayî metirsiya yekem e, qet jî ne kêm e: Makezagona 'legal' ku dikare PKK bê çek bike dibe ku ji hêla piraniya welatiyan ve neyê pejirandin. Ji xwe, pêşniyazên makezagonê ya partiyên ku di parlamentoyê de hene ku ji bo raya giştî ragîhandin, nîşan didin ku ev îhtîmala duyem ne kêm e. Pêşniyazên ku tên eşkerekirin ji hev gelek dûr in û ev yek nîşan dide ku danîna makezagonê nû ya ku ji hêla piraniya welatiyan were pejirandin, gelek zehmet e. Pêşniyazên makezagonê nîşan didin îhtîmala wê yekê hema bêje tune ye ku CHP û MHP piştgiriya makezagonê wisa ku dê PKK'yê bê çek bike, bide. Dev ji piştgiriya berdîn, CHP û MHP bi biryarî dij li ji hêla AKP û BDP ve danîna makezagonê nû ya ku dê PKK bê çek bike, rawestin.

Di rastiya de girîngiya danîna makezagonê ku dê PKK bê çek bike û piştgiriya raya giştî bigire xwe di nav erka surprîz ku ji bo Komîsyona Mirovên Aqilmend hatiye destnîşankirin de nîşan dide. Peywira komîsyonê ne tenê hakemtî û hêsankariyê di gotûbêjên nebera PKK û dewletê de ye, her wisa zêdekirina piştgiriya ji bo pêvajoyê ye. Ev yek bi xwe jî girîngiya vê meseleyê nîşan dide. Ji ber ku makezagona nû beşa herî girîng a merhaleya piştî vekîşînê

pêk tîne, ji komîsyonê tê hêvîkirin ku raya giştî ji bo makezagonê nû ku dê PKK'yê bê çek bike, razî bike.

Ji hêla din ve, peywendîdarbûna pêvajoyê bi pejirandin û pişt-giriya raya giştî, ango qada metirsiya duyem a li pêş pêvajoyê ew e ku beriya pejirandina makezagonê ji hêlan welatiyan ve, bi destê hikumetê rawestandina pêvajoyê ye. Eger PKK ji bo bêçekbûnê 'tişteki' mezintir ku ji bo raya giştî pir zêde were dîtin, daxwaz bike û hikumet bibîne ku beriya temambûna gotûbêjên pêvajoya danîna makezagona nû piştgiriya raya giştî ya ji bo pêvajoyê gelek kêmbê, dikare pêvajoyê rawestîne. An jî hikumet dikare pêşniyaz bike ku danîna makezagona nû paş hilibijartinê taloq bike. Her çiqas bibiryarî û wêrekiya serokwezîr ku ew tim qal dike, vê îhtîmalê kêmbê dike, lê dîsa jî bi temamî ji holê ranake.

Wek encam, wisa dixuyê ku aqubeta pêvajoya çareseriyê girêdayî makezagonê nû an jî guherandî ya ku dê PKK'yê bê çek bike, ango girêya peydakirina vê formula bisêr e. Rewş wisa nîşan dide ku ev formula bisêr, berevajiya gotinên oryantalîstên gotûbêjan, hîn nehatiye dîtin, di nav gotûbêjan de, bi raçavkirina hinan û hin tiştan were dîtin. Peydakirina vê formula bisêr wisa hêsan nîn e. Lê belê qey ber bi dawiya pêvajoyê de em ê du dengên bibiryar bibihîsin û ev deng dê vê formula bisêr peyda bike.

Dengê bibiryar ê pêşîn dê yê Öcalan be. Dema ku merhaleya guhertinên makezagonê bi pêvajoyê re were girêdan, îhtîmaleke mezin Abdullah Öcalan derkeve û hinek jî bi jêsteke mîna ya Demîrel ji PKK û Kurdan re bêje ku "Li tiştên biçûk nenihêrin, qîma xwe ya hindik bînin". Dengê bibiryar ê duyem jî bêguman dê yê Serokwezîr be. Piştî ku gotûbêjên makezagonê temam bibin, bi îhtîmaleke mezin, Serokwezîr baweriya xwe bi bandora xwe ya bisêr a li ser raya giştî ya netewekar û muxafezakar bîne û kefîliya xwe rabigihîne ku ew makezagona nû ku PKK û Kurd jê razî ne, di berjewendiyê Tirkiyê de ye.

Wek encam, wisa dixuyê ku pêvajoya bêçekbûnê û danîna makezagona nû bi îradeya karîzmatîkê tê piştgirîkirin, temam dibe.

Abbas Vali:

**Rêveberiya Heremî ya Kurdistanê, Li Rojhilata
Navîn Berxwedan û Têkoşîna Ji Bo Demokrasiyê**

Gelek spas. Beriya ku dest bi axaftina xwe bikim ji ber ku ev civîn li dar xistin û gazî min kirin spasiya Civata Çand û Raman A Bilgiyê û hevala delal Ronayiyê bikim. Ez ê bi Kurdî, bi zaraveya Soranî bipeyvîm. Mixabin, nikarim axaftina xwe bi tirkî bikim. Her wisa kurmanciya min jî ewqas qewî nîn e ku bikarim heta bîst an jî sîh deqîqe li ser mijarekê bipeyvîm. Ji ber vê ez ê bi Soranî bipeyvîm û eger ji ber vê yekê pirsgirêk çêbe li min biborin.

Mijara min li ser mercên siyasî, aborî û çandî yên Kurdistanê Başûr, bi taybetî jî li ser mercên siyasî yên KRG ango Hikûmeta Kurdistanê Başûr e. Em hemû Kurd, Hikûmeta Kurdistanê Başûr wek destkefteke mezin a Kurdan dibînin. Em Kurd divê piştgiriya wê bikin û wê biparêzin. Û em vê jî dikin. Eger ji ber Kurdbûna me êriş bînin ser me, divê em jî wekî Kurd xwe biparêzin. Eger li ser vê destkefta mezin a Kurdan êriş were kirin divê em wê deskeftê biparêzin. Lê belê ev yek nayê wê maneyê ku em rexne li desthilatdariya Kurdî ya li Kurdistanê negirin. Ew nayê wê maneyê ku em bêdeng bimînin û di civînên wiha de qala tiştên ku em dibînin, nekin an jî rexne li wan negirin. Ji ber vê jî ez li vir mafê rexnekirinê didim xwe. Ez ê rexne li hin meseleyan bigirim da ku ji bo çareseriya wan meseleyan hin encam derkevin.

Bi dîtina min Hikûmeta Kurdistanê Başûr ber bi qeyraneke meşruiyeta siyasî diçe. Ango bi îngilîzî jî vê qeyranê re dibêjin legitimasyon crisis. Bi baweriya min ev qeyran her ku diçe pêk tê. Eger hikûmetê wê qeyranê çareser neke dibe ku di nav du sê salan de ji bo hikûmetê pirsgirêkên mezintir derxe. Hikûmeta ku beriya sala 2003'an hebû hikûmeteke xwedî hesta neteweyî û şoreşgerî bû. Tevgera şoreşger ev hikûmetê pêk anîbû. Vê tevgera şoreşgerî û

neteweyî ji sala 1946'an belku jî beriya wê dest pê kiribû û di sala 2003'an de bi dawî bû. Lê belê ji 2003'an heta niha şert û merc guherîn. Êdî em ji sala 2003'an heta niha tevgereke neteweyî nabînin. Ji sala 2003'an vir ve em hikûmeteke wisa dibînin ku dibêje ez ji bo gel dixebitim, dahatên neftê xistiye destê xwe, hêza pêşmergeyan di destê xwe de digire, xwedî hêza parastin û asayîşê ye, xwedî peywendiyên navneteweyî ye. Ango ev hikûmet hikûmeteke wisa ye ku ji bo hikûmetên serbixwe çî pêwîst bin, di destê xwe de digire lê tenê ji hêla zagonên siyasî ve hikûmeteke serbixwe nîn e. Ji ber vê jî ji sala 2003'an vir ve rewşa meşruiyetê bi dîtina min guherî.

Hikûmetek nikare meşruiyeta xwe wiha dayne: "Em xwedî dîrokeke şoreşgerî ne, me ji Kurdewariyê xebat kir û wisa karî ku vê desthilatdariyê damezrînin. Ji ber vê jî meşruiyeta me ya desthilatdariyê heta hetayê ye." Nexêr, wisa nîn e. Ji sala 2003'an vir ve meşruiyeta siyasî ber bi bingeheke din diçe û gelê Kurdistanê jî vê bingehe didin ber pirsan. Ez dibêjim niha rewşeke wisa heye ku siberoj dê qeyraneke meşruiyeta siyasî pêk bîne, lê belê ev yek niha di jiyana rojane de nayê dîtin.

Dema ku em diçin Kurdistanê, em dibînin ku Kurdistan pêş dikeve, rewşa Kurdistanê baş e, pere pir e, sîstema aborî baş dixebite, zanîngeh û dibistan vedibin û rewşa gel baş e. Belê, ev tev rast in. Lê belê ev hemû nayê wê maneyê ku li Kurdistanê em ber bi qeyraneke meşruiyetê naçin. Dema ku li bûyerên Silêmaniyê yên mehên Adar û Nîsan ên sala 2010'an nîşaneya vê ne. Li Silêmaniyê komek di bin bandora bûyerên sala 2009'an a li Tehrana Îranê, sala 2010'an a Meydana Tehrîrê ya Kahîreyê û Tunusê de man û biryar girt ku dora wê yekê hatiye ku pirsên wekî "Çima rewşa vir wiha ye? Çima hikûmet sozên ku dabûn bi cih neanîn?" Pêkan bû ku encamên van pirsan bigihîjin kolanan û wiha jî bû. Wekî ku em hemû dizanin hikûmet li Silêmaniyê bi bikaranîna şîdet û zorê xwenîşander belav kirin û bi vî awayî bédengiyek pêk hat. Lê belê ev yek nayê wê maneyê ku kriz bi dawî hat. Eger em bi baldarî binêrin, em ê bibînin ku ev qeyran her ku diçe kûrtir dibe. Li Kurdistanê pirsgirêka binge-hîn ew e ku muxalefeteke wisa tune ye ku bi rêbazên demokratîk

hikûmetê bide ber pirsan û bi awayekî bihêz rexne li hikûmetê bigire.

Ya ku heta niha li Kurdistanê muxalefet kiriye, rexnekirina şeweya karkirina hikûmetê ye. Muxalefet tu car naveroka meşruiyeta siyasî ya desthilatê neaniye pêş. Ew bi xwe, bi tena serê xwe pirsgirêkeke mezin e. Bêguman sedema vê yekê heye: Muxalefet ji hêla aborî ve bi hikûmetê re girêdayî ye. Her wiha divê em behsa entelijensiyaya Kurdî bikin. Entelijensiyaya Kurdî ya li Kurdistanê Iraqê ji du beşan pêk tê: Yên ku dengê xwe derdixin û rexne li hikûmetê digirin; yên ku dengê xwe dernaxin û bi hikûmetê re kar dikin. Rêjeya yên ku dengê xwe derdixin gelek kêr e û rêjeya yên ku dengê xwe dernaxin gelek bilind e.

Baş e, çima ev rewş wiha ye? Ev yek bi bingeha desthilatdariya siyasî ya Kurdistanê başûr re girêdayî ye. Desthilatdariya siyasî ya başûr ber bi dereke wiha diçe ku di zanista siyasî de jê re dibêjin rantier regime. Ev rejîm, rejîmeke wisa ku li ser ranta neftê hatiye avakirin. Peywendiya vê rejîma ku li ser ranta neftê ava dibe qet bi binesaziya aborî û civakî re tune ye. Li Kurdistanê sîstema berhevkirina bacê tune ye. Li Kurdistanê perê neftê heye û ev pere di nav gel de tê belavkirin. Gel girêdayî hikûmetê ye. Encama sereke ya pêkhatina vê rejîma ranta neftê, ango encama sereke ya pêkhatina oil rantier regime'ê ya Kurdistanê Iraqê pêkhatina burjuvaziyeke rantxur pêk hatiye. Ev burjuvazî girêdayî ranta neftê ye. Burjuvaziya ranta neftî ya Kurdistanê Iraqê ji du beşan pêk tê: Burjuvaziya bazirgan ku him ji hêla nirxa perê ve, him ji hêla meblaxê perê ve, him ji hêla cureya bazirganiyê ve (destûra îxracat û îthalatê) bi taybetî girêdayî hikûmetê ye. Beşa din a burjuvaziyê burjuvaziya maêşxur pêk tîne. Ev burjuva di saziyên dewletê de kar dikin. Hejmara van kesan du sed û pêncî hezar e. Eger hûn van kesan bi tevî malbata xwe hesab bikin, wê demê hûn ê bibînin ku ev kom beşeke mezin a civaka Kurdistanê ku civakeke pênc mîlyonî ye, pêk tîne. Ev beşa burjuvazî jî girêdayî hikûmetê ye.

Eger em niha vê qeyranê di nav civaka Kurdistanê Iraqê de nabînin, sedema vê ew e ku ew komên ku dikarin deng derxin û

protesto bikin ji hêla aborî ve di bin kontrola hikûmetê de ye. Bi dîtina min, eger li Kurdistanê qeyraneke aborî pêk were ev rewş wisa dewam nake. Lê belê ew qeyrana aborî pêk nehate. Lewre perê neftê ya Kurdistanê zêde ye. Bêyî ku di ser Bexdayê re perê neftê bigire, ew bixwe neft difroşe. Sedema din jî ew e ku Hikûmeta Herêmî Ya Kurdistanê heta niha kariye peywendiyê stratejîk bi Tirkîyê re, bi taybetî jî bi hikûmeta AKP'yê re dayne. Ev peywendiya stratejîk xwedî bingeheke aborî ye. Di sala 2005'an de rêjeya bazirganiya navbera Tirkîyê û Kurdistanê di navbera çar û pênc mîlyar Dolar de bû. Niha rêjeya bazirganiya navbera Tirkîyê û Kurdistanê di navbera hejde û nozde mîlyar Dolar de ye û ev hejmar ber bi bîst mîlyar Dolar diçe. Ev pere ji bo Tirkîyê gelek girîng e û ji ber vê bazirganiyê, piştgiriya hikûmeta AKP'yê ya li Rojhilata Navîn jî ji bo Kurdistanê gelek girîng e.

Meseleya din jî ew e ku hev kêşeya aborî ya Tirkîyê ji ber wê yekê ne wekhev e ku Tirkîyê ji bo kirîna enerjîyê ango ji bo kirîna neft û gazê gelek pere xerc dike. Eger Tirkîyê neft û gazê bi erzanî ji Kurdistana Iraqê bikire, hikûmeta AKP'yê dikare di aboriyê de hev kêşeyekê pêk bîne. Ji ber vê yekê ev peywendî ya navbera hikûmeta AKP'yê û hikûmeta Kurdistanê ji bo her du aliyan gelek girîng e. Beriya hikûmeta AKP'yê hikûmetên Tirkîyê di çarçoveya meseleya Kurdî ya li Tirkîyê de nêzikî Kurdistana başûr dibû. Lê belê hejdeh meh e, nêzikî du sal e hikûmeta AKP'yê kariye ku ji wê çarçoveyê derkeve. Peywendiya hikûmeta AKP'yê ya bi Kurdistana başûr re serbixwe ye û meseleya PKK li ser peywendiya wê ya bi Kurdistan re tesîr nake.

Ev rewş wê derfetê dide hikûmeta Kurdistana Iraqê ku bikare vê qeyrana heyî binixumîne da heta demêke dirêj dengê nerazîbûnê dernekeve. Lê belê ev rewşa aborî li ser bingeheke sist a siyasî hatiye danîn. Gelo peywendiya hikûmeta Kurdistana Iraqê li gel hikûmeta navendî ya Iraqê dê çawa be? Qeyrana Sûriyê dê çawa bi dawî be? Helwesta Kurdên Sûriyê paş çûna Esed dê çawa be? Piştî hilweşîna hikûmeta Esed bandora Îranê li ser Iraqê dê çawa be? Ev hemû çawa bandor li ser helwesta hikûmeta Tirkîyê dikin? Ji ber wê ye ku ez

dibêjim ew rewşa aborî ya ku îro baş dixuyê dibe ku heta demekê wisa berdewam be. Lê belê eger Kurdistana başûr li rastî qeyraneke aborî be ku ev yek ihtîmaleke dûr nîn e, qeyraneke meşruiyeta siyasî jî dê derkeve. Wê demê jî bi baweriya min, ev hikûmet li hember vê qeyranê dê şidet û tund û tijiyê bi kar bîne.

Ew hikûmeta ku deh sal e li Kurdistana Iraqê li ser kar e, ihtîmameke mezin da pêşketina aborî. Projeyên berhemhineriyê hatibin danîn jî bêtir projeyên prestîj yên ku heybet û hêza desthilatdariyê nîşan didin, hatin birêvebirin. Van projeyan îstîhdama welêt pêş nexistiyê. Ew burjuvaziya rantxur ku piştgiriya hikûmetê dike, eger ev qeyrana aborî pêk were, piştgiriya xwe ya ji bo hikûmetê vedikîşîne. Wê demê ji xeynî hêzên pêşmerge, parastin û asayîşê hikûmet nikare ji bo çareserkirina vê qeyranê navgîneke din bi kar bîne.

Dema ku tu bi rewşenbîreke/î Kurd re dipeyvî, wiha dibêjin “Birayê min, li Kurdistana başûr hesta neteweyî kêm bûye.” Hesta neteweperwerîya Kurdî ya li Kurdistana başûr di van deh salen de kêm bûye. Ew hemû nîşanî me didin ku Kurdistan niha di rewşeke gelek hesas de ye. Wek rewşenbîrên Kurd peywira me ew e ku parastin û piştgirîkirina wê hikûmetê ye. Lê ji hêla din ve, bi baweriya min divê em, wekî rewşenbîrên Kurd van rexneyan jî bikin. Divê em bêjin ku Kurdistan di rewşeke hesas de ye. Eger em niha fikra wê yekê nekin, dibe ku deh sal şûnde gelek dereng be.

Meha Îlonê li Kurdistanê divê him ji bo hîlbijartina serokkomarê Kurdistan ku niha Kek Mesud e, him jî ji bo hîlbijartina serokwezîrê Kurdistan hîlbijartinek were kirin. Ew kesên ku niha li Kurdistanê biryarên siyasî didin divê ji bo çareseriyê vê qeyranê biryareke stratejîk bigirin. Eger ez bi vê qeyranê hesiyabim divê ew jî pê hesiyabin. Hêzên min ên asayîş û parastinê tune ne, lê yên wan hene. Divê ew bizanin ka hizra gel çî ye. Rewşa çînên navendî, çînên jêrîn çî ye, rewşa rêxistinên û muxalefetê çî ye, rewşa întelijensiya çî ye, divê bizanin. Ew kesên ku di hîlbijartina meha Îlonê de werin ser kar û bibin xwedî hêza dayîna biryarên siyasî divê desthilatdariya siyasî demokratîk bikin, sîstema rantxur ji nav bibin, proseya

dabeşkirina dahata neftê demokratîk bikin. Divê hikûmet ji gel re hesabê bide ka dahatên neftê ji bo çi tîn xerckirin. Divê muxalefet di meha Îlonê de van xalan hizir bike. Divê hikûmet van xalan hizir bike.

Piştî hîlbijartina Îlonê eger rewş her wisa here em ê li rastî nakokî û qeyraneke mezin werin. Eger hikûmetek meşruiyeta desthilatdariyê ji dest bibe, ji xeynî bikaranîna tund û tûjî û şidetê nikare bi civaka xwe re danûstandinê bike. Ez hêvîdar im aqlê siyasî li Kurdistanê bi ser keve û hikûmeta Kurdistanê ji bo vê rewşê çareseriyekê bibîne. Hêvîdar im em ê negihîjin rojên wisa ku em hemû xemgîn bin. Zor spas...

Seda Altuğ:
Ji Binxetê Ber Bi Rojavayê
Li Kurdistanê Suriyê Civak, Siyaset û Dewlet

Berî her tiştî spasiya Koma Çand û Ramanê Ya Bîlgîyê, Weqfa Îsmail Beşîkçî û wan hevalan dikim ku di rêkxistina vê konferansê de keda wan heye.

Sernavê gotara min “Ji Binxetê ber bi Rojavayê Kurdistanê Sûriyê: Peywendiya Civak, Dewlet û Siyasetê”. “Binxet” tê maneya jêr xetê, “Rojava” jî aliyê rojavayê nîşan dide. Armanca danîna vê sernavê ji bo gotara min nîşandana wan pêşketinên siyasî, civakî leşkerî û desthilatdarbûna hêzên herêmî ya di bin pêşengiya PYD’yê ye ku li Kurdistanê Sûriyê piştî Tîrmeha 2012’an pêk hatine. Dema ku ez dibêjim ji Binxetê ber bi Rojavayê naxwazim bêjim ku Kurdistanê Sûriyê ji hêla civakî û siyasî ve cihekî tenahî bû û piştî Tîrmeha 2012’an bi awayekî radîkal guherî. Berevajî, dixwazim bala bixşînim ser wê ku dema em hewl didin ku rewşa îro ya Rojavayê fêm bikin, divê em dîroka herêmî jî bînin ber çav. Ji ber vê jî ez ê di axaftina xwe de behsa dîroka herêmê ya beriya Tîrmeha 2012’an bikim.

Wekî ku hûn jî dizanin piştî Tîrmeha 2012’an medyaya sereke ya li Tirkiyê hêdî hêdî navê bajar û bajarokên Kurdan ên li Sûriyê bi lêv kir û nexşeyên herêmê hêdî hêdî nîşan dan. Dema ku li dewsa Qamişloyê Kumaşlı, li dewsa Hasekê Hiseyê digotin li gel vê eleqeyê, nezanîn û cehaleta xwe nîşan didan. Ez wisa hêvî dikim ku daxwaz û têkoşîna gelên bindest ên li Sûriyê û Rojavayê ya ji bo destnîşankirina sibêroja xwe dê zanyariya serdest a ku desthilatdarî pêk aniye, bihejîne.

Rojava ango Kurdistanê Rojava ne devereke wisa ye ku ji hêla demografîk û nexşeyê re yekgirtî û homojen be. Em bi awayekî giştî,

dikarin bêjin ku Rojava ji sê beşan pêk tê. Aliyê rojhilatê ango bi Kurdî li Binxetê, bi Erebî wek devera Cezîre tê binavkirin. Ev der başûrê wê xetê ye ku ji Rihayê heta Dêrîka Sûriyê diçe, ango başûrê Xeta Trenê Ya Bexdayê ye ku di sînorê Tirkîyê û Sûriyê re diçe. Devera duyem jî bajarê Kobanî ye ku li başûrê Surûca Rihayê ye, ji hêla firehiyê ve biçûktir e. Devera sêyem jî devera Efrîn e ku li rojavaya Rojavayê ye. Ev devera ku li bakurê Helebê ye quntara çiyayê Kurmênc pêk tîne.

Dema ku em li devere Binxetê, ango li devera Cezîreyê dini-hêrin em wêneyekî dînamîkên pêvajoya damezrandina komara Tirkîyê dibînin. Beşeke mezin a nifûsa Binxetê ji wan komên etnikî, olî û civakî pêk tê ku di dema pêkhatina dewleta Tirk de îdeolojiya fermî ew qebûl nekirine. Piştî serhildana Şêx Seîd a sala 1925'an Kurd û Xristiyan û Cihûyên ku ji deverên Amed, Şirnex, Cizîre, Sêrt û Merdîn koçber bûne, hatine vê deverê. Li gel vê, bi Peymana Ankara ya 1921'an ku sînorê Komara Tirkîyê û Sûriyê qet nebe li ser kaxezê bi awayekî fermî hate danîn, eşîrên Kurd û Ereb ên ku beşeke wan li aliyê bakur beşeke wan jî aliyê başûr man, beşa din a nifûsa devera Cezîre pêk tînin. Li ser sînorê ku heta salên 1950'an bi awayekî fîlî vekeribû ji Kurdîstana Tirkîyê ber bi devera Cezîrê bêtir ji Kurd û Suryan ji ber egerên aborî ya bi temamî yan jî demsalî koç dikir.

Ev dever ya rastî devera dawîn e ku piştî Osmaniyan tev li Sûriyeyê bû ku di bin mandatiya Fransiyan dihat birêvebirin, ango devera dawîn e ku ketiye bin kontrola Fransiyan. Serdemeke din a girîng jî ku di pêkhatina gengeşiyên meseleya kemîneyê ya li Sûriyê de roleke girîng lîstîye, serdema navbera salên 1936 û 1939'an e. Em dibînin ku bi daxîlbûna Antakya û Îskenderûnê nav sînorên Tirkîyê ku di nivîsandina dîroka fermî ya Tirkîyê de wek meseleya Hatayê tê zanîn li devera Cezîreyê jî bi daxwaza otonomiya deverî tevgerake civakî ya girseyî pêk hatiye. Ev tevgera ku ji Kurdan, Ereban û Xristiyanan pêk dihat, ji hin aliyan ve ber bi xetê mezhepkar dihat kişandin û doza otonomiyeke îdarî, siyasî û aborî ya deverî dikir û dixwest rêveberiya mandatiya Fransî berdewam be, piştî ku devera

Îskenderûn û Antakya ji Tirkiyê re hate dayîn, bi tundî hate têkbirin. Ji ber ku beriya Şerê Duyem Ê Dinyayê Fransiyan bi Tirkiyê re peywendiyeye nêzik danî, Îskenderûn û Antakya ji Tirkiyê re hate dayîn, daxwazên otonomî ya li Cezîrê hate marjînalîzekirin û dever bi temamî di nav dewleta Sûriyê de ku navenda wê li Şamê bû, hate entegrekirin. Devera Efrîn di vê demê de nebûye parçeyekî organîk a pêşketinên siyasî yên ku li devera Cezîreyê ango li Binxetê qewimîne, di nav xeteye deverî de maye.

Bêtir dema ku pêkhatina meseleya Kurdî ya li Sûriyê tê nirxandin, xaleke girîng te paşguhkirin: Hikûmetên netewkar ên Erebiyê û Şamê polîtîkaya înkâr û jinavbirina Kurdan bi rê ve biriyê, mafê welatîbûnê ji destê wan girtiye, ew bê ax û zevî û bê war hiştine. Ev îdîa bi awayekî tekez rast e. Lê belê xaleke din a vê meseleyê heye ku tê paşguhkirin: Sîstema mezhepkar a Sûriyê û ji ber vê sîstemê mexdûriyeta Kurdan. Sîstema mezhepkar a li devera Cezîreyê bi awayekî veşartî jî be bi awayekî bihêz ketiye nav rêxistin û peywendiyên civakî. Li vê devera ku ji %80 yê Kurdên Sûriyê lê dijî, siyaseta Kurdî zindî ye, xristiyan, Erebiyê û Kurd bi hev re dijîn, dewletê di navbera gelan de dîwarên hiqûqî, aborî û civakî danine, ji hêla civakî û siyasî ve gel ji hev dûr xistine û di navbera gelan de dijminatîyên çînî û civakî pêk aniye. Di rastiyê de şoreşa Rojavayê xwedî wê şîyanê ye ku van komên olî û civakî yên ku bi polîtîkayên mezhepkar ên rejîma Baasê ji hevûdu re bûne biyan û nekarîne rêxistineke biçûk a berwarî çêbikin, li dora projeyê siyasî kom bike.

Eger em siyaseta mezhepkarî ya ku peywendiyên di navbera komên olî/etnîkî rêk dixin, bidin aliyekî û tenê li Kurdên Sûriyê binîhêrin em ê bibînin ku Kurdên li Sûriyê ji %10'ê nifûsa Sûriyê pêk tînin. Ji ber ku li ser etnîsîteyê pênaseyek tune ye û her wisa hejmartina nifûsê jî li ser vê pênaseyê nayê kirin, ev hejmarên ku em dibêjin hejmarên texmînî ne. Li gor dewleta Sûriyê, civak ji komên olî pêk tê. Li Sûriyê takekes ne wek takekes, lê belê wek endamên komên olî tînin naskirin. Her wisa birêxistina dewletê û jiyana civakî jî li gor olê pêk tê. Ango, di rastiyê de Beşar el-Esad her çiqas bêje ku “ez temînata laîsîzmê me”, takekesan tenê li gor pênaseya wan a

olî nas dike, li gor vê yekê polîtîkayên civakî, siyasî û çandî bi rê ve dibe û di rêveberiyê de ji bo hin komên olî mafên cihêkar dide û newekheviyeke mafan pêk tîne. Ji ber vê jî îdîaya laîsîzmê îdîayeke pûç e. Kurd jî di nav nifûsa misilman a sûnnî de tên hejmartin.

Dema ku em li tevgerên siyasî yên Kurdan dinihêrin, em dibînin ku him di serdema mandatiya Fransayê de him jî piştî wê parçebûneke siyasî heye. Bi dîtina min ev parçebûn jî xwezayî ye. Lewre mîna her civakekê di nav Kurdan de jî ji ber cihêtiyên çînî, çandî, civakî û deverî rêxistinên siyasî pêk hatine. Di rastiye de mîna ku di parçeyên din de jî pêk hatiye, Kurdên Sûriyê jî bi muxalefeta Ereban a dijberê Fransiyan û dagirkerî tevgeriyaye. Lê belê piştî ku di sala 1946'an de mandatiya Fransiyan qediya û serxwebûn hate bidestxistin em dibînin ku polîtîkayên netewekar bi hêztir dibin.

Pêşî di sala 1961'an de Sûriyê bi Misirê re yek dibin û piştî vê yekbûnê navê Komara Sûriyê dibe Komara Ereba Sûriyê. Em dikarin bêjin ku piştî wê salê ji bo Kurdên Sûriyê serdema înkarkirin û asîmîlasyonê dest pê kir. Her wisa tevgera siyasî ya Kurdên li Sûriyê ji tevgera Kurdan a li jêr mandatiya Fransiyan cihêtir bû. Di vê çarçoveyê de yekemîn partiya siyasî ya ku li Kurdistana Sûriyê PDK-S ango Partiya Demokrat A Kurdistana Sûriyê (wek el-Partî tê naskirin) ye ku di sala 1957'an de ji hêla Osman Sebrî, Hemid Hecî Derwêş, Nuredîn Zaza, Cigerxwîn ve hate damezrandin. Ev partî di sala 1960'an de tê girtin û rêvebirên vê partiyê naçar dimînin, diçin Iraqê. Her wisa polîtîkaya Kemera Ereba ku li devera Cezîreyê ku di navbera Serêkanî û Dêrikê de ye ji bo bêwarkirin û bêzevîhiştina Kurdan bi desthilatdarbûna partiya Baas a sala 1963'an, dîsa di vê serdemê de dest pê dike.

Ewil di meha Tebaxê ya sala 1962'an de tenê li vê deverê hejmartineke awarte ya nifûsê tê kirin. Armanca vê hejmartinê destnîşankirina wan Kurdên ku piştî sala 1925'an ketina nav sînorên Sûriyê. Gotin ku ew Kurdên ku piştî sala 1925'an hatine nav Sûriyê ne gelên otoktên ên Sûriyê ne, ango ne unsura eslî ne û ji ber vê divê mafên welatîbûnê ji destê wan were girtin. Pêşî mafê welatîbûna hin

Ermen û Suryaniyên ku bi tevî Kurdan ji serxetê hatine binxetê tên girtin, lê em dibînin ku paşê mafê welatîbûnê li wan tê vegerandin. Wekî ku em dizanin di destpêkê de 100 hezar heta 120 hezar Kurd ji welatîbûnê hatine derxistin. Li gor zanyariyên Rêxistina Çavdêriya Mafên Mirovan di sala 2007'an de li Sûriyê 300 hezar ecanîb ango biyanî hene. Her wisa zarokên ku him dê him jî bavê wan ecnebî ne wek maqtum tên binavkirin. Tu qeydên maqtuman tune ne, takebelgeya ku jidayikbûna wan nîşan dide kaxezeke pembe ye ku ji muxtaran tê wergirtin. Ev, ji mafê perwerdehiya bilind, seyahatkirina nav welêt û derveyî welêt, milk girtin û xebitîna di nav saziyên dewletî de û ji gelek mafên din ên welatîbûnê bêpar in.

Dibe ku hin kesan der heqê vê bêmafîyê wiha bêjin: “Ma ji xwe li Sûriyê rejîmeke dîktator heye, welatîyên fermî ma ji kîjan mafên welatîbûnê sûd digirin ku rewşa Kurdên ku ne welatî ne ji gelên din xirabtir be.” Ez dikarim wiha bersiva vê pirsê bidim: Ji mafên ku min niha qal kirin, tenê Kurd bê par in. Her wisa polîtîkayên bêwelathîştin polîtîkayên populîst ên partiya Baas a qaşo sosyalîst ku di sala 1963'an de bû desthilatdar, notralîze dike. Li Binxetê ku lê ku zeviyên fireh di destê hin dewlemendan de ye, reforma zeviyên bi dilê gundiyan Kurdan bû. Lê belê piştî demeke kurt destkeftên reforma zeviyên bi polîtîkaya Kemera Ereban ku eynî salê hate birêvebirin, ji holê hatin rakirin. Zeviyên Kurdên ku li ser xeta ku firehiya wê panzdeh kîlometre ye û ji Serêkanî heta Dêrikê dirêj dibe li gundiyan Ereban ên ku gundê wan di bin ava Bendava Esad de bimaya (mexmurîn), hate belavkirin. Ango erdên ku ji Kurdan li vê deverê dihatin girtin li gelên din ên Misilman û Xrîstîyan dihatin belavkirin. Her wisa careke din dixwazim bînim bîra we ku ev polîtîka tenê li vê deverê hatiye birêvebirin û li Efrîn û Şamê nehatiye birêveberin.

Eger em dîsa werin ser rewşa siyasî ya Rojavayê, beriya ku serhildana dijberê Esad a Adara 2011'an dest pê bike, sêzdeh partiyên siyasî hebûn. Em bi giştî wiha dikarin van partiyên siyasî kategorîze bikin: Partiyên ku di xeta PDK'ê de ne, partiyên ku di xeta YNK'ê de ne û PKK. Piştî ku Abdullah Öcalan di sala 1998'an de ji Sûriyê hate derxistin û bi taybetî jî piştî ku PYD di sala 2003'an de hate

damezrandin, em dibînin ku PKK li hember rejîma Sûriyê bi awayekî eşkere muxalefetê dike. Ev muxalefet di serhildana Qamişloyê ya sala 2004'an de xwe nîşan da. PKK'yê, serkêşiya wan komên ku di serhildana Qamişloyê de gel bi rêk xist û daxist kolanan, kir. Piştî ku serhildana Adara 2011'an dest pê kir xewnerêşka Tirkîyê dibe rastî. Lewre wekî ku hûn jî dizanin, yek ji xemên herfî mezin ên Komara Tirkîyê –ku bi dîtina min yek ji sedema ku Komara Tirkîyê di meseleya Sûriyê de dibe mudaxîl ev e- li Kurdistana Sûriyê pêkhatina federasyon an jî saziyeke ademî merkezî ya Kurdan a li derveyî kontrola dewlet û hikûmetê ye. Tirkîyê ta di serfî de him bi rêya Konseya Neteweyî Ya Sûriyê, him bi rêya Barzanî him jî piştî meha Çiriya Paşîn a sala 2012'an li Serêkaniya binxetê bi derxistina şerekî Ereb û Kurdan dixwaze wê saziya ku bi pêşengeya PYD'yê piştî Tîrmeha sala 2012'an pêk hatiye, marjînalîze bike û desthilatdariya PYD'yê ya li wê derê têk bibe.

Di meha Tîrmehê ya sala 2012'an de çi qewimî? Otonomiyeke çawa hate danîn? Him li devera Cezîreyê him jî li devera Efrînê em dibînin ku hêzên çekdar ên PYD'yê ango YPG asayîşa deverê bi rê ve dibe, PYD erzaq û hewcedariyên xwarinê temîn dike, belavkirina benzîn, elektrîk, av û pêdiviyên tendirustiyê rêk dixê û bi qasî ku pêkan be rêyên demokrasiya rasterast datîne. Piştî demeke kurt ji bidestxistina desthilatdariyê ji hêla Kurdan ve, di Tebaxa 2012'an de ji bo birêxistina peywendiyên navbera partiyên cihê yên Kurdan ên li Sûriyê peymanî Hewlêrê hate danîn û PYD jî ragîhand ku ew ê di bin kontrola Desteya Bilind A Kurdistanê ku bi Peymana Hewlêrê hate damezrandin, tev bigere. Lê çi mixabin ev peyman hîn di fîliyatê de pêk nehatiye. Hêza çekdar tenê di destê YPG'ê de ye û di mijarên şaredariyan de jî PYD îdîa dike ku dê rê li ber beşdariya komên din bide û vê yekê pêk tîne. Çareseriya pîrsgirêkên beşdarbûna hêzên din û parvekirina desthilatdariyê tiştêkî hêsan û hazir nîn e û ev mesele bi tecrubeya PYD'yê bi demê re dê çareser bibin.

Baş e çi qewimî ku di polîtîkaya Esad ya li hember Kurdan guherî û Kurdan karî li Rojavayê desthilatdariyê bi dest xisti? Di

rastiyê de di vê mijarê de gelek tişt dihat gotin. Komên ku nêzikî AKP'yê an jî PDK'yê ne an jî muxalefeta sereke ya Erebi dengêkî bilind îdîa dikir ku PYD bi Esad re li hev kiriye û Esda rêveberiya deverê daye destê PYD'yê. Ev îdîa çiqas rast e, çiqas ne rast e, em tu car nizanin çawa ku em ê nizanibin ka kîjan hêz li paş êrişê Reyhanliyê heye. Bi dîtina min li dewsa gengeşkirina van îdîayên spekulatîf eger em dînamîkên siyasî û civakî û pêvajoyê bi awayekî fireh binirxînin, dê baştir be.

Mîna ku min berê niha bi kurtî qal kir, her çiqas qada siyaseta çalak, li Kurdistana Sûriyê girtî be jî dîroka tevgerên siyasî û birêxistinê kevn e û ev tevger her ku diçe bi hêztir dibe. Ango dîroka siyasî ya Rojavayê wexta ku Esad "rêveberiyê ji Kurdan re dihêle" dest pê nake, çawa ku dîroka tu cihekî Sûriyê bi gavên Esad dest pê nekiribe. Esad, piştî ku serhildana Adara 2012'an dest pê kir, stratejiyêke wisa bi rê ve bir ku êrişî tu deverêkê nekir ku kemîneyên olî/etnîkî lê dijîn. Bi vî awayî dixwaze îdîaya xwe ya fermî ku dibêje "ev serhildan li hember Elewîyan serhildaneke îslamparêz a emperyalîst e" rast derxe. Ya ku Kurdan an jî PYD meha Tîrmehê ya sala 2012'an û piştî wê kir tijîkirina valahiya desthilatdariyê bû ku bi vekîşîna desthilatdariya Esad pêk hatibû.

Wekî ku hûn jî dizanin, komên çepgîr ên neteweyî yên li Tirkîyê li bersiva pîrsa "Dostaniya Tayyip Erdoğan û Esad çawa bû dijîminatî?" digerin û DYA'yê jî wek berpîrsê vê yekê dibînin. Tenê beşeke vê îdîayê rast e: Piştî girtina Öcalan, di navbera herdu alîyan de di sala 1999'an de Peymana Adanayê û di sala 2009'an de jî Peymana Stratejîk Hevpar A Dij Terorîzmê hatin danîn û di navbera her du welatan de nêzîkbûneke aborî, siyasî û stratejîk pêk hatibû. Aliyê siyasî ya vê nêzîkbûnê jî helwesta hevpar a li hember pîrsgirêka Kurd, dijberiya PKK'yê, teslîmkirina girtîyan û girtina sînor e. Bi kurtî, beriya serhildanê hikûmeta Beşar Esad bi Tirkîyê re di nav îtîfaqeke micid de bû. Baş e, dema ku polîtîkaya Esad a di asta navneteweyî de û li hember Kurdan guherî û hevêşeyên Suriyê guherîn, Tirkîyê çawa hewl da muxalefeta Kurd a li Sûriyê kontrol bike? Mîna ku gava berê min got Tirkê sê rêyên cihê dan ber xwe:

Ya yekem bi rêya Konseya Neteweyî Ya Sûriyê, ango li dewsa polîtîkayên caran ên înkarkirin û jinavbirina Kurdan, hewl da ku Kurdan bikêşîne nav muxalefeta Sûriyê û bi rêya vê saziya muxalîf rêxistinên Kurdan kontrol bike, daxwazên Kurdan bi vî awayî asteng bike û bixe nav wê çarçoveyê ku wê bi xwe daniye. Tirkîyê, ji bo ku PYD'yê tenê bihêle, hewl da ku komên siyasî yên li derveyî PYD'yê bixe nav Konseya Neteweyî Ya Sûriyê. Lê belê wê hewla wê negêhişt encameke hevgerî. Hîn jî di nav Konseya Neteweyî Ya Sûriyê de ango di nav wê rêxistina ku navê wê yê nû Koalîsyona Hêzên Şoreşger Ên Sûriyê de Kurd bi awayekî hevgerî nayên temsîlkirin.

Her wisa rasthatîniyeke wisa dîrokî jî pêk hat: Dema ku Tirkîyê hewl dida ku komên siyasî yên li derveyî PYD'yê bixe nav muxalefeta Sûriyê, di civîna Çiriya Paşîn a sala 2011'an ku li Qahîreyê hatibû lidarxistin de hemû komên Kurd bi awayekî ji nasnameyên xwe yên polîtîk serbixwe got ku li Kurdistanê Sûriyê federalîzmekê dixwazin û ji ber ku ev daxwaz di peymanê neteweyî ya serdema piştî rejîma Esad de nehate bicihkirin, ew kom ji civînê vekêşîn.

Ya duyem jî ew e ku Tirkîyê hewl da ku cihêtiyên navbera muxalefeta Kurd a li Sûriyê kûrtir û firehtir bike. Ango bi gotineke din piştgirî da wê têkoşîna desthilatdariyê ku di navbera komên nêzikî PDK (ku ev kom di bin banê Encumena Neteweyî Ya Kurdên Sûriyê – ENSK'yê de cih digirin), PYD Komîteyên Koordinasyonî Yên Deverî (ev kom di Erebî de wek tensîqiyat tê binavkirin, xwedî rameneke Sûriyeyî ne û ji wan civanan pêk tê ku piştî serhildanê polîtîze bûne) de heyê.

Ya sêyem jî ew bû ku carna li bilindbûna rêjeya tund û tûjiya şer nihêrî carna jî piştgirî da. Ango li cihên wekî Serêkanî, Hasekê an jî Helebê ku Kurd û Ereb bi hev re dimînin piştgirî da Kurd û Erebên dijberê PYD'yê û komên çekdar îslamparêzên radîkal û bi vî şiklî hewl da ku dor li PYD'yê teng bike. Helwesta Tirkîyê ya li ser mijarên wekî penaberên Kurd an jî alîkariyên mirovî beşeke heman polîtîkayê ye. Dema ku em giranî didin aliyê siyasî, em alîkariya mirovî ku ji bo jiyana mirovan gelek girîng e û li Rojavayê gelek

kê m e, paşguh dîkin. Eger em bala xwe bidine wê zanyariya ku dibêje di nav Sûriyê de şeş mîlyon koçberên navxweyî hene û hema bêje beşek ji çar beşên van koçberan hatine devera Cezîreyê, em ê giraniya rewşê baştir fê m bikin.

Ji van tiştên ku hatine gotin, me dît ku polîtîkayên salên 1920'an û polîtîkayên îro yê n Tîrkiyê yê n li hember Kurdîstana Sûriyê çiqas ji hev cihê bin ewqas jî dişîbin hev. Qet nebe di polîtîkayên têkbirî nê yen ji ber tîrs û dijminatîyê de cihêtiyeke micid tune ye. Beriya ku ez dawî li gotinê n xwe bînim dixwazim bêjim ku şerê li deverê tenê wek dûmahîka tîrsê n caran e. Bi taybetî bi destpêkirîna Bihara Ereban û wek kirdeyê n siyasî pêşketîna Kurdan a li Rojhilata Navîn, ango bi geşbûna têkoşîna nasnameyê ya tevgerê n Kurdan, êdî têkoşî n têkoşîneke di navbera texayul û projeyê n siyasî de ye.

Serhildanê n gelan û daxwaza rêveberîyeke ji jê r ber bi jor xewnerêşka her desthilatdariyeke ku dixwaze serdestîya xwe ya emperyal, deverî an jî neteweyî bidomîne. Di bin helwesta ku welatê n muhafazakar ê n deverê li hember bûyerê n ku heta nîveka sala 2011'an qewimîne û pêşketî nê nîha yê n li Rojavayê, nîşan didin de tîrsa ji pêvajoya avabûna civakî, siyasî û aborî û xema windakîrîna hêza desthilatdariyê heye. Her çiqas sibêroja Sûriyê û Rojavayê girêdayî gêhiştîna statukoyekê ya têkoşîna desthilatdariyê ya navbera Qeter, Erebîstana Suudî, DYA, Tîrkiyê, Ewrûpaya Rojava û Rûsya, Çîn, Îran, Hîzullahê û vemîrîna îslamparêziya radîkal be jî aştîya civakî bi têkoşîna wan kesan pêk were ku dixwazin welatekî demokratîk, pîralî, azadîxwaz ava bikin. Spas dîkim.

Rûniştina Duyem:

Li ser Xebatên Kurdî

Moderator: Ayhan Işık

Celîlê Celîl:

Li Her Sê Komarên Kavkasyayê Perwerdehî

Û Weşangeriya Kurdî (1920-1960)

Roja we bi xêr, gelek keyfxêş im, bona vê konferansê we gazi min kiriye. Spasdarim jib o Weqfa Îsmail Beşikçi. Axaftina min bi Kurdî ye. Îcar gerek bi Kurdî tercûmeyî Tirkî bikin, zehmet nebe. Rastî pêvajoya ku nû dest pê kiriye divê em binirxînin û hêvîya xwe xurt bikin wekî wê baş be. Ez dixwazim vê yekê rave bikim. Lê nizanim çima, gotineke kal û bavan kete bîra min. Ez kin dixwazim ser vê çîrokê bêjim. Çimkî belki bi pêvajoyê ve jî tê girêdan. Ev zargotin e. Dibê rêwiyek di gundeki re derbas dibe, tê li ber malekê disekine, dergeh dikute parikî nan bixwaze da ku nan bidin. Kulfetek dertê dibê ha. Dibê, dayê, ez birçî me, nanek hebe ez bixwim, rêwî me. Jinik dibêje tune ye, here. Hema deri li wî digre. Feqîr dizîvire ku biçe, dibîne li kêleka malê wa mêrikek rûniştîye digirî. Dibêje xêr e tu rûniştîyî û digrî? Dibê çawa negrîm. Te ne dit ew jina min e ku çî bersiv da te. Wisa tîne serê min, rewşa min ev e. Lawo bavo dibê jina te heyf e! Dibê çawa heyf e! Dibê tu were halê min bipirse. Jina min li min dixê û nahêle bigrîm jî. Ya te baş e! Ya te baş e! Lê dixê û dihêle ku tu bigrî. Ev pêvajo baş e. Niha em dikarin derdê xwe bêjin, daxwazên xwe bêjin. Bawer dikim guhdar ji hene lê guh didin.

Fikr hebû ku ez ser Kurdolojiya Rusyayê û Sovyetê biaxivim. Ev mijareke gelek hêja û balkêş e. Lê min pêşniyar kir ku mijara min

bibe Perwerde û weşangeriya Kurdî ya li her sê komarên Qafqasyayê di salên 1920 û 1960'an de. Min ev pêvajo girt, lê piştî vê jî pêvajo didome. Piştî şerê cihanê yê pêşîn li Qafqasyayê, di Rojhilata Nêzik de jî, li Tirkîyê jî wêrankarî heye, aborî dikeve, xelk perîşan dibe, her kes bi kuştîyên xwe xemgin dibe. Xelkê me, Kurdên me jî piştî şer gelek zahmetî dîtin, ketnayî dîtin. Û Piştî ku Kars jî ghişte Tirkîyeyê xelkê wê derê revîn. Gelek sêwitî çêbû, perîşanî çêbû. Ji bo ku hûn bizanin ka Kurdên Qafqasyayê ji ku hatine, ez van dibêjim. Berê jî li Qafqasyayê Kurd hebûn. Bi taybetî jî Kurd li Qarabaxê hebûn ku em îro dibêjin Kurdistana Sor. Li wê derê, ji sed salên dehan heta diwanzdehan ji mîrnişîna Şêdadiyan hebû, şarîstaniyek li wê derê ava kirin li Gêncê, Anî û Diwînê. Diwîn paytextê wan bû. Û Heta vê axirê jî, li Sovyetê jî Kurd hebûn.

Li Ermenistanê piştî şerê cihanê yê pêşîn gelek bûyerên nebaş çêbûn. Kurdên me yên Misilman mecbur bûn, ji tîrsa xwe derketin, çûne başûr. Başûr, yani ji Ermenîstana îro derketin. Ê hinekên wan, Kurdên êzidî jî revîn çûn stara xwe li çiyayê Elegezê dîtin. Gava ku dewleta Sovyetê çêbû, Qarabax di bin bandora Komara Azêrbêycanê de ma. Li Gurcistanê zêde Kurd tune bûn, lê hêsîr û sêwî pir bûn li bajarê Tîblîsê. Wexta perîşanî çêdibe xelk xwe diavêje bajaran. Wê derê jî tijî bûn. Çima min ev mijar, ev dirok girte ber çavê xwe, wekî ji we re bêjim, ka ji çi rewşê em ghiştine çi. Ji ber ku, ez niha gelek dibêjim ku kêfa min jî tê bibêjim ku Kurdên Sovyetê xizmetek kirine di meydana rewşenbirî û zanistîyê de û ji aliyê gelê Kurd ve jî ev yek tê nirxandin. Tim navê nivîskar û zanyaran dipirsin, bêtir ser radyoyê disekin, radyoya Kurdî. Ez baş fam dikim girîngiya wê. Ew tecrûbeyek bû ku em ghiştine rewşeke ku îro ez dikarim bêjim me xizmeteke biçûk kiriye ji bo gelê xwe. Ew tecrûbe perwerdehî bû, tecrûbeya weşangeriyê bû, rewşenbiriye, pêşxistina çanda xwe, xurtkirina Kurdbûna xwe... Em Kurd man.

Hê salên 1920'î de dewleta Sovyetê gelek pirsên girîng dani pêşiya me ku hemû millet weke hev in, mafê wan heye, navê wan, zimanê wan tê naskirin. Ji keynî naskirinê diviya bi zimanê wan edebiyat hebûya, weşan hebûya, perwerdehî hebûya. Hetanî komên

etnîkî hebûn li jora Sovyetê, ber Behra Spî ya bakur ku buz û berf e. Belku çar sed, pênc sed mal bûn. Ji wan re jî mafê xwendinê çêbû û pirtûkên dersê hatin çapkirin, dibistan vebûn û gelek rewşenbîrên wan çêbûn.

Salên pêşî li Qafqasyayê sê komar çêbûn. Azêrbêycan, Gurcistan û Ermenistan. Çend sal ew, wek federasyon man, heta perê wan jî hebû. Paşê gihîştin hev û ketin nav Yekîtiya Sovyetê. Sala 1920'î de ku Ermenistana nû riya Bolşevîka girt, xwe dabû ser sîstema nû. Konferans gelek çêdibûn. Ji ber ku Kurdên wê derê piranî êzîdî bûn di salên 1920'î de çend konferansên rençberên Kurdên êzîdî çêbûn. Elbet dewlet gelek dixwest xelk ku ne xwendewar bû –ne tenê Kurd- xwendinê hîn be û bigihîje mereme ideolojiya wê, îdeolojiya dewra nû û siyaseta dewletê qebûl bike. Ji ber vê jî cihê xwendinê, dewra xwendinê gelek bilind dihat nixandî û dikirin ku her kes xwendewar be. Di sala 1990'an de hate gotin ku li Sovyetê êdî nexwendawarî nemaye. Kesên ku emrê wan pir mezin bû gerek herf bizaniyana û bikariyana mohra destê xwe daniyana, yanî mohra xwe daniyane.

Di sala 1920'an de rewşenbîrekî Ermen ku gelek ji Kurda hez dikir xizmeteke mezin dikir, Hagop Emrazîan elîfbaya Kurdî dinivîse. Navê kitêbê Şems e. Ez ê niha nîşan bidim. Ev, berga Elîfbaya Kurdî ye. Şems bi Erebbî ye û bi Kurdî maneya wê roj e. Di diyaneta êzîdiya de peyva şems gelek bi kar tînin. Hetani şêx hene ji wan re şemsanî dibêjin. Hagop Emrazîan li Tîblîsê bi tevî jina xwe sêwîxaneyek vekiribû. Gelek zarokên Kurdan xwendina xwe li wê derê hîn bûne. Yek ji wan Doktor Çeto ye ku di Kurdolojiyê de kar dikir. Ew şîrên Kurdî ku di wê dibistanê de hîn bûbû di heftê saliya xwe de di bîra wî de bûn û wî tim digot. Ev jî nîşan dide ku zaroyên we gerek Kurdî di piçûktayî de bizanibe, dema ku mezin bûn ji bîra wan naçe. Îcar herfên elîfbayê herfên Ermenî bûn. Herfên Ermenîyan ne ji bo asimilasyonê bûn, tenê ji bo wê bû ku ji bo xwendinê alfabeyek lazim bû.

Ev Îshaq Margulov e, mamosteyê wan e (Bi rêya slaytê wêne-

yekî nîşan dide). Zarok jî bi cilên Kurdî bûn wî çaxî. Mamosteyên Kurd tune bûn. Du kes hebûn ku wek mamoste dest pê kir. Ew mamoste bûn û wan Kurdî dizanî. Bawer dikim Şems wek pirtûka zimanê dayikê heta 1929'an li Ermenistanê hate bikaranîn. Lê xwendina din Ermenî bû. Çimkî tiştên din hê amade nekiribûn. Di hemû gundan de dibistan hebûn. Ermeniyên ku baş Kurdî dizanîn mamostetî dikir. Van dibistanan heta elifbaya Latinî çêbû, dewam kir. Belê hingê dewlet gundên vala ku em bêjin milletê me, Kurdên misilman hiştibûn û çûbûn Tirkiyê, êzidî bi cih û war kir. Gund, erd dane wan. Lê rewşa nexwendewariyê û tûnebûna elifbayê ne tenê ji bo Kurdan bû. Hin milletên ku berê xwendin û nivîsandina wan hebû jî mabûn bê xwendin. Ji bo milletên ku berê ser elifbaya Erebi bûn, divê elifba bihata danîn. Li Bakuyê komiteyek ji zimanzanan pêk hat. Komiteya çêkirina elifbaya Latinî ji bo milletên Turk ziman e. Ez dibêm milletên Turk ziman, nabêjim Turk. Turk bi xwe zimanekî Tirkî ye. Malbata Turkî Kazak bûn, Qirgiz bûn, Turkmen bûn, Ozbêk bûn. Di nav wan de jî du millet hebûn ku ne Turk bûn: Asûrî û Kurd. Di sala 1929'an de ew elifba bi fermî hate naskirin. Xwediyê wê elifbayê Asurî Îshaq Marogulov bû. Îshaq merîveki pir Kurdhez bû û dilêşê Kurdan bû. Dema ku herêma Qers, Îdir, Qagizman û wan derdoran ketibûn destê Rûsan, li wan herêman di gundên Kurdan de du dibistan çêkiribûn. Yek li gundê Zorê hatibû danîn. Zor hinda Qagizmanê wan deran e, ango li Qersê ye. Yek jî gundê Mileka bû, ew jî li aliyê me ye, nêziki Elegezê ye. Marogulov tê de mamoste bû. Îcar wî beriya şoreşê di rojnameyên Ermenî de nivîsandibû ku ew gelek xem dixwe wekî ji bo Kurdan elifbayek çêke û Kurd bixwînin. Gava ku ji bo milletên Turk ziman ev komîte pêk tê, Îshaq Marogulov lêkolîneke gelekî binirx -bi dîtina min- çap dike. Kovareke vê komîteyê hebû. Çand û Nivîsandina Gelên Rojhilatê. Navê wê ev bû. Di wê kovarê de ser elifbaya Kurdî ditina xwe, lêkolîna xwe û tecrûbeyên xwe yên li ser elifbaya Kurdî nivîsandibû. Piştî lêkolîne elifbayeke Kurdî pêşniyar dike. Tabloyek çêkiriye û li hember Erebi herfên Kurdî yên wî pêşniyar kiriye, daniye. Çend meh piştî ku bi awayekî fermî ev elifba tê qebûl kirin du-sê herf lê zêde kirin an jî

rast kirin. Ev, bingehê gelek girîng bû. Ji ber ku pêşveçûna çandî bi alfabe yê dibe. Alfabe bingehê wisa ye ku tu ziman diyar dikî, pirtûk dinivîsî.

Êdî di sala 1929'an de pirtûkên Kurdî çap bûn. Wî çaxî bavê min li dibistana leşkeriyê bû, hê bîst salî jî tûne bû. Wê demê li Bakuyê bi zimanê Ermenî û Rusî rojnamê derdiketin. Bavê min di wan rojnameyan de dixwîne wekî ji Kurdan re elifba çêkirine û ev elifba bi fermî hatiye naskirin. Adresa Îshaq Marogulov digire û jê re name dişîne. Du pirtûkên dersê ku hatibûn weşandin jê re dişîne. Wî jî ji bavê min re name dişîne û tê de dibêje ku tu vê elifbayê di nav Kurdan ku li derûdora te hene de belav bike, bila hîn bin û bixwînin. Pey vê, dest pê dikin pirtûkên dersê çap dikin. Ew elifba wekî elifbaya hemû Kurdên Sovyetê tê naskirin. Li Azêrbeycanê, Qafqasyayê, Li Turkmênayê, Aşkabatê û li aliyê Xorasanê Kurd hebûn. Xorasanê Jor ku perçekî wî ketibû nav sinorên Sovyetê... Yek an du pirtûk li wê derê çap dikin. Pehlewî hebûn wê derê. Li Azêrbeycanê ji dest pê dikin pirtûkên ser axaftina Kurdên Azêrbeycanê çap dikin. Axaftina wan ji axaftina Kurdên Qersê û Ermenistanê hinek cûda bû. Axundov li Bekuyê pirtûka elifbaya bi Kurdî çap dike. Li Ermenistanê ji bo Kurdên Ermenistanê elifbaya Kurdî çap dikin.

Di sala 1930'an de li Ermenistanê Rojnameya Riya Taze çap dibe. Ev, ne resmî bûn, lê dewlet wî çaxî gelek girîngî dida lêkolina jiyana gel, etnolojî, rabûn û rûniştina miletan, taybetmendiyên wan, antropolojî, sosyolojî û orf û adetên wan... Îca dest pê dikin grup çêdikin û diçin nava gel digerin. Û lêkolinan çê dikin. Grup hebûn ku stranên dinivîsî. Grup hebûn wekî lêkolîn li ser çandê dikir. Bi taybetî jî li ser Kurdên Azêrbeycanê du-sê pirtûk hatin nivîsandin. Li Ermenistanê jî çend grup hatine çêkirin. Hejmara wan zêde bûn û tê de Ermen jî hebûn ku baş bi Kurdî dizanin. Di salên sîhî de gelek tiştên baş ji nav gel dicivînin û arşîv dikin. Hinek ji wan wînda bûne û hinek ji wan çap bûne. Di sala 1930'an de tiştêkî din jî ava bû: Weşanxaneya resmî ya dewletê ji bo edebiyat û çapemeniya Kurdî. Ev derfeteke mezin bû ji bo kun zozana e diçin zozana kin, taybetî

nava Kurdigerin. rewşenbîrî û çapemenî di nav Kurdan de belav be. Ez ê ser vê dîsa hinekî bisekinim.

Kurd biharan zû diçûn zozanan. Îca mamoste jî diçûn zozanan. Wêneyek heye ku koma bavê min li zozanan textek danîye li kêleka konan û mamoste jî zarokan hînî xwendinê dike. Zarok bi tevî malbatên xwe, zû diçûn zozanan, dibistan dihiştin û diçûn. Îca ew jî pey diçûn û li wê derê ew, hînî xwendinê dikirin. Gelek ji van xwendekaran nûçenivîsên Rojnameya Riya Taze bûn. Tê bîra min, diya min digot, bavê min hîn di 23 saliya xwe de bûye serokê teknîkomê. Teknikom, dibistana çar salî bû ku tê de xwendevanên ku dibistana navendî diqedand, dixwend. Yên ku teknîkom diqedandin, dibûn pispor û mamosteyên dibistanan. Îca diya min digot şagirtên bavê te jî bavê te mezintir bûn. Digot, dema ku bavê te derbas bûya tev xwe vedikişand û digot, hevalê Celîlo hat. Wî çaxî teknîkom ji bo hazirkirina mamosteyan hatiye danîn. Û mamosteyên ku li gundan mamostetî dikirin û perwerdehiya pedagojiyê nedîtibûn, havînê dihatin kursê. Ew grub grub dihatin û hîn dibûn.

Belki ez karibim zêde jî xeber dim. Lê ez dixwazim bêjim ku Kurd li Tirkîyê dive li hêviya destûrê nemînîn tiştên ku dixwazin bixwe bikin. Ez ê ser destûrê jî axirê bisekinim û axaftina xwe xilas kim. Pirtûkên ku ji hêla Weşanxaneyê Kurdî ve dihatin çapkirin li ser cansaxiyê, tipê, tenduristiya jinan û hwd. bûn. Pirtûkên piçûk bûn, xelk dixwend. Di wan kitêban de bi zimanê dayikê, destê xwe çawa bişon, mirov ji bo traxomayê dive çî bike û tiştên wisa dihatin nivîsandin. Belkî îro hûn bi van bikenin, lê wê demê xelk ji van tiştan dûr bû. Îcar pê re jî edebiyata bi zimanê Kurdî çêbû. Ev bi baweriya min ji bo îro girîng e. Îcar rêdaksiyonek jî vekirin ji bo propagandeya siyaseta dewletê û partiya wê. Wê derê li ser jiyana Karl Marx, Lenîn û yê din, li ser kolkozê kitêb hatin çapkirin. Bi saya van pirtûkan mirov dikarî him kurdî bixwîne him jî dîroka derbasbûyi bizane.

Ev pêvajoyê li perçeyekî ji Kurdistanê qetiyayî pêk hatibû. Qet rê, îmkan tune bû ku em bizaniyana li derve di warê edebiyatê de çî tên

kirin. Heta klasîkên me ji me re xerîb bûn. Lê di akademiye de di salên sîhî de êdî Ehmedê Xanî û Cizîrî hazir kirin. Ev kar dihatin meşandin. Lê edebiyata Kurdên Sovyetê ser ciyê vala çêbû. Bê tecrûbe bûn. Lê ev destpêk bû. Gava meriv hîma malekê datîne kevrên piçûk diavêje hîmê, paşê kevirên traşkiri yê birî datîne ser wekî xanî xweş were kifşê. Ew bingeh bû ku wî çaxî danin. Çavkanî çi bûn? Çavkanî zimanê dê bû, folklor bû, piranî jî gûnd bûn, Kurdîzan bûn, zimanê folklorî bû, gelerî bû... Her wisa edebiyata miletên, gelên cînar, taybetî ya Ermen û Rûs bû. Gava tu şîr dixwînî, dibînî ku yan Rusî yan jî ji Ermenî tercûme kirine. Dema dixwînî tu zani şîrê baş çi ye, helbesta baş çi ye û ya xirab çi ye.

Ev pêşketin heta sala 1938'an domand û wê salê ocaxên kulturî hatin girtinê. Di wê navberê de, di sala 1934'an de di komarên Sovyetê de çiqas Kurdzan, mamoste, rewşenbîrên Kurd hebûn li Erîvanê civiyan û li ser Kurdî û Kurdolojiyê konferansa pêşin li dar xistin. Li ser gelek mijarên girîng gengeşî hatin kirin. Li ser mijara rastnivîsandinê, termînolojiyê, rewşa edebiyatêyê gengeşî hatin kirin. Berpirsiyarê Rojnameya Riya Taze, yê Weşanxaneyê Kurdî gotara xwe xwend. Û gelek zanyarên Ermen, Rus û heta Azêrî jî hebûn tev li vê konferansê bûbûn. Vê konferansê dewreke mezin list. Piştî wê weşangeriya Kurdî baştir bû. Wexta şer dest pê bû êdî hemû ocaxên Kurdî hatibûn girtinê. Şerekî wêrankariyê bû ku êdî çi bêjim wexta wê nebû ka weşanên Kurdî hebe an nebe. Êdî jiyan li Sovyetê herimîbû.

Riya Taze hejmara xwe ya pêşin li Ermenîstanê di sala 1930'an de çap kiribû. Rojname gelek deng dabû. Serokatiya Ermenîstanê pîrozbahîyeke germ lê kiribû û wî çaxî ji bo ocaxên Kurdî sempatiyek hebû. (Wêneyek nîşan dide) Ev, mamoste û xwendekarên ku di teknîkomê de dixwendin. Yê li ortê, ê bi simbêl û porê wî pir e bavê min e. Dîrektorê teknîkomê bû. Ê jorê jî ku hinekî porê xwe kurt kiriye Heciyê Cindî ye û gelek rewşenbîr hene ku paşê navdar bûn. (Wêneyekî din nîşan dide) Di ortê de xanimê heye hema bin piyê bavê min de rûniştîye, ew jî diya min e ku şagird bûye. Navê wê ji Xanim e. Rastî xanim e.

Ev jî, ji wan pirtûkan e ku wî çaxî çap bûne (wêneyên bergên kitêban nişan dide): Se û Pisik. Îca wî çaxî edebiyata me ya zarokan a bi Kurdî tune bû, helbestvanekî navdar ê Ermeniyên heye: Hovannes Tumanyan. Eger Ermenî hebin bila bêjin ka nasdikin yan na. Erê berhemên Hovannes Tumanyan bi Kurdî hatine çapkirin. Eva ji Xayîn Xulam. Tumanyan ev çîrok nivîsiye, lê di nav me de jî heye. Ev kitêb ji gelekî balkêş e. Îcar wan pirtûkên zarokan ku salên sîhî çap bûne êdi bi dest nakevin. Vê axirê min, hin ji wan hema wekî xwe lê bi herfên Latîni ya îro çap kirin.

Ez tiştêkî din dixwazim bêjim ku ez gelek heyecan dibim ser vê pirsê. Belki ez ê dîsa bikevim ber kela dile xwe û nikaribim gişk bêjim. Lê min çima ev hilbijartin? Ermenistan ne welatê kal û bavan e, zimanekî, çandekî xerîb lê heye û Kurdên sêwî bi rev û bez erdekî ji xwe re, ji bo edebiyat û çanda xwe wek star dîtine. Îro hêja ye em bipesînin. Lê em li ser erdê xwe, welatê xwe hema her tiştî dispêrin dewlet û dibêjin dewlet nake.

Xwendekar û rewşenbîr li vir in, ne hewce ye bê gotinê ku zimanê me Kurdbûna me ye. Ev çend sal in ku zimanê me li ber çavên me dimire. Ez her cara ku tîm ji zaroyan dipirsim. Lê ew nikarin bersiv bidin, fam nakin. Di dibistanên Kurdistanê de, di nav Kurdistanê de, li Diyarbekir û cihên din... Axir ew keçik in sibê du sibê wê bibin dayik, ew ê bi çî zimani bi zaroyên xwe re xeber bidin? Ez ji mezinan jî dipirsim. Dayika min ez piçûk bûm bi min re dilîst û digot, “xum xum digot gurzek giya hebû nizam çî pisik hatiye xwariye”. Ji min re digot “hêklê mêklê çalim çêklê”. Heta niha ez pê dijîm. Ka kî ji we bi temamî dizane? Seri dizanin, lê yên mayîn êdi nizanin. Naxwe sibê du sibê hûn ê çawa bi zaroyên xwe re şa bin? Ziman sîyasetê ra girêdayî nîn e, Kurdperweriyê ve girêdaye. Siyaset tim tê guhestin. Siyaset ji bo wê siyaset e. Pêvajoyek tê pêvajoyek diçe. Lê tiştê ku me doh gerek kiriba, îro jî nekiriye û eger sibê ji nekin, bi hezaran zarok ji ber destê me biçin.

Ez gelek spasdar im ji serokwezîrê Turkiyê re. Du peyama ji min re hiştiye. Yek rast got ku tiştêkî ne mirovî ye ku gava miletek ango

Tirkên li Elmanyayê bi zimanê xwe hîn nebin. Tiştêki baş got, got li Elmanyayê ewqas Tirk hene, lê bi zimanê xwe hîn nabin, ev neheqî ye. Mêrik rast gotiye. Neheqî disa heye. Li welatê wî heye. Tiştêkî din jî got, çawa dibêjin birîn hebû, xençera xwe jî li birînê da. Nizanim we bihîst an na, got ka ji Kurdan çend kes wê bixwazin Kurdî hîn bibin? We bihîstiyê? Ew dibêje Kurd êdî ziman nizanin. Belkî êdî naxwazin. Ê ku ziman nizane taze, taze wê çî bike. Ziman jî mîna me zindî ye. Niha li Zanîngeha Artukluyê zimanê Kurdî hîn dibin. Li kêleka zimanên mirî, ew jî hîn dibin. Milet zimanê xwe hîn nabe, zaroyên xwe hîn nake, di Zanîngeha Artukluyê de hîn dibin. Ya bavo ev neheqîya wisa di ser de em bi xwe qebûl dikin. Piraniya we xwendekar e. Xwendekar tim pêşverû bûne li temamiya dinyayê û li Turkiyê û Awrûpayê jî. Hûn xwedî li zimanê xwe derên. Siyaset belkî bîst sal jî dom bike, lê bîst sal şûnde Kurdî namîne. Navê min Kurdo ye, lê ez ne Kurd im!

Spas ji bona guhdariya we. Ez ê kêfxweş bim ku berî mirina xwe bêm, bibînim ku kêfa mirovan bi zimanê Kurdî tê û rûnim bi her zarokekî re Kurdî xeber dim, ji wan hîn bim. Gava dayik nifir li zaroyê xwe dike ji wê şêrîntir çî heye? “Hey kevir lê qulibî!” Kurd dibêjin “di dilê xwe de fikirî”. Lê hinan wergerandiye gotiye “di zikê xwe fikirî”. Dema ku min xwend, min got ev çî zarave ye di nav Kurdan de pêk hatiye. Paşê derket ku wekî “di îçî de difikire”. Miqate bin ya ku ji jî dilê me hatiye bila neçe “îçê”. De sax bin. Ji ber derfeta xebirdanê ez kêfxweşbûm.

Clemence Scalbert Yücel:

Geşbûn û Xweserîbûna Qada Xebatên Kurdî

Michiel Leezenberg, di meqaleya xwe ya bi navê «Kurdolojiya Sovyetê û Oryantalîzma Kurdan» de, nivîsandibû ku Kurdolojî di Împaratoriya Rusyayê ya sedsala 19'an de dibe qadeke serbixwe ya xebatê ku ji qadên Xwendinên Îranî vediqete . Ew jî, encama karê du akademisyenên Alman Emil Rödiger û August Friedrich Pott e ku li derûdora sala 1840'an nîşan danîbû ku zimanê Kurdî, zimanekî serbixwe ye û ji zimanê Farisî cuda ye. Ji ber vê yekê, wê demê, xwendinên Kurdî karîne bibin dîsîplîneke serbixwe.

Kurdolojî, mîna qadeke serbixwe ya xebatê, li Rusyayê û piştre di Yeketiya Sovyetan de, li Petersbourgê, li Moscovayê, li Erivanê, di sedsala nozdehan de berdewam dike û tê heta îro. Lê belê, ji ber kevneşopiyên akademiyên cuda, ji ber cudatiya zimên, ji ber pirs-girêkên siyasî, tekîliya wê ya bi kevneşopiya akademiyên welatên din re û tekîliya wê ya bi tevgera kurdên li welêt re kêmbûn .

Xwendinên Kurdî li Rusyayê bûye qadeke xebatên akademîk. Lê belê di sedsala bîstan de xwendinên li ser Kurdan zede dibin. Di welatên cuda cuda de, bi armancên derveyî akademiyê xwendinên li ser Kurdan hêj hene. Di vê sedsalê de, xebatên ku li ser Kurdan tên çêkirin belawela ne, entegre nîn in, diyalog di navbera wan de pir kêmbûn e.

Di vê pêşkêşkêşiya xwe de ez ê li ser geşbûn û xweserîbûna qada xebatên Kurdî rawestim. Qada xwendinên Kurdî çawa ji qada civakî ya siyasî xweser ango otonom dibe?

Civaknasê Fransî, Pierre Bourdieu, teoriya qadan (qadên civakî) geş kiriye. Li gor vê têoriyê, civak ji qadên civakî pêk tê: Qadên civakî ji hev cuda dibin (mîna qadên çandî, zanistî, hiqûqî, û hwd.). Her qadeke civakî xwedî zagonên taybet, xwedî hîm û armanc û aktor û saziyên taybet in û bi vî awayî jî qada civakî ya gelemperî, ji qada siyasî û aborî xweser dibin. Lê belê, xweserîbûn tu caran bi

tamamî nabe. Tim tesîra qada civakî ya gelemperî (yanî ya politîk û aborî) li ser wan heye, lê tesîra wan carna kêmbê, carna zedê dibê. Mesela carna bandora rewşa siyasî û aborî li ser qada akademîk pir dibê, carna kem dibê. Ev bandor jî, li gora zanîngehan diguhere .

Niha, ez dixwazim nişan bidim çawa qada xwendinên Kurdî (û xwendinên li ser Kurda) hêdî hêdî xweser dibê. Ez ê li ser sê xalan bisekinim:

Hîm û armanca xwendinên Kurdî: Kengê û çawa hîmên xwendinên Kurdî taybet û xweser dibin, yanî bi tenê bi pêşxistina zanîne dibin?

Aktor û saziyên xwendinên Kurdî: Aktorên xwendinên Kurdî kî ne? Taybetiya wan çi ye? Gelo, ji aktorên qadên din ên civakî cuda ne? Ji aktorên qadên din ên akademîk cuda ne ?

Erdnîgarî û integrasyona qada xwendinên Kurdî. Xwendinên Kurd çawa xwe entegre dikin?

Ji bo ku ez vê armanca xwe pêk bînim, ez teswîreke bikîtekî nakim. Lê ez ê çend nimuneyên temsîlî bidim.

Hîm û armanca bikaranîna xwendinên Kurdî

Sedsala 20'an, li Tirkîyê û welatên cîran, sedsala avakirina dewlet û neteweyan e. Zanîne jî enstrumaneke van avakirinan e: Him jî bo avakirina dewletê, him jî bo avakirina neteweyan bi kêr tê. Bi sebeba pirsgerêkên siyasî, bi taybetî di sedsala 20'an de, di dema dewletên neteweyî de, têsegirtina (configuration) qada xwendinên Kurdî gelek taybet bû û hîn jî taybet e. Hîmên derveyî akademîyê yê xwendinên Kurd an jî li ser Kurdan pir hebûn.

Kontrol

Derveyî xebatên ku li Rusya, Yekîtiya Sovyetan û Ewrûpayê hatine çêkirin, xebata yekemîn ku di vê mijarê de hatiye çêkirin, di sinorên dewleta Osmanî de, lêkolînên dewletê yê li ser xelkên cuda

û li ser eşîran e. Armanca wan lêkolînan ew e: Xurtkirina kontrola dewlêtê li ser nufûsên xwe û muhendîsiya nufûsa xwe. Karên Fuat Dündar li ser vê mijarê hêja ne. Ew nişan dide ku saziyên Îttihat ve Terakki'yê gelek lêkolîn li ser etnîsite û eşîran çêkiriye: Zanîn gaveke yekemîn a hikumkirin û kontrolkirinê ye. Bi taybetî, di wê demê de, zanîn dibe navgînek ji bo bicihkirin û şaristanîkirina eşîrên koçber .

Meseleyeke din jî ev e: Di konteksteke gelek cuda de, gelek sal şûnde, lêkolînan ji aliye akademisyenan ve, di çarçoveya GAPê de, hatin amadekirin. Armanca van lêkolînan ev bû jî: Pêkanîna zanîne ji bo bipêşxistin û guherandina heremê.

Wekî din, Jordi Tejel lêkolîneke hêja li ser dema ku Fransa li Suriye û Lubnanê serdest bû, kiriye. Ew nişan dide ku armanca lêkolînên ku ji aliyê oryantalistên Fransî ve dihatin çêkirin ew bû: Naskirina Kurd û kemneteweyan ji bo kontrolkirina wan .

Du xalên girîng hene ku divê li vir werin nîşankirin:

Di wê demê de, çend oryantalistên Fransayê karekî akademîk dikir. Lê yê din jî derveyî akademiyê bûn: Yanî sinorên qada xwendinên Kurdî di wê demê de ne zelal bûn û îro jî ne zelal in.

Oryantalîst, karên xwe, bi alîkariya neteweperestên Kurd amade dikin û her du alî sûd ji vê hevkarîyê distînin: Ji bo Oryantalîstan sûd, naskirina Kurdan e; ji bo neteweperestên Kurd jî ev hevkarî him delîlên hebûna Kurdan dide; him jî bingeheên amadekirina nasnameya neteweyî ya Kurdan dide . Mesela, oryantalistên Fransî, mîna yê Rusî û Yekîtiya Sovyetan, li ser zargotîne disekin û enca ma karê wan, mîna ku Michiel Leezenberg dibêje, «zargotinkirina Kurdan» e . Ew ê bi salan jî berdewam bibe.

Ji ve şûnde, (û bi rastî jî, ji komelên Kurd ên Stenbolê di salên 1910-20'an de), tevgera neteweyî ya Kurdan û qada hilberîna zanîne girêdayî hev dibin; aktorên her du qadan jî ji hev ne pir cuda ne.

Avakirina nasnameyê û piştgirtina doza Kurd

Zanîn çend elemanên ji bo avakirina nasnameyeke serbixwe ya neteweyî dide. Lêkolîn pişt didin naskirin, avakirin û pêşxistina zimanekî serbixwe, edebiyata devkî, klasîkên edebiyata niviskî, ol û hwd. Ew çend eleman di her avahiya neteweyî de, dibin bingeha nasnameyê.

Dema ku rewşa qada civakî ya gelemperî bi taybetî jî rewşa siyasî musaid dibe Kurdên ku li Kurdistanê an jî li Tirkîyeyê û Iraqê dijîn, zanîna xwe li ser Kurd û Kurdistanê geş dikin. Mesela li Turkiye di salên 1960-1970'an de ev pêvajoyê dest pê dibe. Piştî derbeya 1980'an her tişt disekine û ji nû ve di salên 1990'an de dest pê dibe.

Zanîna li ser wî tiştê ku wek «pirsgirêka Kurd» tê binavkirin jî geş dibe. Çi li Rojhilata Navîn be, çi li Ewrûpayê be, ji nav lêkolînên yekemîn ku di sedsalê 20'an de li ser Kurdan tên çekirin lêkolînên li ser «pirsgirêka Kurd» pir in. Celadet Bedirxan yekem kes e ku di pirtûkekê bi navê «pirsgirêka Kurd» de, di sala 1930'an de «pirsgirêka Kurd» bi nav dibe . Piştê di sala 1970'an de Îsmet Şerîf Vanlî teza xwe ya doktorayê li ser «pirsgirêka rizgarkirina neteweyî» çap dibe . Lêkolînên ku di vê demê de, li Ewrûpayê û bi taybetî li Fransayê derdikevin holê, giş li ser vê pirsgirêkê ne: Mina yê Joyce Blau , Jean-Pierre Viennot , Gérard Chaliand , an jî Chris Kutschera . Naskirin û danasîna «pirsgirêka Kurd» pişt jî dide tevgerên rizgarî yê neteweyî.

Tunekirina Kurdan

Ew lêkolînên ku nasnameya Kurd derdixînin holê û pirsgirêka Kurd bi nav dikin û analîze dikin, li hemberê «vegotina» fermî ya dewleta Tirk derdikevin. Ew vegotin, ji aliye Mesut Yeğen ve, bikêtekî hatiye analîzekirin . Nexwe, armanca karên zanîngêhên Tirkan ji bo demeke dirêj, bi gelemperî, tunekirina an jî Tirkkirina xelkê Kurd bû. Lêkolîna Abdullah Çay a li ser Newrozê «Türk

Ergenekon Bayramı Nevruz» di sala 1985'an de tê çapkirin . Karên ku Tuncer Gülensoy li zaningehên Fırat û Erciyesê li ser zimên bi rê ve dibe, nimuneyeke din e .

Îro, xwendinên Kurdî hêdî hêdî ji van hîm û armancan xweser dibin. Bandora qada civakî ya giştî ya li ser qada xwendinên Kurdî hîn jî heye, lê kêmtir dibe. Lêkolînên akademîk ên micid jî, zedetir li ser mijara nasname û pirsgirêka Kurd disekiniyan û hîn jî disekînin. Lê êdî, ev mijar kêmtir dibin. Bi kurtî, em dikarin bibêjin ku lêkolîn alînegir dibin û xwendinên Kurd dibin laboratuara zanînen civakî yên mîrovahiyê. Ew jî xweserîbûna xwendinên Kurdî nişan dide.

Aktor û saziyên xwendinên Kurd

Ji ber rewşa taybet a siyasî, saziyên Kurd, ên derveyî akademiye û zaningehan rola herî mezin list.

Rusya û Yekîtiya Sovyetan ne tê da, lêkolînên li ser Kurdan (bi awayekî cidî û eşkerê) li zaningehan gelek hindik bûn û dereng mabûn. Fransa, ji ber dîroka xwe ya li Lubnan û Sûriyeyê cihekî taybet digirt: Dersên Kurdî li Dibistana Neteweyî Ji Bo Zimanên Zindî Ên Rojhilat, li Parîsê (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes; piştê bû Institut National des Langues et Civilisations Orientales), piştî şerê cihanê yê duyemîn, dest pê kir û kursiyeke di sala 1960'an de hatiye vekirin ji bo Kamuran Bedirxan. Xwendekar jî hêdî hêdî di beş û dîsîplînên cuda de tezên xwe çêdikirin: Di beşa tekîliyên navneteweyî de mîna Wadie Jwaideh (1960) ku xwendekarê C. J. Edmonds bû; di beşa sosyolojî de, mîna Îsmail Beşikçi (1969), di beşa antropolojî de mîna Martin Van Bruinessen (1978), di beşa zanistên siyasî de, mîna Hamit Bozarslan û her wekî din...

Lê, li Tirkîyê, zaningeh navgîna amadekirin û belavkirina îdeolojiya dewletê bû. Kevaneke pir giring çêbû dema ku Îsmail Beşikçi teza xwe ya bi navê « Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunları (Göçebe Alikan Aşireti)» di sala 1969ê da pêşkêş kir. Di vê tezê de, bi armanca ravekirina rastiya civakî, ew peyvê Kurd bi kar tîne. Bê

guman, ew ji ber evîna mamoste Beşikçi bo zanîne bû û wî di berhe-
ma xwe ya bi navê «Doğu Anadolu Düzeni (Sosyo-ekonomik ve
etnik temeller)» de, pîrsgirêka etnîsîteyê derxist holê. Em giş zanin,
piştî derketina vê pirtûkê çî hat serê mamoste Beşikçi.

Niha rewş pir guheriye: hêdî hêdî, di salên 2000'î de, hêsantir
bû ku kes li ser Kurdan bixwîne, lê tenê di çend zanîngehan de. Di
gelek zanîngehên Tirkiyê de, hîn jî zehmet e ku mirov li ser Kurdan
bixwîne. Di van salên dawî de jî, li çend zanîngehên Kurdistanê,
beşên ziman û edebiyata Kurdî hatin vekirin. Ew, karekî hêja
didomînin di aliyê perwerdehî, zimên û lêkolînan de, lê dîsa jî, ne bê
pîrsgirêk û nakokî ye. Li Herêma Kurdistanê Iraqê, zanîngeh geş
bûne jî. Piştî ku Hikûmeta Herêmî ya Kurdistanê pêk hat û bi taybetî
piştî sala 2003'an, di cihên cuda de mina Exeter, an ji mina Krakov
li Polonyayê û li Amerîkayê jî beşên Kurdî hatin vekirin.

Ji ber vê yekê em dikarin bêjin ku hêdî hêdî saziyên serbixwe
yên zanistî çêbûn, mîna zanîngehan, ji bo xwendinên Kurdî ku
xwendinên Kurdî di beşên din (mîna dîrok, antropolojî û hwd.) de
hêdî mumkun e. Dîsa, îro, lê zêdetir siberojê, saziyên din, saziyên
derve, qada akademîk, roleke mezin list û hîn jî dilîzin. Em dikarin
wan li gora çend kategoriyan parve bikin : Enstîtû û weqf, şexs an jî
lêkolîner û weşanxane.

Enstîtû û Weqfên Kurdî

Mesela yek ji armanca Enstîtûya Kurdî ya Parisê ku di sala 1983
de hatiye vekirin ew bû: Ziman, mîrata çandî û diroka Kurd bi xelkê
Kurd re bidin naskirin û nedin jibîrkirin. Ji bo ku vê armancê bi cih
bîne, lêkolîn jî dimeşîne. Bi salan e berhemên rewşenbirên Kurd û
akademisyenên ku li ser Kurdan kar dikin berhev dike; kovareke
zanistî jî diweşîne (Etudes Kurdes). Li Almaniyayê, Berliner
Gesellschaft zur Forderung der Kurdologie saziyeke serbixwe ye ku
roleke mezin list û hîn jî dilîze ji bo geşbûna xwendinên Kurdî.

Piştî, li Tirkiyê, Enstîtuyên Kurdî yê Stenbolê û Amedê,

roleke mezin lîst (bi taybeti di ware zimên û wêjeya devkî de) û ji sala 2011 vir ve, mesela, Weqfa Îsmail Beşikçi vebû.

Ji xeynî van, ji salên 1990'an heta îro jî, saziyên ramyarî (think-tanks) jî roleke mezin delîzin. Mesela Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Helsinki Yurttaşlar Derneği ku di sala 2006'an de konferansa yekemîn a li ser Kurdistan li zaningehê amade kiribû (bi navê "Sivil ve Demokratik Çözüm Arayışları I. Türkiye'nin Kürt Meselesi"). Îro jî, saziyên ramyarî li Kurdistanê hatin vekirin mîna DISA (Enstituya Diyarbakirê bo lêkolînên civakî û siyasî). Ew xebatên zanistî yên hêja didomînin.

Şexs, weşanxane û kovar

Ji xeynî wan saziyan, li Turkiyê, karên şexsî roleke mezin jî list: Dema ku li zanîngehan li ser Kurdistan xebitîn ne mumkun bû an jî tu saziyên Kurdistan tune bû, şexsên Kurd, lêkolînerên serbixwe, bi serê xwe kar dikir: Wan arşiv datinî, zargotina Kurdistan berhev dikir, lêkolînên dirokî bi rê ve dibir. Weşanxaneyên Kurdistan roleke mezin lîst him ji bo belavbûna wan lêkolînan, him ji bo danasîna lêkolînên derveyî welêt. Mesela Weşanên Özge piştî pirtûka Beşikçi pirtûka duyemîn a akademik di sala 1991'an de ango pirtûka Martin Van Bruinessen a bi navê Ağa, Şeyh ve Devlet derxist. Piştî jî weşanxaneyê Avesta roleke mezin dilîze: Lêkolînên ku li derveyî welêt tên amadekirin dide wergerandin û diweşîne.

Ew çend salên dawî jî kovarên mîna Toplum ve Kuram an jî Dipnot roleke mezin dilîzin ji bo xwendinên Kurdî yên li Tirkîyê: Ev, ne girêdayî tu zaningehê ne, lê edîtorên wan, bi gelemperî, mamoste û xwendekarên zanîngehan in.

Zêdebûna û xurtbûna kovar, weqf û saziyan nişan dide ku îro, qada xwendinên Kurdî hêj li ser sinorên qada akademîk in (bi taybetî li Turkiyê, lê ne tene) û parçeyekî vê qadê li derveyî zaningehê tê çêkirin, lê têkiliyên wê bi zaningehan re her roj xurttir dibe. Konferansa îro mîna bîstê e .

Rewşa Cografi

Taybetiyeke qada xwendinên Kurdî, parçebuna wê ye. Bi rastî, ji ber pîrsgirêkên siyasî û ji ber tunekirina Kurdan a li Kurdistanê, xwendinên Kurdan di qada akademîk de li derveyî Kurdistanê geş bûne û li Kurdistanê, pêşi li derve zanîngehan, paşê jî mîna îro, di çend zanîngehan de geş bûne. Lê belê, ji ber vê rewşê, tekîliyên di navbera parçeyên cuda yên xwendinên Kurdî de tunebûn an jî pir kêr bûn. Mîna ku min berê got, xwendinên Kurdî li Rusya û Yekitiya Sovyetê tim dewlemend û aktif bûn, lê li Tirkîyê an jî li Ewropayê kêr dihat naskirin. Xwendinên Kurdî ku li derveyî welêt bûn, li welêt pir kêr dihatin naskirin. Çend cihên mîna Enstîtûya Kurdî ya Parîsê dibûn navend ji bo lêkolînên li ser Kurd û Kurdistanê û ji bo lêkolînerên van lêkolînan, lê li derveyî welêt bûn. Piştî, di salên 1990'an de xwendinên Kurd li Tirkîyê, bi xêra enstîtû, weqf û weşangeran dihatin çêkirin. Lê dîsa jî, qada xwendinên Kurdî bûbûn çend parçe û tekîliyên di navbera wan de qels bûn. Îro, bi guherîna rewşa siyasî, li Tirkîyê û li Iraqê jî, qada xwendinên Kurdî tê guherandin û yek dibe: Mesela di sala 2006'an de, Enstîtûya Kurdî ya Parîsê Kongreya Dunyayê ya Xwendinên Kurdî amade kiribû. Bi ya min Kongreya yekemin bû ku li Kurdistanê, bi saziyên zaningehên herêmî re çêbû. Li wir, pisporên disîplînên li ser Kurd û Kurdistanê hatine cem hev. Di konferansa îro de jî, qada xwendinên Kurdî tê yekkirin û xweser dibe. Îro jî, em li Tirkîyê, li vir an jî li Amedê tên cem hev. Wekî din, karên mina yên Welat Zeydanlioglu û Lîsta Xwendinên Kurdî navgînên din ên yekkirina qadên xwendinên Kurdî ne .

Bê gûman qada xwendinên Kurdî di bin bandora qada siyasî de bû û teşegirtina wî ya îro encama van bandoran e. Dîsa îro hîm û armanc û sazî û aktorên xweser a qada zanîstî çêdibin. Hevkarî û têkîlî bi awayekî gelek erênî zedê dibin.

Welat Zeydanhoğlu:

Tor û Rewşa Xebatên Kurdî

Mijara axaftina min li ser Tora Xebatên Kurdî ye ku îngîlîziya wê Kurdish Studies Network (KSN) e. Pêşî ez ê bi kurtî qala pêkhatin û armanca wê bikim û paşê jî ez ê behsa wan projeyên cihê bikim ku em di bin banê wê de bi rê ve dibin. Jixwe Clemence dîroka vê qada navborî kiribû. Dema ku ez ê li ser Kurdish Studies Network bipeyvim jixwe nexşeyeke vê qadê derkeve holê.

Dema ku min di navîna dehsala ewil a salên du hezaran de dest bi xebatên xwe yên doktorayê kir, min bixwe jî dît kesên ku di vê qadê dixebitin çawa bi tena serê xwe lêkolînan dikin. Bêguman ev, him ji hêla hilberîna entelektuelî him jî wek bandoreke xirab a li ser çawaniya zanyariya ku tê hilberandin rewşeke xirab e. Wekî ku tê zanîn hilberîneke temam a zanyariyê û pêkhatena entelektuelî incex dema ku dansûstandina rêkûpêk a zanyariya hilberandî pêk were û ev zanyariya hilberandî bibe armanca rexneyên rêkûpêk û konstruktîf. Çawa tê zanîn, lêkolîn pêvajoyeke wisa ye ku mirov tenê dike. Nivîsandina teza doktorayê dike ku mirov wexteke dirêj bi tena serê bixwîne û binivîse. Ango ev pêvajo dike ku mirov xwe tenê bihêle. Vê rewşê bi taybetî di xebatên Kurdî de dibe ku hinek girantir be. Bêguman em dikarin bêjin ku ev pirsgirêk di qad û dîsîplînên din de ewqas bi tundî nabe. Lewre fakulte, enstîtu, mamosteyên pispor, konferans, torên lêkolînê, kargehên xebatê, fon û kovarên bihakem ên navneteweyî yên wan qadên lêkolînê hene û ev rewş jîngeheke wisa pêk tîne ku tê de hilberîna rêkûpêk a zanyariyê pêk tê û piştgirîya pêşketina entelektuel dike.

Heta beriya demeke kurt, dema ku mijar dihat ser xebatên Kurdî me qala rewşeke cihê dikir. Heta pênc an deh sal berê ew derfetên ku

min li jorê vegotin di qada xebatên Kurdî de hema bêje tune bû û derfet û sazî û çalakiyên heyî jî mayînde nedibûn. Wek mînak di qada xebatên Kurdî de kovarên zanyarî û bihakem ên bi îngîlîzî hema bêje tune bûn û yên heyî jî piştî çend salan naçar diman ku xebatên xwe rawestînin. Li ser dîrok û pêkhatina xebatên Kurdî gotareke gelek xweş a Clemence heye. Em di wê mijarê de jê re spasdar in.

Bi rastî, îro jî di çarçoveyê teorîk de me analîz nekiriye ka em ji xebatên Kurdî çi fêhm dikin. Heta niha me bersîvê têr û tije nedaye pirsên wekî xebatên Kurdî çi ne, mijarên wê çi ne û çi nîn in. Em di rastiyê de bi tiştê baş dizanin ku ji sosyolojî bigire heta polîtîkayê, ji dîrokê bigire heta arkeolojiyê, ji çandê bigire heta ziman û olên Kurd û Kurdistanê bi taybetî jî ji hêla Kurdan bixwe ve nebûne armanca xebatên sîstematîk û zanistî. Divê em vê jî bibêjin ku sedema van pîrsgirêkan mêtîngêkirina Kurdistanê ye. Xwe bi xwe birêve nebîna Kurdan, destnîşanekirina çarenivîsa xwe, bêderfetiya destnîşankirina çarenivîsa, nebûn û qedexekirina saziyên ku dê zanyariyê hilberînin, ji hêla yên din ve nivîsandina dîroka wan, înkarkirin an jî jixweçihêkirina vê dîroka nivîsandî di vê mijarê de sedemên destnîşanker in. Ji ber vê yekê bîst sal berê xebatên Kurdî ji xebat û berhemên çend kesan pêk dihat. Ji ber vê yekê bû ku deh an jî bîst sal berê pirtûkên îngîlîzî yên li ser Kurdan ji deh an jî bîst-tan derbas nedibû.

Her çiqas ev pîrsgirêk îro jî hebin, mîna ku ez ê niha bibêjim di salên dawî de di vê meyarê de gelek pêşketin pêk hatin. Di salên doktorayê de ku ez jî tê de asê bûm, bi tevî wan akademîsyenên ku di vê qadê de dixebitîn, me ji xwe pirsî ka em di vê mijarê de çi dikarin bikin û em bi gelek mirovan re peyivîn. Ji bo ku em sîdewariyekê bigihînin çareserîya van pîrsgirêkan me di sala 2009'an de Torak Xebatên Kurdî danî. Armanca vê torê ev e: li kî derê dibin, bila bibin ji hevûdu agahdarkirina akademîsyen û xwendevanên ku di vê qadê de dixebitin, agahdarkirina wan bi xebatên kû tîna birêvebirin, zanyariyên hilberandî û çalakiyan. Me xwest em toreke jihevagahdar-

bûnê ya ku dê hesteke endambûna cemaateke akademîk ku tê de xwendevanên master û doktorayê jî cih digirin, daynin. Ji xeynî vê, ev tora ku dê tu sînor û hiyerarşî nas neke ji bo nîşandana zanyariya objektîf, hevkarî di navbera dispîlînan de, handana danûstandina xebatên entelektuel ên nû hate danîn.

Li vir em qala komeke e-mail dikin ku ji nêzikî 900 endaman pêk tê. Di koma Facebookê ya vê torê de ji hezarî zêdetir endam hene. Piraniya endaman ekademîsyen in. Di vê komê de roj-namevan, siyasetmedar, çalakvan û hwd. jî hene. Di vê torê de ku li hemû dinyayê belav bûye bêtir kesên ku dixwazin ji xebat û pêşketinên akademîk ên li ser Kurd û Kurdistanê haydar bin, cih digirin. KSN bi peyameke elektronîk derfeta xwegihandina van hemû endaman pêşkêş dike. Wek mînak, antropologekî ku li Kurdistana Rojhilat dixebite di demeke nêz de e-mailek şandiye û tê de gotiye ku vê torê jê re derfetên mezin pêk anîne. Zimanzanê navdar Michael Chyet di e-mailekê de gotibû ku dema ku wî dest bi xebata li ser Kurdan kiriye tenê bûye lê belê niha bi saya vê torê rewşa xebatên Kurdî guheriye.

Ji bilî vê rêxistinên cihê yên civaka sîvîl, saziyên çapemeniyê an jî saziyên her wekî din bi rêya vê torê ji pisporan li ser Kurdan agahî dixwazin. Cara dawî Wezaretê Koçberiyê Ya Kanadayê peywendî danî. Bi taybetî ji bo ku biryarên rêkûpêk bidin ser daxwazên penaberiyê yên Kurdên ku çaxê Kanadayê, xwestin li ser rewşa Kurdên ku li rojavaya Tirkiyê dijîn agahî bigirin. Ji ber vê em dikarin bêjin ku Tora Xebatên Kurdî di vê qadê de roleke girîng dilîze. Dema ku em kêmasiyên dîrokî yên ku min qal kiribûn û nebûna saziyan bifikirin, bandora erênî ya saziyeke wekî KSN xwe nîşan dide. Bi ditîna min vê torê dînamîzmek û hesteke kolektîf pêk aniye.

Ez dixwazim hinek behsa wan xebatan bikim ku em di bin banê KSN'yê de bi rê ve dibin. Wek mînak, dema ku min doktora dikir, pêwîstiya min bi bibliyografîkeye wisa hebû ku tê de navê hemû pirtûk û meqaleyên zanistî yên li ser Kurdan hatine nivîsandin, hene. Min dixwest bibliyografyayeke wisa hazir bikim ku di vê mijarê de

çî hatîbin weşandin bi hêsanî nîşan bide. Piştî ku me malpera torê danî, me ev kar bir serî. Akademîsyenan pir dixwest ku ev yek pêk were. Piraniya wan pirsên ku ji torê dihat kirin li ser berhemên weşandî yên xebatê Kurdî ne. Niha me bêtir bala xwe daye pirtûk û meqaleyên îngilîzî û paşê eger derfet çêbe em ê bîbliyografyayeke wisa bi zimanên din jî amade bikin. Em dikarin bêjin ku îro bîbliyografyayeke online ya wisa berfireh tune ye. Dema ku hûn bîbliyografyaya xebatên Kurdî ya malpera me binêrin, dikarin li gor salan pirtûk û meqaleyên îngilîzî yên li ser Kurdan hatine weşandin, bişopînin. Bi taybetî piştî sala 2009'an hejmara berhemên îngilîzî yên li ser vê mijarê gelek zêde bûne. Di sala 2010'an de weşanxaneyên navdar ên dinyayê bi îngilîzî li ser Kurdan 29 kitêb çap kirine. Di sala 2012'an de cara ewil kovareke navneteweyî û bihakem li ser zimanê kurdî hejmareke taybet weşand. International Journal of the Sociology of Language (Kovara Navneteweyî Ya Sosyolojiya Zimên) ev yek pêk anî.

Xebateke me ya din jî danîna katalogekê ye ku ji navê wan kesên ku di vê qadê de dixebitin pêk tê. Di vê katalogê de hûn ê bikarin navên akademîsyenên ku li ser vê qadê dixebitin, mijarên wan, berhemên wan û agahdariyên profîla wan bibînin. Ev katalog jî wekî bîbliyografyaya xebatên Kurdî di malperê de tê rojanekirin. Bi vê projeyê em hewl didin ku di vê qadê de ragîhandin û hevkarîyê pêş bixin.

Em dikarin bêjin ku di çend salên dawî de di qada xebatên Kurdî de pêşketin û kemilîneke berçav tê dîtin. Bi dîtina min bandoreke berçav a Tora Xebatên Kurdî li ser vê yekê heye. Him wek encama vê pêşketin û kemilînê him jî wek berhema rasterast a wan peywendî û sînerjiya ku torê afirandin, me dest bi projeya kovara Xebatên Kurdî kir. Me, kesên ku di vê qadê de nasyar in, xebitîne di bin banekî de kom kir û di meha pêşîn a sala 2013'an de me biryar girt ku bi navê Kurdish Studies (Xebatên Kurdî) kovareke navneteweyî, pirdîsîplînî û bihakem derxin. Ez vê, encameke rasterast a sînerjiya ku KSN pêk aniye, dibînim. Armanca me derx-

istina kovareke asta navneteweyî ye ku dê bibe dengê vê qadê. Hejmara kovara ku dê salê du car derkeve, di meha Cotmeh an jî Sermawezê ya sala 2013'an de bigihîje destê xwendekaran. Em li benda piştgiriya her kesî ne. Em li benda nivîsên we ne û hêvî dikin ku kes, pirtûkxane û saziyên din bibin aboneyên vê kovarê.

Rûniştina Sêyem:

**Di Ziman û Wêjeya Kurdî De
Avakirina Nasnameyê
Moderator: Ronayî Önen**

Ferhad Pîrbal:

**Ebdûl Rehîm Rehmî Hekarî û rola wî ya di
peydabûna şano û wêjeya Kurdî ya modern de**

Ji ber ku ez li Stenbolê ji gelê xwe re li ser edebiyata Kurdî dipeyvîm, gelek kêfxweş im.

Ji sala 1987'an heta niha peywendiya min bi wê edebiyata ku bi zaraveya Kurmancî tê nivîsandin re heye. Qasî ku dizanim ew pêşketina mezin a vê edebiyatê bêtir li derveyî welêt pêk hatiye. Ez wisa difikirim ku eger ev pêşketina edebiyata Kurdî ya ku bi Kurmancî hatiye nivîsandin û ew lêkolînên ku li ser çanda Kurdî û dîroka çand û edebiyata Kurdî û her wisa berhêmen wekî roman, helbest, çîrok hatine kirin li Tirkîyê were qebûl kirin û bi taybetî jî di zanîngehên Tirkîyê de ev pêşketin were qebûl kirin û berdewam kirin, ew akademîsyen, lêkolîner û nivîskarên li başûr dê ji xwe şerm bikin. Ez li bakur pêşketineke ewqas mezin dibînim.

Ez ê îro li ser rola Stenbolê çend deqîqe bipeyvîm. Ji bo ispata axaftina xwe jî ez ê behsa Evdirehîm Rehmî Hekarî bikim. Dema ku em li ser mijarekê dipeyvîm, divê nimuneyek di destê me de hebe. Min Evdirehîm Rehmî Hekarî wek nimune hilbijart. Min bi zanabûnî rola Stenbolê ya di tazekirina edebiyata Kurdî ya dawîya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan de hilbijart. Di dawîya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan de çawa ku roleke mezin a Stenbolê di nûjenkirina edebiyat û çanda Kurdî hebû, em dikarin

bêjin ku eynî rol di hunera Kurdî de jî lîstibû. Lewre hûn jî dizanin di navbera edebiyat û hunerê de hinek cudahî heye. Lêkolînerên Kurd li ser hunerê kêmtir xebitîne. Lê belê ji hêla hunerî ve jî Stenbol roleke mezin lîstîye.

Min bi zanebûnê Stenbol hilbijart. Lewre eynî bûyerên çandî, dîrokî, edebî ku di dawîya sedsala dozdehan û destpêka sedsala bîstana qewimîbûn bi bawerîya min îro, li vir ku em rûniştine, dubare dibe û em niha tê de dijîn. Ev civîna we, civîneke dîrokî ye. Armanceke we heye, sedem heye. Ez pê ewle me ku hûn dizanin ka sedem çî ye ku em hemû li vir rûniştine. Û hûn hemû dizanin ka armanc çî ye ku em li vir rûniştine. Di navbera pêvajoya dawîya sedsala nozdehan û destpêka bîstana îro de şibînek heye. Ew nivîskarên ku ji Mehabadê, Mihemed Mihrî, Mustafa Şewqî Qazîzade; ji Senendjê, nivîskarên din; ji Silêmanî, Towfîq Efendî ku wekî Pîremêrd hatiye naskirin; ji Colemêrg, Evdirehîm Rehmî Hekarî; ji deşta Rewandîz û Hewlêr, Husên Huznî Mukriyanî; ji Diyarbekir, Îshaq Sikutî; ji devera Cizîrê Dr. Abdullah Cewdet hwd. ango ew nivîskarên ku ji her çar parçeyên Kurdistanê, ji bajar û bajarokên Kurdistana bakur, rojhilat, başûr nehatibûyana Stenbolê, li vir kom nebûyana û hevdu nasnekirana ew bizav û tevgera çandî, polîtîk, dîrokî –Dr. Celîlê Celîl ku li vir rûniştiye, navê wê pêvajoyê wekî ronensans bi nav kiriye min jî wergerande Erebi got Nehwe- pêk nedihat. Ango di dawîya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstana de cihekî wisa hebûye ku Kurdan kariye lê kom bin, werin cem hev, bi hev re tevbigerin. Li Stenbolê Kurd li gel Tirkan mil bi mil bûne. Ev yek şanazî ye. Di Stenbola îro de jî ez heman bizav û tovê dibînim. Îro xweşbextane hêviya Kurdan heye ku dixwazin li bakur wê tovê biçînin û ew tov bibe deriyek ji bo wê ronensansê.

Di dawîya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstana de Stenbol roleke mezin lîst, lewre Stenbol xwedî cihekî stratejîk bû, nêzikî Ewrûpayê bû û dikarî sûd ji wan pêşveçûnên ku li Ewrûpayê diqewimîn, bigire. Eger em li rewşa edebîta wê demê ango ya nîveka duwem a sedsala nozdehan binêrin, em ê bizava sembolîstan, sembolîstên Fransîyan bibînin. Eger li Parîsê, Cenevreyê, Brukselê

an jî her cihekî din ê Ewrûpayê kovareke simbolîstan an bizakeve din a hunerî derketa du meh şunde li Stenbolê yan dibû nûçe yan jî ji hêla wan nivîskarên fransîzan ku bixwe li Parisê dijîn an jî li Stenbolê dijîn ve, li Tirkî dihatin wergerandin. Hûn hemû jî dizanin tesîra edebiyata Fransî li ser Tevfîk Fikret, Rezaizade Mahmut Ekrem, Namîk Kemal hwd. hebû. Berhemên Fransî li Tirkî dihatin wergerandin.

Beşek ji wan nivîskarên Kurd ên ku ji her çar parçeyên Kurdistanê hatibûn yan ji bajarên Kurdistana bakur hatibûn di nav bizava çandî ya Stenbolê de dijîn, wan formên nû yê edebiyata Ewrûpayê bi awayekî rasterast werdigirtin. Ew nivîskar du beş bûn: Beşek yekem ji wan kesan pêk dihat ku Fransî dizanîn wekî Abdullah Cewdet û Îshaq Sîkutî. Îshaq Sîkutî zû wefat dike. Di sala 1902'an de wefat dike. Li gor nivîskarên din bandoreke mezin nekiriye. Her wisa Memduh Selîm, Abdurrahman Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Miqdat Mîthat Bedirxan jî di vê beşê de ne. Wan bixwe Fransî dizanî. Dema ku Miqdat Mîthat Bedirxan hejmara ewil a rojnameya Kurdistanê derdixe, bi Fransî karteke biçûk di nav oryantalist û rewşenbîrên Fransî de ji bo wergirtina piştgiriye belav dike. Ango bi Fransî nameyek nivîsandiye û bi tevî rojnameyê belav kiriye. Husên Huznî Mukriyanî û gelek nivîskarên din jî Fransî dizanî. Şansa wan hebû, lewre wan him bi xwe Fransî dizanî, bi rêya zimanê Fransî ji çand û edebiyata Fransî sûd girtiye him jî ji formên nû yê edebiyata Ewrûpayê sûd wergirtiye.

Formên nû dibêjim, lewre şano, roman di edebiyata Kurdî de tunebû. Çîroka forma Ewrûpî jî tune bû. Belê Mela Mehmudî Bazîdî 1856'an çîroka yekem nivîsandiye. Çîrok hebûye, lê belê wekî forma Maupassant an jî Çexof nebû. Ew formên nû yê edebî di dawiya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan de hatiye nav edebiyata Kurdî. Hêvîdar im bikarim behsa mînaka Evdirehîm Rehmî Hekarî bikim. Mîna ku min got şansa wan hebû. Lewre, wan bi awayeki rasterast sûd ji zimanê Fransî girtiye û her wisa wan, sûd ji edebiyata Fransî girtiye. Namîk Kemalek, Tevfîk Fikretek, Rezaizade Mahmut Ekremek an jî yekî din di bin bandora çanda

Fransî de helbest nivîsandine. Eger şanseke Tirkan hebûya, du şansên Kurdan hebûye. Lewre wan tenê sûd ji çanda Fransî girtiye, Kurd him rasterast sûd ji Fransî girtiye û sûd ji miletekî din, ango ji Tirkan, ji Namîk Kemal, Tevfîk Fikret, Rezaizade Mahmut Ekrem, ji Servetî Fünun û ji kovarên mîna Yeni Kalemler û kovarên din girtiye. Ez wekî Turkmenan telafuz dikim: Yengî Kalemler.

Şansa beşa din a wan nivîskarên Kurd ên ku li Stenbolê bûne, kêmtir bûye. Lewre li gor wan nivîskarên ku herdu ziman dizanin, dereceya sûdwergirtina wan kêmtir bûye. Wan tenê kariye sûd ji edebiyata Tirkî ya di bin tesîra edebiyata Fransî de maye, girtiye. Şêx Nurî Şêx Saleh, Cemîl Saîb, Zîwer, Hacî Qadirî Koyî û gelek nivîskarên din wisa ne. Ango du kanalên wan nivîskarên me yên ku di dawiya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan de jiyane, hebûye.

Divê girîngî bidin vê rola Stenbolê û divê em li ser wê lêkolîn bikin. Ne tenê warê edebî û çandî, lê belê warê jiyana civakî, rêxistinî, hunerî û qadên din. Niha hin konsept hene ku em li Kurdistana başûr bi kar tînin, ji me wetrî ev konsept gelek taze ne. Yek ji wan xebata saziyî ye. Şeş heft sal e ku em li Kurdistana başûr li dewsa karê siyasî û polîtîk, em dikarin karên saziyî bikin da ku barên partiyên siyasî siviktir be. Wek mînak xebata jinan. Yekemîn rêxistina jinên Kurd, Kûrt Kadınlar Cemiyeti di sala 1919'an de li Stenbolê hatiye avakirin. Yekîtiy Afratanî Kurdistan ku li başûrê Kurdistanê tê damezrandin nizanim sala 1954 e an 1956 e. Ango piştî navbereke dirêj rêxistineke din a jinan tê avakirin. An jî rêxistina xwendekavanan Cemiyetî Hêvî di sala 1913'an de tê damezrandin.

Em nebêjin ku me beriya Farisan, Ereban an jî Tirkan dest bi çîrok, roman an jî tiyatroyê kiriye. Lê belê qet nebe em bikarin van heqîqetên dîrokî bigihînin nîfşên nû. Ev peywir, peywira zanîngeheke wekî wê zanîngehê ye ku ev konferans amade kiriye. Destê wan û ya weqfa Kurd Weqfa Îsmâil Beşikcî xweş be. Mesela, min nedizanî ku Kurdan beriya Tirkan bûye xwedî radyo. Belê, Kurdan beriya Tirkan bû bûne xwedî îzge. Nûjenbûna helbesta Kurdî panzde

sal beriya nûjenbûna helbesta Erebî pêk hatiye. Eger helbesta Erebî bi destê Nazîk Melaîka û Ebubekîr Şakîr Seyad di sala 1927'an de helbesta Erebî nûjen bûbe, eger em lêkolîn bikin em ê bibînin ku 1919 bi destê Evdîrehîm Rehmî Hekarî nûjenbûna helbesta Kurdî kiriye. Faris di sala 1923'an de bi destê Nîma Yusîc helbesta xwe nûjen kiriye. Yanî Kurd di gelek waran de, di avakirina qadên ku pêwendiyên wan bi edebiyat û çand û henerê ve heye de beriya miletên cînar pêş ketiye.

Vegotina vê heqîqetê tenê ji bo wê yekê bû ku em behs bikin ku Kurd li Stenbolê xwedî şans bûne ku mil bi milê nivîskarên Tirk li Stenbolê jiyane. Biratiyeke pir qewî di navbera nivîskarên modernxwaz ên Tirk û Kurd de hebûye ku em di bîranînên nivîskarên wekî Pîremêrd de vê yekê dibînin. Pîremêrd vedigere Silêmanî, dibêje ku ew li Stenbolê li qata duwem a apartmanekê jiyaye, Tevfîk Fikret li qata serî jiyaye, Rezaizade Mahmut Ekrem li qata xwarê bûye. Pîremêrd behsa wê dike ku Namîk Kemal, Tevfîk Fikret ji wî re gotine ku were hevalekî Kurd heye, navê wî Abdullah Cewdet e, were wî nas bike. Ew dibêje carna êvarê em bi hev re, kurê min Nejat jî li gel me, diçûn ba wî, me sohbet dikir. Bi rêya Tevfîk Fikretê Tirk ve Pîremêrd Abdullah Cewdet nas kiriye û bûne heval. Ev peywendiya van nivîskarên Kurd ku General Şerîf Paşa jî yek ji wan bû gelek girîng bû.

Avdurehîm Rehmî Hekarî ku yek ji wan nivîskaran bûye û Almanî û Rûsî dizanî, di bin tesîra atmosfera çandî ya Ewrûpî ya Stenbolê de maye, dixwaze li ser şanoyê bixebite. Her wisa peyva şano ku em di Soranî de bi kar tînin û wisa dizanim ku di Kurmancî de jî tê bikaranîn, ji peyveke Ewrûpî hatiye. Ez wisa difikirim ku peyva “şano”, ji peyva “scéni” ku di Fransî de wek sên tê telafuzkirin, bi Îtalî wek Şen tê telafuzkirin, tê. Konsulxaneyên pêşîn ên Ewrûpî yên li Stenbolê ya Îtalya û Fransayê ne û di dawiya sedsala 17.an û destpêka sedsala 18.an de hatine vekirin. Ev konsulxaneyên Îtalî û Fransî li Stenbolê kar kiriye, şano pêşkêş kiriye, komên şanoyên Ewrûpî yên van konsulxaneyan hebûye.

Evdirehîm Rehmî Hekarî di wê çarçoveyê de jiyaye, yekemîn şanonameya xwe ya bi navê Memê Alan di kovara Jîn de di sala 1919'an de belav kiriye. Pîremêrd hevalê wî bûye. Dema ku Pîremêrd vedigere Silêmaniyê karê yekemîn ku dike nivîsandina çend şanonameyan e. Pîremêrd sê-çar şanoname dinivîse. Evdirehîm Rehmî Hekarî ewil vê formata nû ya edebî dinivîse û Bozarşan dibêje ew şanoname li Stenbolê hatiye nîşandan jî. Pîremêrd jî eynî şêweyê ji 25'an zêdetir gotarên li ser şanoyê û rexneyên şanoyî dinivîse, di rojnameya xwe de belav dike. Ango Evdirehîm Rehmî Hekarî yekemîn şanoya Kurdî dinivîse, Pîremêrd jî li başûr duyemîn şanoya Kurdî dinivîse.

Wexta min nemaye. Ez spasiya we hemûyan dikim.

Özlem Galip:

Rastî an Xeyalî? Di romana Kurmancî

ya li Kurdistan û dîasporayê de wêneyê welêt

Di serî de ez dixwazim bînim ziman ku axaftina di nav evqas pisporên li ser xebatên Kurdî de ji bo min hem rûmet e hem jî pir zor e. Bi vîna re bûna panelîsta dawîn ji bo min hîn zortir e. Taybetiyeke din ji bo min ew e ku li ser romana Kurdî cara yekemîn e ku li Stenbolê gotar pêşkêş dikim. Ev îro hate bîra min. Yanî evqas sal in ku ez li Emerîka, li Ewrûpa, Rojhilata Navîn pêşkêşiyên dikim, lê heta niha li Kurdistanê an jî li Tirkiyê min qet pêşkêşî nekirine. Helbet gelek sedemên vê hene. Dem hat derfet çênebû, carinan jî me derfet çênekirin. Ev jî hinekî bi xerîbkirina me, ya bi erdnîgarî û zimanê me ve girêdeyayî ye. Heta niha axaftinên min tim bi inglîzî bûn. Yanî li ser romana Kurdî tim bi inglîzî axivîm. Zehmetiya axaftina kurdî ya li ser romana kurdî min di amadekirina vê pêşkêşiyê de dît. Halbûkî divê ev yek hesantir bûya. Sedema vê zehmetiyê jî, ew e ku bi salan e ku Kurd bi qedexe û astengiyên re rû bi rûne. Ji niha ve ji bo xeletiyên ku ez ê di nav axaftina xwe de bikim, lêborîna xwe ji we dixwazim. Lê dizanim ku hûn ê vê hewl-dana min jî bibinîn. Ez jî wek gelek ciwanên Kurd ji welatê xwe û zimanê xwe dûr mam. Min wêjeya Îngilîzî xwend û mamostiya Îngilîzî kir. Yanî tim wêjeya xelkên din û zimanên xelkên din xwend. Biryara min a li ser xebata wêjeya Kurdî ji xebateke akademîk bêhtir vegeerîna li ser kokên xwe bû. Îro jî encameke vê xwestekê yanî parçeyek ji doktora xwe pêşkêşî we bikim.

Min doktora xwe li zanîngeha Exeterê qedand. Mijara doktora min romana Kurdî bû. Navê wê Welatê hesret û têkoşînê, Kurdistan bû. Yek ji şewirmenda min Mamoste Clemenc bû, ew jî îro di nav me de ye, bi vê mûnasebetê ez dixwazim careke din ji ber keda wê spasiya wê bikim. Min analîzên xwe li ser sed romanî kirin. Ji van

64 ji dîasporayê, 36 jî ji Kurdistanê bûn. Min bi taybetî, zêde roman danîn pêşiya xwe, da ku, encamine rasttir derkevin holê. Min nexwest ku analizên xwe tenê li ser çend romanên bikim. Ji ber wê yekê min sed roman danîn pêşiya xwe. Armanca min a din jî, ew bû ku, yê ku zêde agahiya wan li ser romana Kurdî tune ye, teza min ji wan re bibe rêber. Min xwest ku, yekê ku teza min bixwîne, hindik zêde romana Kurdî, çi ye bibe xwedî agahî.

Bandora bêdevletbûnê, li ser romana Kurdî di aliyê nasnamê û welat de çî ye? Min xwest di teza xwe ya doxtorayê de li vê jî binêrîm. Yanî hebûn û nebûna li ser axa xwe, an jî em bibêjin li ser nêzîkbûna me ya li hember welat bondoreke xwe, ya çawa heye? Min xwest vê jî bibînim.

Ji bo teza xwe, min gelek metod bi kar anîn. Ya serekê xwendin û şîrovekirina romanê bû. Lê bi vîna ve gîredayî min li ser jiyana nivîskarên romanê bi xwe jî lekolîn kir. Ji ber ku min xwest bibînim û fam bikim ka jiyana wan çiqas bandor li ser romana wan kiriye. Bi taybetî min nexwest bi wan re biaxivim, ji ber ku min nexwest di bin bandora gotinên wan de bimînim. Helbet, ez gihastim hin roman-nivîsan, carinan ji bo xwestina pirtûka wan, carinan jî ji bo hînbûna bîyografiya wan. Lê tu carî min di derbarê teza xwe de pirs ji wan nekirin. Wekî min gotî, min xwest wek lêkolînereke serbixwe girêdayî nivîsê bimînim û usa şîrove bikim. Çima min xwest ku jiyana wan bînim? Lewre jiyana nivîskar, bandora xwe li ser romanê wî jî dike. Beriya ku herin Ewrûpayê çi kar kiribûn? Yan jî jiyaneke wan a siyasî hebû yan na. Bersiva van pirsan giring bû. Piştî hînbûna jiyana wan, min romanên wan baştir fahm dikirin. Gelek nivîskarên dîasporayê ji jiyana xwe îlham girtine û romana xwe wisa nivîsandine. Bi taybetî ji jiyana xwe îlham girtine. Çima? Ji ber ku xwestine, nîfşên nû, êşên hatine kişandin baştir fahm bikin. Mînak, mirovekî ji cûntaya leşkerî ya sala heştêyî pir kişandî û ketî zindanê, di romana xwe de zêde qala dema cûntayê û zîndanê dike. Vîna bi zanebûn dike. Armanca wî, cûntayê û zîndana Amedê bi rêya romanê bigihêjîne nîfşên nû. Ji ber vê yekê zanîbûna çîroka jiyana nivîskar, ji bo teza min pir girîng bû.

Dema ku em li aliyê teorîk jî binêrin; Welat, nasname, roman û dîaspora konseptê min a sereke bû. Min teoriya li derdora wê konseptê nihêrî. Teoriyeke bi navê erdnîgariya însanî heye, ango bi Îngîlîzî dibêjin Humanistic Geography, yanî ev teorî li ser pêwendiya hestî, ya kesekî bi axa xwe re disekine. Min ev teorî bi kar anî, ji ber ku min di teza xwe de pêwendiya karakterên romanê bi Kurdîstanê re pirsyarî kir. Yanî karakter li welatê xwe çawa dinêrê? Bo wan Kurdîstan cihekî çawa ye? Warê xwe wek parçayekî Tîrkiye dibinê an jî di çarçoveya Kurdîstaneke serbixwe de dibinê. Min xwest ku bersiva van pirsan bibînim.

Ev teorî berî niha di wêjeya Îngîlîzan de hatiye bi kar anîn. Min bi xwe jî wêjeya Îngîlîzî xwend û mastira xwe li ser wejeyê Îngîlîzî kir. Ji ber vê yekê jî min berê ev teorî xwendibû. Bikaranîna vê teoriyê di romana Kurdî de ez gîhandim gelek encamên balkêş. Tevî vê yekê min, wêjeya civakên din ên koçber jî lêkolîn kirin. Bi taybetî li wêjeya Fîlîstînî û Ermenî nihêrî, ka tu hevşibîn bi romana koçberên Kurd re heye an tune ye.

Di teza xwe de pirsê min a yekemîn cudahiya navbera romanên li Kurdîstanê û romanên li derveyî Kurdîstanê çi bû? Ev pirsê min a yekemîn bû. Dema ku ez dibêjim li derveyî Kurdîstanê, ez dixwazim bi taybetî qala Swed û Elmanyayê bikim. Ji ber ku gelek romanên Kurdî li wan her du welatan hatîne nivîsandin. Mesela, li Brîtanyayê bi hezaran Kurd hene, lê mixabin hîna romanek jî nehatîye nivîsandin. Li gelek welatên din jî rewş wisa ye.

Di axaftina xwe ya îro de wekî din ez dixwazim qala, hinek cûdahiya nêrînên li welêt di nav romanên dîaspora û Kurdîstanê de bikim. Ji bo axaftina min baştir were fahm kirin min slaytek jî amade kir. Hêvî dikim ku di dawîya axaftina min de cûdahiya di navbera wan de were fahm kirin. Di tevahiya axaftina xwe de ez dibêjim ku, di romanên nivîskarên li dîasporayê de wêneyê welatekî rastîn heye. Lê di romanên nivîskarên Kurdîstanê de bêhtir wêneyekî sembolîk û xeyalî heye.

Bi giştî romanên Kurdî di formeke birdozî de ne. Yanî peyamên

siyasî û birdozî didin. Mînak, di 64 romanên dîasporayê yê ku min lêkolîn li ser wan kirî de tenê çar ji wana qala rewşa civakî û polîtîk ya Kurdistanê nakin. 60ê din bi navên kes û cihên rastîn, bêhtir çêkirnokeke rastîn pêşkêş dikin. Mînak elementên dîrokî, biyografîk, otobiografîk hene.

Bi heman rengî, ji 36 romanên ji Kurdistanê yê ku min li ser wan lêkolîn kirin, tenê sê ji wan derdikevin derveyî cihên rastîn, yanî xeyalî ne. Yê mayîn, yanî 33 roman jî, belkî îfadeyeke sembolîk û hinek din bêhtir wêjeyî bikartîne, lê qala cih û kesên rastîn dike.

Lê belê hinek cûdahî jî derdikevin pêşya me. Mînak, di romanên dîasporayê de vegotîneke bêhtir rasterast heye û karakter dişibin karakterên destanan. Lê romanên ji Kurdistanê ji teknîka vegotina kevneşopî bêhtir vegotîneke parçe kirî tercîh dikin. Em dikarin wan romanên ji romanên rastîn, bêhtir bixin kategorîya post modern. Mînak, di romanên wek Rojnivîska Spinoza, Pêşbazîya Çîrokên Neqedîyayî û Nameyek Ji Xwedê Re de teknîkên vegotina rasterast yê kevneşopî nehatine bikaranîn û karakterên wan romanên girover in. Yanî di dawîya romanê de karakterên tîn guhartin û xwendevanan şaş dikin. Di wan romanên de karakter, bi teknîkên post-modern û modern wek herikîna hiş û axaftina hûndirîn(monolog) tîn çêkirin. Dîsa bi heman rengî, di romana Eroglu ya bi navê Otobê de tenê karakterek tune ye, bêhtir em dibin şahidê jiyana hûndirîn ya hemû rêwiyên di otobûsê de.

Hin romanên Kurdistanê me ji hesta dem û cihên rastîn dûr dixê. Mînak, di romana Jar lê Sermest û Leyla Fîgaro de, em nizanin bê kengî û li ku derbas dibe. Yanî romannivîs bi tevahî dinyayeke xeyalî ava dikin. Em romana Mîran Janbar ya bi navê Ardûda dixin qategoriya çêkirnoka zanistî, ji ber ku ji me re qala ceribandina profesorekî dîn ê di sala 2050'an de dike.

Ez dixwazim carek din dûbare bikim: Bikaranîna cihên rastîn di romanên Kurdistan û dîasporayê de mijareke hevbeş e. Lê di romanên Kurdistanê de bêhtir karakterên xeyalî bi çêkirnoka sembolîk tê bikaranîn. Lê romannivîsên dîasporayê bêhtir ji jiyana xwe

îlham digirin û bêhtir qala birdoziya xwe dikin. Wekî din romanên dîaspora bêhtir qala Kurd û Kurdistanê dikin. Ji xwe hejmara romanên efsanevî, dîrokî û bîyografîk zêde ye. Ev jî nîşanî me dide ku romannivîsên dîaspora bi bikaranîna elementên dîrokî, çandî û siyasî, ji xeyalan bêhtir Kurdîstana rastîn ava bikin.

Ji ber ku nivîskarên dîasporayê, bi rêya romangeriya Kurdî dixwazin kêmasiya dîroka Kurdistanê ya fermî ji holê rakin. Bi bûyerên rastîn û jiyandînan dixwazin êşên hatine kişandin bigihîjin nîşên nû. Yanî romangerî ji bo wan ji xebateke hûnerî bêhtir ji bo tekoşîna natewî ya Kurd wek alavek e. Nivîskar van nêrînan xwe her tim tînin ziman. Mînak, Medenî Ferho, yê ku bi salan e li penaberiyê dijî, di gotareke xwe de wiha dibêjê: “Dema ku alfabe ya gelan were înkâr kirin, jiyana gelan jî tê kilîtkirin (...) Di rewşeke wiha de, binbarî û berpirsiyariya roman û çîrok nivîsên kurd, helbet [...] girîng e”.

Romanên biyografîk wek Siya Evînê û Bîra Qederê ji me re qala saxsîyetên navdar ên dîroka Kurdan ên wek malbata Bedîrxan û Memduh Selîm Bey dikin. Bi vîna re jî ji me re qala encamên cun-taya leşkerî di dema 1980'yan de û rewşa zindana Amedê bi zimanekî rastîn dikin. Yanî ji jiyana rastîn îlham distînin. Ji 64 romanên 34 jê qala zindana Amedê dikin. Bi rastî ev hejmar ji xwe zede ye. Romannivîs bi zanebûn qala zindana Amedê dikin û her car dúbarekirinê hewce dibînin.

Baş tê zanîn ku gelek ji van nivîskarên dîasporayê ew bi xwe di zîndana Amedê de mane û rastî gelek îşkenceyan hatine. Jiber vê yekê di karakterên romanê de tim behsa bandora mayîna zîndanê li ser wan kesan hiştin dikin.

Yanî romannivîsên dîasporayê ji bo pêşxistina zimanê Kurdî romanên xwe dinivîsin. Lê ev rewş di romannivîsên Kurdistanê de cûda ye. Erê behsa dîroka Kurdî û tekoşîna Kurdî dikin lê bi piranî fikara wan ya wêjeyî heye. Mînak, di romana Hesên Huseyîn Denîz ya bi navê Hêvî Herdem Heye de rasterast behsa giringiya zimanê Kurdî nake, lê karakterê ku gerîlla ye, di xewna xwe de bi Kurdî

diaxive û ev yek jî bi rêyeke din giringiya zimanê Kurdî nîşanî me dike. Yeka din jî, Yunus Eroglu di romana xwe ya bi navê Nameyek ji Xwedê re de karakterê sereke xwe wek zimanzanekî dilşikestî bi nav dike. Ev yek jî qutbûna karakter ya bi zimanê kurdî re bi rêyeke din nîşanî me dide. Tiştê ku ez dixwazim li vir bibêjim, ew e ku nivîskarên dîasporayê armanca nivîsandina romanên xwe ji xwendevanan re eşkere dikin, lê yên Kurdistanê wisa nakin. Li vir em dikarin bibêjin ku, nivîskarên dîasporayê bi fikra xwe mûdaxeleiyî nivîsê dikin. Lê yên Kurdistanê bi zimanekî veşartî bi kar tînin.

Wekî din, nivîskarên dîasporayê mîsyonek dane hebûna xwe ya li sirgûnê. Bi rola xwe ya ji bo pêşxistina zimanê Kurdî hesiyane. Ji bo vîna jî her rê bi kar anîne. Nivîsandina romanê jî yek ji vana bû. Em dikarin sedemên vê jî wisa bînin ziman. Nivîskarên dîasporayê, bi taybetî jî yên li Swedê ji ber derfetên ji bo wan hatine afirandin zimanê xwe bi awayekî azad bikaranîn. Rewşenbîrên Kurd jî ev fersend baş bikaranîne û romana Kurdî pêşxistinê.

Halbûkî nivîskarên Kurdistanê bi qedexeyên mezin re rû bi rû bûn. Hinek ji wan mecbûr man ku berhemên xwe bi tirkî binivîsin û yên din jî fikrên xwe bi awayekî veşartî anîn ziman.

Min berê jî gotibû ku, li aliyê din di romanên dîasporayê de bêhtir zimanê realîst tê bikaranîn. Bêhtir ji jiyana xwe îlham distînin û romanên wan dişibin romanên otobiyografîk. Ew jî ji nifşa wan, an jî ji dema wan derdîkeve holê. Tevahiya wan nivîskarên di sala heştayan de dema cuntaya lêşkerî de ji Tirkîyê an jî ji Kurdîstanê koçber bûne. Beriya ku herin Ewropayê jî, ji xwe bi rengekî aktîf di nav sîyasetê de bûne. Ji ber ve yekê jî romanên wan jî bi giştî sîyasî ne. Helbet dema ku koçberî Ewropayê dibin pêwendîya wan bi Kurdistanê re qut nabe. Li dijî vîna, pêwendîyeke xurttir bi nasnameya wan re ava dibe. Li vir, divê mirov qala cûdahiya jenerasyonê jî bike. Nivîskarên li welêt bi giştî ciwan in û tekîliyên wan bi wejeya cîhanî re zêde ye. Nivîskarên li Kurdistanê ji ceribandina tiştên nû hez dikin.

Helbet, piştî 2002'yan li Tirkîye qedexeyên li ser zimanê Kurdî

bi tevahî xilas nebûbin jî, nermiyek çebû û gelek pirtukên Kurdî hatin çap kirin. Min romanên heta sala 2010'an hatin çap kirin analîz kirin, lê dizanim gelek roman piştî sala 2011'an hatine çap kirin. Niha hema bêje her roj pirtûkek tê çap kirin.

Tiştên ku min îro li vir anîn ziman hinek beşên ji teza min in. Wekî din di axaftina xwe de min qala hemû romanên nekir, lê axaftina min nêrîneke giştî dide xuyakirin. Lê bi rastî ji ber rewş û derfetên konferansên wiha tu nikarî qala hemûyan bikî. Min jî li gorî wêna xwe amade kir û tenê ji çend romanên mînak dan.

Helbet ez dizanim ku bi demê re zêdebûna romanên dê rewşê bigûherîne. Di dawiyê de ez dixwazim van jî lê zêde bikim. Her çiqas li herêma zimanê jiyanê Kurdî be jî, ev tenê têra pêşxistina ziman nake. Heta zimanek nebe zimanê perwerdê em nikarin qala pêşxistina wî zimanê jî bikin. Di vî alî de em Kurd di demeke dîrokî re derbas dibin. Hêviya min ew e ku di demeke nêz de em ê zimanê Kurdî di dibistana de bibînin. Ez hêvî dikim ku pêvajoya niha vê zemînê ava bike.

Careke din ji ber ku we ez bi baldarî guhdarî kirim, yek bi yek spasiya we dikim. Û bi taybetî jî spasiya amadekarên vê konferansa hêja dikim.

Alattin Ayhan

(Giriş)

Değerli misafirler hepimiz hoş geldiniz. Bildiğiniz gibi bu konferans Bilgi Kültür Ve Düşünce Topluluğu ile İsmail Beşikci Vakfı tarafından düzenlenmektedir. İstanbul Bilgi Üniversitesi öğrencileri olarak uzun bir süredir böylesi bir konferans düzenlemek istiyorduk. Bu şekilde, Kürdoloji alanında yapılan çalışmaları görünür kılmak isti-yorduk. Bu düşüncemizi İsmail Beşikci Vakfı yöneticileriyle paylaştık. Konferansın bu şekilde organize edilmesi halinde İsmail Beşikci'nin de imzasının altında olacağını biliyorduk. İsmail Beşikci, akademide Kürt kelimesinin yasak olduğu yıllarda Kürtler üzerine bilimsel çalışmalar yürütmüştü. Bilindiği üzere Kürtler ve Kürtlere ait olan her şey onlarca yıl boyunca bilinçli olarak bilimsel alanın dışında tutuldu. Bu durum, şüphesiz ki akademinin dar sınırlarından ve inkarcı politikalardan dolayı oluştu. Ama artık bu durum değişmekte. Özellikle de son yıllarda her alanda olduğu gibi akademik alanda da Kürtler varlıklarını görünür kılmaktalar. Sosyal bilimler, dil ve Ortadoğu konularında yapılan çalışmalar sayesinde Kürt çalışmalarına ilişkin eleştirel ve analitik bir alan ortaya çıkmakta. Konferansın amacına ulaşmasını ve gelecekte yeni konfe-

ransların düzenlenmesine yol açmasını umut ediyoruz. Konferansa başlamadan önce, bu konferansın düzenlenmesinde emeği geçen herkese teŖekkürlerimizi sunuyoruz. İstanbul Üniversitesi'ne, hocamız Ronayî Önen'e, BarıŖ DikilitaŖ ve Ayhan IŖık'a teŖekkürler. Evet, Ŗimdi konferansımız aılıŖ konuŖmasını yapması için İsmail BeŖikci Hocamızı davet ediyoruz. Buyrun Hocam!

İsmail Beşikci

(Kürt Çalışmaları Konferansı açılış konuşması)

Arkadaşlar hepinizi sevgiyle selamlıyorum.

Arkadaşlar örneğin 20 yıl, 30 yıl öncesine nazaran bugün Kürt sorununu, Kürdistan sorununu çok daha rahat bir şekilde konuşabiliyoruz çok daha rahat bir şekilde tartışabiliyoruz. Bu, bugün yaşadığımız en önemli sonuçlardan birisidir. Tabii bu duruma gelebilmek için çok büyük bedeller ödenmiştir. Gerek yazarlar gerekse şu örneğin gerilla hareketi veya gerilla hareketinden daha önce de Kürtlerin çok yoğun mücadelesi söz konusu, işte bütün bu bedeller sonunda bugün bu sorunu çok daha rahat bir şekilde, çok daha özgür bir şekilde konuşabiliyoruz, tartışabiliyoruz. Bu önemli bir saptamadır benim kanımca.

Arkadaşlar başbakan iki yıl kadar önce Dersim konusunda Dersim’de gerçekleşen soykırım konusunda tabii soykırım demeden katliam sözünü kullanarak bir özür diledi. Bu yarım ağız bir özürdü, sağlıklı bir özür değildi. Bu daha çok Cumhuriyet Halk Partisini, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nu zor durumda bırakmak için dile getirilmiş bir özürdü. Başbakan katliamdan söz ettikten sonra CHP genel başkanı Kılıçdaroğlu şöyle söyledi: Sen Dersim’de soykırım, Dersim’de katliamdan söz ediyorsun, artık bundan sonra Ermeni soykırımından da söz edersin, bunu da kabul edersin. Bunun üzerine başbakan şöyle dedi: “Türkiye’de hiçbir siyasetçi böyle bir duruma düşmez, böyle bir duruma düşecek kadar şerefsiz değildir.” Burda şunu ifade etmeye çalışıyorum arkadaşlar tabii örneğin Kürtler konusunda, Dersim konusunda yarım ağız bir özür söz konusu, ama bu özür dilerken bile Yakındoğu’nun farklı halkları otokton halkları konusunda başbakanın son derece sağlıksız bir yaklaşımı var. Bu bakımdan bütün bu halkların sorunlarını birlikte ele almak ve hepsini dikkate alarak bir özür dilemek söz konusu olabilir.

Tabi Yakınoğu kavramı önemlidir arkadaşlar. Bizans yönetimi İstanbul'dan itibaren Anadolu'yu, İstanbul'dan itibaren coğrafyayı şu şekilde bölümlenmiş: Yakınoğu, Ortadoğu Uzak Doğu. Yakınoğu neresidir? Yakınoğu, örneğin Anatolia diye bir ülke var. Kızılırmak'ın batısı oluyor, Sakarya nehrinin batısı oluyor. İşte bugünkü Egenin bir bölümü Anatolia. Karadeniz havalisinde Pontus var. Pontus ülkesi, Pontus halkı, Pontus ülkesi söz konusu Karadeniz havalisinde. Karadeniz'in doğusunda Lazistan var. Lazistan'ın doğusunda da Gürcistan var. Pontus ülkesinin ve Lazistan'ın güneyi Kürdistan, Ermenistan.. Kızılırmak kavisin içinde Kapadokya var. Bugün Çukurova dediğimiz bölge, Kilikya, Mezopotamya var. Mezopotamya halklarından örneğin Asuriler, Süryaniler... Yani Yakınoğu denilince arkadaşlar bu ülkeler ve bu ülkelerin halkları, bu ülkelerde yaşayan halklar dile geliyor. Otokton halklar, kimdir bunlar? İşte Rumlar, Ermeniler, Asuriler, Süryaniler, Kürtler, Ezidi Kürtler... Ortadoğu denilince arkadaşlar Mısır'dan Hindistan'a kadar olan coğrafya, kuzey Buz Denizi'nden Uman Denizi'ne kadar olan coğrafya Ortadoğu. İran Ortadoğu ve Yakınoğu arasında kalan bir bölge oluyor. Uzakdoğu işte Orta Asya, Çin, Mançurya, Japonya, Filipinler.

Arkadaşlar bunu şunun için konuşuyoruz. Yakınoğu imha edilmiştir. Yakınoğu'nun otokton halkları Rumlar, Ermeniler, Ezidi Kürtler Süryaniler örneğin imha edilmiştir. Hem ülkeleri, hem de bu ülkelerde yaşayan halklar imha edilmiştir. Bu nasıl gerçekleşmiştir? Bunun üzerinde kısaca durmak istiyorum arkadaşlar.

İttihat ve Terakkinin Osmanlı Devletini Türk esasına göre yeniden organize etmek gibi bir anlayışı vardı. Adriyatik Denizinden Orta Asya içlerine kadar hatta Büyük Okyanus'a kadar bir imparatorluk olacak, ama bu Türk İmparatorluğu olacak. Türklerin yaşadığı bir imparatorluk olacak. İttihat-Terakkinin böyle bir düşüncesi, böyle bir anlayışı vardı. İttihat-Terakkinin bir tasarımı daha vardı arkadaşlar. Osmanlı ekonomisini millileştirmek. Örneğin 1915'te bir sayım yapılmış, sanayi sayımı yapılmış. İşte İstanbul'da, Ege'de, Akdeniz yöresinde yapılmış bu sayım. Sanayi adına ne varsa bunların hepsi ya Ermenilerin veya Rumların üzerine kayıtlı. İşte İttihat-

Terakkinin bu mallara, Ermeni mallarına, Rum mallarına şu veya bu şekilde el koyup, bunları Müslüman-Türk tüccarın denetimine vermek istiyor. Böyle bir anlayışı var, böyle bir tasarımı var, İttihat-Terakkinin. Bugün arkadaşlar, Türkiye’de büyük burjuvazinin zenginliğinin kaynağı Rum ve Ermeni mallarıdır. Kürt bölgelerinde Kürt ağalarının, Kürt şeyhlerinin, Kürt aşiret reislerinin zenginliklerinin kaynağı yine Ermeni mallarıdır ve Asurî, Süryani mallarıdır.

Tabi arkadaşlar İttihat-Terakki bu projeyi hazırlamak için ve bunu yaşama geçirmek için çok yoğun bir çaba içinde oldu. Balkan Savaşı’ndan sonra İttihat-Terakkinin bu çabası daha yoğun bir şekilde sürdü. İttihat-Terakki de merkez-i umuminin üç önemli şahsiyeti var: Doktor Bahattin Şakir, Doktor Nazım ve Ziya Gökalp. Bu kişiler özellikle bu konu üzerinde çalışmışlardır. Yani Osmanlı İmparatorluğunu Türk esası üzerine yeniden organize etme konusu üzerinde yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Çok ayrıntılı planlar, projeler yapılmıştır. İşte bunların yaşama geçirilmesi için elverişli bir zaman beklenmektedir. Bu da Birinci Dünya Savaşı’dır.

Ama biz şunu görüyoruz. Örneğin Rumlara, Pontuslulara, Pontus’a karşı etnik-temizlik hareketi ta 1911’den itibaren başlıyor arkadaşlar. Çok yoğun bir etnik temizlik hareketi vardır Osmanlı topraklarında. Şimdi bunu şu şekilde belirtmek gerekir: Örneğin son otuz yıllık savaşı, örneğin 1990’lı yılları düşünelim. Vedat Aydın’ın katledilmesi, Mehmet Sincar’ın katledilmesi, Musa Anter’in katledilmesi... İşte bütün bu olaylar gündeme geldiği zaman basın nasıl tavır-davranış sergiliyor veya devlet, hükümet nasıl tavır ve davranış sergiliyor, basını izlediğimiz zaman görüyoruz. Vedat Aydın 1991 yılında katledildi. Bu cinayeti kim yapmıştır, bu cinayeti kim işlemiştir? MOSAD mı yapmıştır? El-Muhaberat mı yapmıştır? Saddam Hüseyin’in El-Muhaberatı mı, Hafız Esad’ın El-Muhaberatı mı, CIA mi yaptı veya PKK içindeki gruplardan biri mi yaptı, çelişkili ortamda. Tabii derin devletten, JİTEM’den falan hiç söz edilmiyordu veya JİTEM, böyle bir kurum yoktur falan deniyordu. Tabii son yıllarda işte bu Ergenekon soruşturması sürecinde bütün bu cinayetin devlet tarafından, derin devlet tarafından yapıldığı çok

açık bir şekilde anlaşıldı. Ama 1990'lara baktığımız zaman bu, bu kadar açık değil, gizliydi. Kabul edilmiyordu. Yani bu cinayetler gerçekleşiyor, ama devlet bunları kabul etmiyor.

Ama 1910'lar böyle değil, 1911-1912-1913 yılları böyle değil. Devletin örneğin valileri, kaymakamları, jandarma komutanları bizzat bu etnik temizliği yürüten kişiler oluyor. Örneğin herhangi bir köye gelip Pontusluların yaşadığı herhangi bir köye baskın yapıyor, o baskında işte ne bileyim kadınlar, çocuklar, din adamları, erkekler, herkes, kimi buldularsa yok ediyorlar, öldürüyorlar veya onları taciz ediyorlar, o bölgeden kaçmalarına neden oluyorlardı. Ondan sonra onların mallarına, mülklerine el koyuluyor. Böyle bir etnik temizlik hareketi var. Bu 1911'den itibaren gerçekleşmiş. İşte İttihat-Terakki'nin projesi şudur arkadaşlar: Rumlar sürgün edilecektir, Ermeni nüfus çürütülecektir, tehcir adı altında çürütülecektir, Kürtler Türklüğe asimile edilecektir, Kızılbaşlar Müslümanlığa asimile edilecektir. Proje budur ve bu proje konusunda çok ayrıntılı çalışmalar vardır. Birinci Dünya savaşı, bunların yaşama geçmesi için elverişli bir fırsat yaratmıştır.

Arkadaşlar iki kitaptan söz etmek istiyorum burda. Birincisi Alexander Papadopoulos'un bir kitabı: Resmi Belgelerde Avrupa Savaşından Önce Türkiyeli Rumlar Üzerindeki Zulüm: Pontus Trajedisi 1914-1922, Kara Kitap. Bu Pencere Yayınları tarafından yayınlandı ve Sait Çetinoğlu'nun bir önsözü var. Burda etnik-temizliğin 1911'den itibaren Rumlara karşı nasıl gerçekleştirildiği çok açık bir şekilde görülüyor. Bir kitap daha var arkadaşlar: Takibat, Tehcir ve İmha: Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912 - 1922 Yılları Arasında Hıristiyanlara Yönelik Yaptırımlar. Bu da Tessa Hofmann'ın bir kitabı. Belge Yayınları'nın yayınladığı bir kitap. Bu 1911-12 yıllarında Rumlara karşı ne kadar yoğun bir etnik temizlik yapıldığını gösteriyor.

Tabii arkadaşlar burada şunu belirtmek önemli: Şimdi bazı olgular halklar tarafından çok farklı değerlendirilmektedir. Örneğin Lozan. Lozan nasıl değerlendireceğiz? Türkler Lozan'ı nasıl değer-

lendiriyor, Kürtler nasıl değerlendiriyor? Örneğin, Lozan, başbakanlık yapmış, cumhurbaşkanlığı yapmış Süleyman Demirel tarafından şöyle değerlendiriliyor: Lozan Türkiye'nin tapusudur. Ama Kürtler için nedir Lozan? Kürtler için köleliktir. Köleliğin yaşama geçmesidir, köleliğin formüle edilmesidir. Veya 19 Mayıs 1919, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı gün. İşte Anadolu'da Milli Mücadele Türkler için Milli Mücadele, Pontus için bir yıkımdır. Pontus halkı için bir yıkımdır, bir katliamdır ve 1911-1912-1913 yıllarından itibaren başlayan Pontus soykırımını 1919'da, 19 Mayıs 1919'da, çok daha sistemli, sistematik bir şekilde yaşama geçirilmesidir. İşte bazı olgular Türkler bakımından farklıdır, örneğin Kürtler bakımından farklıdır, Rumlar için farklıdır. Böyle bir değerlendirme yapmak durumundayız. Aynı olguyu örneğin Türkler için, Kürtler için, Rumlar için, Ermeniler için, aynı değerle hissetmek doğru değildir.

Evet arkadaşlar, şimdi Kürtlerin buradaki durumu ikilidir. Bunu da tespit etmek lazım. Kürtler 1919'a kadar veya Milli Mücadele'ye kadar devletin yanındadır. Yani devlet işte Ermenilere, Rumlara, Asurîler ve Süryanilere karşı bu politikasında Kürtlerin yardımını almaktadır. Kürtler yardım etmiştir devlete. Örneğin Erzurum'dan Halep'e doğru bir kabile, diyelim 10.000 kişilik bir kabile gidiyor. Bu kabile içerisinde kadınlar, çocuklar, yaşlılar var. Ama bu kabilede özellikle kadınlar ziynet eşyalarını götürüyorlar değil mi? Paralarını, ziynet eşyalarını götürüyorlar beraberlerinde. İşte kabileyi götüren güvenlik birimleri bu kadınlarda para ziynet eşyası olduğunu biliyor ve onları elverişli bir yerde hani Fırat nehrini takip ederek gidiyorlar ya, elverişli bir yerde işte o paralarına el koyuyor ve onları öldürüyor, Fırat nehrine atıyor. 10.000 kişi kalmış diyelim Erzurum'dan, ama Halep'e kadar kaç kişi kalmış? 300 kişi, 500 kişi kalmış. Geriye kalan ya açlıktan ya susuzluktan ya hastalıktan, ya soğuktan öldürülmüştür, ölmüş.

Böyle bir durum söz konusu. Bu işte biz sermaye dönüşümüdür, sermaye dönüşümünün gerçekleşmesi birinci aşamada böyle olmuştur arkadaşlar. İkinci aşamada ne olmuştur? İşte Ermeniler sürülmüş veya Rumlar, Asurîler sürgün edilmiş, onların evleri, evlerindeki

eşyaları yağmalanmış. Evleri bırakıyorlar, evlerindeki eşyaları bırakıyorlar. İşte o eşyaların yağmalanması söz konusudur. Sermaye dönüşümünün ikinci aşaması böyle gerçekleşiyor.

Taraf gazetesinde Neşe Tüzel'in Naci Kutlay'la yaptığı bir röportaj vardı. O röportajda Naci Kutlay şunu söylüyordu: Diyarbakır'da zenginlerin evlerindeki siniler bile diyordu Ermeni malıdır. Böyle bir cümlesi vardı röportajda Naci Kutlay'ın. Ben Naci ağabeye dedim ki Naci ağabey yani bunu söylemekle, bu sinilerin Ermeni ustaları tarafından yapıldığını mı anlatmaya çalışıyordun? Hayır, yağma edildiğini söylüyorum, dedi. Yani Diyarbakır zenginleri işte Ermenilerin mallarını, evlerindeki malları yağmaladılar, dedi. Bu böyle arkadaşlar!

Sermaye dönüşümünün üçüncü aşaması şudur: Evler, taşınmaz mallar, tarlalar, fabrikalar, atölyeler kalıyor geriye. İşte bunların yağmalanması söz konusu. İşte bu da örneğin Kürt sorunuyla organik olarak ilgilidir. Niye? Şöyle ilgilidir. Örneğin işte Ermeniler, Rumlar ya da Asurîler sürgün edilmiş ve siz onların malına el koyuyorsunuz. Sizin komşunuzdur, mahallelerde, aynı köyde veya komşu köyde oturmaktadır ve mallarına el koyuyorsunuz. Devlet bunu biliyor ve size şunu söylüyor: Sen Ermenilerden kalan bu malı kullanabilirsin, bunu tasarruf edebilirsin. Ama benim gibi düşünürsen, benim gibi tavır ve davranış sergiliyorsen, bu malları kullanmana izin veririm. Ama işte benim dilim var, benim kültürüm var, atalarım falan öyle dersen benim bu malları kullanmasına izin vermem. Ben ne diyorum işte Kürt yoktur, herkes Türk'tür, herkes Orta Asya'dan gelmiştir, Kürtçe diye bir dil yoktur. 1930'ları düşünelim, ben böyle söylüyorum, diyor devlet. Sen de böyle söylersen, böyle tavır ve davranış sergiliyorsen bu malları kullanmana izin veririm. Hatta ileride bunun tapusu da senin üzerine yapılabilir. Ama benim dilim, kültürüm falan dersen böyle olmaz. Bu bakımdan bu Kürt sorunuyla Ermeni, Asurî, Süryani sorunu bir organik bütünlük içerisindedir arkadaşlar.

İşte Yakındoğu denildiği zaman bunları kavramak önemlidir arkadaşlar. Yakındoğu'nun otokton halkları Ermeniler, Rumlar,

Süryaniler uzaktan gelenler tarafından imha edilmiştir. Hem ülkeleri hem de ülkelerde yaşayan halklar imha edilmiştir. İşte Kürtlerin ikili durumunu da burda vurgulamak gerekir. İkinci durum nedir? Kürtlerin ikinci durumu şudur: İşte 1922 sonunu düşünelim. İşte Milli Mücadele başarıya ulaştı, Yakınoğu işleri ile ilgili Lozan Antlaşması imzalandı, devlet uluslar arası olarak tanındı. Artık güçlü bir devlet söz konusuydu. İşte bu güç idrak edildikten sonra devlet 1910'larda nasıl proje yapmış -hani asimile olacak, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu söz konusu ya- işte bu da artık 1922 sonundan itibaren 1923-1924 diyelim, bu yıllardan itibaren yaşama geçirilmiştir. İşte Kürt yoktur, herkes Türk'tür, herkes Orta Asya'dan gelmiştir, denildi. Tabii 1910'lara baktığımız zaman, hatta 1898 örneğinin, baktığımız zaman, işte Kürtçe dergiler, gazeteler çıkıyor, bunu herkes biliyor. Kuvayi Milliye de biliyor. Ama 1923'e geldiğimiz zaman artık Kürt yok, Kürtçe yok, herkes Türk deniliyor. İşte bu da Türk aydınınının bir ironisi. 1910'larda sen biliyorsun Kürtçe dergi çıktığını, Kürtçe gazete çıktığını, belki işte Cağaloğlu'ndaki büroda sen de o dergiyi veya gazeteyi gördün, fotoğraflarına baktın. Ama 1923-24'de geldiğimiz zaman artık "Kürt yok Kürtçe yok". Yani basın, üniversite, yazarlar, aydınlar, Türk aydınları resmi ideolojinin bir sözcüsü oluyor. Yakınoğu dediğimiz zaman arkadaşlar bunları kavramak önemli ve özür söz konusu olduğu zaman da işte Ermeniler, Rumlar, Asuriler daha sonra diyelim Lazlar, Çerkezler bütün bunların birlikte ele alınması önemlidir.

Biraz önce işte Lozan'dan, 19 Mayıs 1919'dan söz ettim. İşte bunun Pontus için farklı Türkler için farklı olduğunu söyledim. 1864 örneğinin Çerkezler için çok farklı Ruslar için çok farklıdır. Çerkezler için farklıdır değil mi? Ruslar bir zafer kazanmıştır Çerkezlere karşı. 1864'te bir zafer kazanmıştır Rus imparatorluğu. Ama bu Çerkezler için köleliğin, sürgünlerin başlangıcıdır, değil mi? Herhangi bir tarihsel olgu, halklar bakımından aynı değerde değildir. Farklı değerlendirmek gerekir. Böyle bilincin gelişmiş olması önemlidir arkadaşlar.

Arkadaşlar, Kürt mücadelesinin, bazı yönlerinden söz etmek

gereğini hissediyorum. Bir kere Kürtler dünyada devleti olmayan en büyük guruptur. Ben diyeyim kırk milyon, sen de elli milyon... İki ay kadar önce Abdullah Öcalan şöyle söylüyordu: Orta Doğu'da elli milyon Kürt için yol haritası. Benim kanımca Kürtler Ortadoğu'da elli milyon'dan da fazladır. Diyelim ki kırk milyon ama senin adın yok. Uluslararası planda senin adın yok. Senin adın sadece terör denildiği zaman geçiyor. Hak, hukuk, özgürlük denildiği zaman senin adın geçmiyor. Tabi Kürtler elli milyon, dünyada devleti olmayan ikinci halk, herhalde otuz milyon, yirmi milyon değildir. Üç, dört milyon nüfusu olan halklardır. Birinci ile ikinci arasında böyle bir mesafe de vardır. Bunun saptanması önemlidir arkadaşlar. Dünyada devleti olmayan bu kadar büyük bir nüfus... Bunun saptanması önemli.

İkinci olarak arkadaşlar Kürt araştırmalarına baktığımız zaman şunu görüyoruz: Kürtler nerden gelmiştir? Kürtlerin kökeni nerededir? Kürtler, Avrupa'dan mı gelmiştir, Asya'dan mı? Hiçbir halkın kökeni arkadaşlar Kürtler kadar didiklenmemiştir. Dünyada, hiçbir halkın kökeni, Kürtler gibi didiklenmemiştir. Bu niye böyle yapıyor? Kürtleri, Türklüğe bağlamak için. Türk düşüncesi bunu yapıyor. Kürtleri Türklüğe bağlamak için böyle bir köken araştırması yapıyorlar.

Üçüncüsü arkadaşlar, Kürdistan ve Kürtler; bölünmüş, parçalanmış ve paylaşılmıştır. Kürtlerin kendi ülkesi de parçalanmıştır, Kürtler halk olarak da millet olarak da parçalanmıştır. Bunu kim yapmıştır arkadaşlar? Bunu dönemin emperyal güçleri. Kimdir bunlar? İngiltere ve Fransa. Dönemin emperyal güçleri ve Orta Doğu'nun iki köklü devleti; Osmanlı imparatorluğun devamı olarak Türkiye Cumhuriyeti, İran imparatorluğun devamı olarak yeni İran Şahlığı. Bu dört güç birbirleriyle işbirliği içerisinde Kürtleri, Kürdistan'ı bölmüş, parçalamış ve paylaşmıştır. Kürtler bugün örneğin, Barış ve Demokrasi Partisi, Abdullah Öcalan, iste biz devlet istemiyoruz, biz bilmem sınır düşünmüyoruz, biz bayrak düşünmüyoruz diyor. Bu ne demek arkadaşlar? Bu şu demek: Biz 1920'lerde İngiltere'nin ve Fransa'nın ve Orta Doğu'nun iki köklü devletinin çizdiği bu statükoya razıyız. Bunun anlamı budur. Bu sınırlar kim çizdi

arkadaşlar, 1920'lerde? Türk yöneticileriyle, Fars yöneticileriyle Arap Yöneticileriyle iş birliği yaparak İngiltere ve Fransa. Bu sınırlar nasıl çizildi? Kim çizdi? Bugün Türkiye-İrak sınırı diyelim, Türkiye-İrak sınırı, kimi bölüyor? Araplarla Türkleri mi bölüyor? Hayır, Kürtlerle Kürtleri bölüyor. Türkiye-İran sınırı, kimi bölmüş, Türklerle Farsları mı bölmüş? Hayır, Kürtlerle Kürtleri bölmüş. Türkiye-Suriye sınırı kimi bölmüş? Araplarla Türkleri mi bölmüş? Hayır, Kürtlerle Kürtleri bölmüş. Kim yapıyor bunu? İşte İngiltere yapmış 1920'ler, Fransa yapmış ve Türk, Arap ve Fars yöneticileri işbirliği yaparak. Sen bugün ben sınır düşünmüyorum, devlet düşünmüyorum diyorsan, işte bu emperyal güçlerin 1920'lerdeki bu politikasını aynen benimsiyorsun demektir. Bunu demek istiyorsun sen. Arkadaşlar, şu önemli, Kürtlerin ve Kürdistan'ın 1920'lerdeki bölünüşü üçüncü bölünmedir. Bu bize şunu anlatıyor, bir ulus tarihin belirli bir döneminde bölünmenin, parçalanmanın, paylaşılmanın hedefi olmuşsa bu kendisini üreten, kendisini yaygınlaştıran, bir etki yaratmaktadır. İşte 16. yüzyılı düşünelim. Osmanlı İmparatorluğuyla, İran İmparatorluğu arasında Kürtlerin, Kürdistan'ın bölünmesi. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Rus-İran savaşları döneminde işte İran'daki Kürt bölgesinin bir kısmının Rus İmparatorluğunun denetimine girmesi. Bu da ikinci paylaşılma. 1920'lerdeki üçüncü oluyor.

Tabi şunu da söylemek gerekir, eğer bir ulus durmadan böyle bölünmenin, parçalanmanın, paylaşılmanın hedefi oluyorsa o ulusta bir zaaf var demektir. Çok ağır, yoğun bir zaaf var. Hasım güçler senin bu zaafından yararlanarak seni bölüyor, parçalıyor, paylaşıyor. Önce işte bu zaafı bilincine varmak gerekir. Bu zaaf nedir? Bugün dünyada arkadaşlar, 208 devlet var. Bu 208 devletin en az kırk tanesi, en az kırk tanesinin nüfusu bir milyonun altındadır. Örneğin Avrupa Birliğinin, 27 üyeli Avrupa Birliğinin devletleri... Örneğin, Kıbrıs'ın, Malta'nın, Lüksemburg'un nüfusu ne kadardır? Yarım milyon civarındadır. Kıbrıs'ta Türkler arttı Rumlar yine bir milyon etmemektedir. Ama devlettir işte, Birleşmiş Milletler üyesidir, Avrupa Konseyi üyesidir, Avrupa Birliği üyesidir, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyesidir. Sen kırk milyonsun, elli milyonsun

ama senin hiçbir yerde adın yok. Terör denildiği zaman getirip de terörü yok edeceğiz, terörü ezeceğiz, terörü gündemden düşüreceğiz, böyle geçiyor senin adın. Bunun bilincine varmak gerekir, bu sürecin bilincine varmak gerekir. O zaman işte bu bölünmenin, parçalanmanın, paylaşılmanın nasıl gerçekleştiği, nasıl gerçekleştiği önemli bir konudur arkadaşlar.

Arkadaşlar, kısaca Kürt mücadelesini anlatan bazı olgulardan söz etmek istiyorum. Mele Mustafa Barzani'nin Güney Kürdistan'da, Barzan'da bir mezarı var. Bu çok doğal bir mezarlık. Hani ne bileyim, ulusal kurtuluş hareketlerinin liderleri öldüğü zaman böyle anıt mezarlar falan yapılıyor ya veya herhangi bir lider, herhangi bir devletin lideri vefat ettiği zaman anıt mezarlar yapılıyor ya, bu mezar böyle değil. Mele Mustafa Barzani'nin mezarı çok doğal bir mezardır, işte toprak ve toprak üzerine çimenler. Bu, kanımca, Kürt mücadelesini anlatan çok önemli bir durum. Mele Mustafa Barzani'nin mezarı, mazlum Kürtlerin durumunu anlatan en önemli durumlardan biri.

İkincisi arkadaşlar, PKK'li bir arkadaşla, PKK'li bir gençle Musa Anter'i'nin tartışması. PKK'li genç şöyle söylüyor, Musa Abiye: Siz hiçbir şey yapmadınız, yani sizin nesil hiçbir şey yapmadı. Biz sıfırdan başlayarak bu günlere getirdik. Yani PKK'li genç bunu söylüyor Musa Anter'e. Musa Anter'in burdaki cevabı çok çarpıcı bir cevaptır arkadaşlar. Şöyle söylüyor; bizim nesil de eksi otuzdan, eksi yirmiden alarak sıfıra kadar getirdi, bu mücadeleyi, sıfıra kadar yükseltti, bizim nesil de çok büyük bedeller ödedi. Bu Kürt sorununu, Kürdistan sorununu çok iyi anlatan bir durum arkadaşlar.

Üçüncüsü Ümit Fırat'ın bir sözüdür arkadaşlar. Resmi ideoloji ne diyor: Türkiye'de herkes her şey oluyor. İşte bak Kürtler örneğin işte öğretmen olur, jandarma komutanı olur, bakan olur, milletvekili olur, her şey olur. Daha siz ne istiyorsunuz? Her şey oluyorsunuz, daha ne istiyorsunuz? General oluyorsunuz, profesör oluyorsunuz, her şey oluyorsunuz. Ümit Fırat şöyle söylüyor: Kürtler Cumhurbaşkanı bile olabilir ama Kürt olamaz! Cumhurbaşkanı,

Başbakan her şey olabilir, ama Kürt olamaz! Ama önemli olan Kürt olmasıdır. Devlet işte resmi ideoloji, Kürtlerin Kürt olmasını engellemek için çok yoğun bir çaba içerisinde. Nasıl cumhurbaşkanı oluyorsun, kendi kimliğini inkâr ederek, Türküm diyerek, Türkleşerek her bir şey olursun. Ümit Fırat onu anlatıyor arkadaşlar.

Bir de bu durumun uluslar arası planda nasıl kavrandığına bakmak gerekiyor arkadaşlar. 16 Mart 1988 Halepçe, bir soykırım, ama biz dünyada neyi görüyoruz? Dünyada hiçbir yerde ne Paris'te, ne Londra'da ne Moskova'da, ne Washington'da hiçbir yerde bu soykırıma karşı bir reaksiyon, bir tepki, bir eleştiri söz konusu olmadı arkadaşlar. Bu nasıl oluyor? Bir soykırım gerçekleşiyor ve siz ne bileyim Avrupa'nın demokratik bir devleti olarak ve Avrupa diyelim veya Amerika halkı olarak böyle bir soykırıma tepki göstermiyorsunuz. Bir de şu var arkadaşlar, 18 Mart 1988, işte İslam Konferansı Kuveyt'te toplantı halinde. 1988'de İslam Konferansı 53 üyeliydi, şimdi daha fazla üyesi var. Belki 60'dan fazla da üyesi olabilir şimdi. 53 üyeli İslam Konferansı Kuveyt'te toplantı halinde, Türkiye'yi 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren temsil ediyor ve İslam Konferansı böyle bir soykırımı dillendirmiyor arkadaşlar. 16 Mart 1988'de bir soykırım, Kürtlere karşı ve bunu İslam konferansı dillendirmiyor. İslam Konferansı örneğin hani Bulgaristan'da Türklerin isimleri değiştiriliyordu ya 1985-88 arasında, işte buna tepki gösteriyor, Bulgaristan'da Türklerin isimlerinin değiştirilmesine, Türklerin Bulgarlaştırılması sürecine tepki gösteriyor, ama bu soykırım hiç dile getirilmiyor. Bu çok ilgi çekici bir durumdur arkadaşlar. Yani Kürtlerin dünyadaki konumunu gösteren çok önemli bir olgudur. Hiroşima'da Nagazaki'de Amerika bomba attı 1945'te, her iki şehre, işte yüz binlerce insan öldü. Her sene bunlar anılıyor. Japonya'da bile arkadaşlar, bu Halepçe'de gerçekleşen soykırım gündeme gelmedi. Japonya bile Nagazaki'de Hiroşima'da Kürtleri anmadı. Kürtlere karşı gerçekleşen bu soykırımı dile getirmedi. Bu Kürtlerin Ortadoğu'da veya dünyada nasıl algılandığını gösteren önemli bir olgu arkadaşlar.

Bir tane daha söylemek istiyorum arkadaşlar. 13 Temmuz 1989. İran Kürdistan Demokrat Partisi başkanı Abdurrahman Qasimlo'nun

Viyana'da öldürülmesi, bir otele öldürülmesi. Kim öldürüyor? Pastarlar öldürüyor, Pastaran üyeleri öldürüyor. Ama onlar görüşme- ci kılığında gelmişler, yani diplomat kılığında gelmişler. İran Kürdistan'ı ile ilgili gizli görüşmeler yapılıyor. İşte bu görüşmelerde Pastaran Qasimlo'yu ve iki arkadaşını öldürüyor. Bunu gerçek- leştirenler çok rahat bir şekilde otele ayrıyor, çok rahat bir şekilde Viyana'dan ayrıyor, çok rahat bir şekilde Avusturya'dan ayrıyor, İran'a ulaşıyor. Tabi İran'da maddi manevi ödüllerle karşılaşıyorlar. İşte bu Abdurrahman Qasimlo'nun öldürülmesinden sonra onun eşi, Abdurrahman Qasimlo'nun eşi Héléne Krulich bu olayı hakkında bir ceza davası açtırmak için çok yoğun bir çaba sarf etti arkadaşlar. Viyana'da çok yoğun çaba sarf eder. Ama Avusturya hükümeti dava bu konuda dava açmadı arkadaşlar. Hatta Héléne Krulich işte Fransız yöneticileriyle İngiliz yöneticileriyle Alman, Amerikan yönetici- leriyle görüşerek bu olay hakkında bir dava açılmasını istedi. Yani bunu gündeme getirmek için çok yoğun çaba sarf etti. İşte basına bunu çok yoğun bir şekilde anlatmaya çalıştı. Fakat Avusturya hükümeti bu konuda bir dava açmadı. İşte Héléne Krulich'in başvuru- ları üzerine uyduruk bir soruşturma açtı, bu soruşturma sürüncemede kaldı ve dosya kapatıldı. Niye? Çünkü böyle bir soruş- turma açarsak İran hükümeti ile ilişkimiz bozulur, denildi. E Kürtler? E Kürtleri de görmeyi verelim, Kürtleri de görmeyebiliriz. Böyle bir anlayış. Halbuki arkadaşlar, Abdurrahman Qasimlo bir ulusal kurtu- luş hareketinin lideri olarak elbette çok önemli bir kişi, aynı zaman- da insan olarak da çok değerli bir kişi. Örneğin, ne bileyim bir aydın, bir entelektüel, bir iktisat hocası çok değerli bir kişi, bir insan olarak değerli bir kişi. Ama işte Avrupa'da demokrasinin bu kadar geliştiği bir yerde, insan haklarının anlayışının bu kadar yoğunlaştığı bir yerde, Kürtlere karşı böylesine acımasız, böylesine Kürtleri hiçe sayan, böylesine önemsemeyen bir tutum, davranış gelişebiliyor. İşte Kürtlerin bu süreçlerin bilincine varması önemlidir arkadaşlar.

Bir zaaftan söz ediyoruz. Kürtler bir zaaf içerisindedir. Söz konusu güçler bu zaaftan yararlanarak Kürtleri bölmüş, parçalamış, paylaşmış. Son 30 yıllık savaşı öz önüne getirelim. Bölünme,

parçalanma, paylaşma nasıl oluyor? İşte aşiretler bölünüyor, aileler bölünüyor. Hatta aynı aile içerisindeki iki kardeş bakıyorsun birisi korucu olmuş, birisi gerilla olmuş. Böylesine bir bölünme, ufalanma devam ediyor arkadaşlar. Bunun bilincine varmak önemli. Bundan nasıl arınırsın? Bu zaaftan nasıl arınırsın? Bu zaaftan arınmanın yolu bunun bilincine varmaktır. Önce bunun bilincine varacağız. Örneğin 1920'lerin bilincine varacağız. 1920'lerde ulusların kendi geleceğini tayin hakkının en yoğun olduğu bu tartışmaların en yoğun olduğu bir dönemde, işte Amerika başkanının, Sovyetler Birliği liderlerinin Lenin, Troçki, Stalin'in bu konuyu en yoğun bir şekilde konuştukları bir dönemde işte Kürtlerin bölündüğünü, parçalandığını, paylaşıldığını görüyoruz arkadaşlar.

Arkadaşlar kanımca bugün Almanya'da 1 milyonun üzerinde Kürt vardır. Bir milyondan da fazladır. Bir buçuk milyon hatta iki milyon da denebilir. Ama Almanya Kürt'ü Kürt olarak tanımamaktadır arkadaşlar. Eğer Türkiye'den gittinse seni Türk olarak yazar, İran'dan gittinse Fars olarak yazar. Örneğin Saddam Hüseyin dönemini veya Hafız Esad dönemini düşünelim. Irak'tan, Suriye'den gittinse seni Arap olarak yazar. Şimdi Avrupa Konseyi'nin 47 üyesi var. 47 üyeden bazıları, örneğin Andorra, Lihtenştayn, San Marino, Monaco'nun nüfusu 40-50 bin civarındadır. Bu dört devletin nüfusu 200 bin etmemektedir arkadaşlar. Bu dört devletin nüfusu 200 bin etmemektedir. Yani Almanya'da Kürtlerin 1/5 bile değildir arkadaşlar. Ama onlar devlettir. İşte Avrupa Konseyi üyesidir, bir kısmı Avrupa Birliği'nin üyesidir, Birleşmiş Milletler'in üyesidir, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın üyesidir. İşte Kürtler bu kadar büyük nüfus, 40 milyon, 50 milyon nüfus, Almanya'da 1 milyonun üzerinde bir nüfus ama adı yok, statüsü yok, kimliği yok. Bu nasıl oluyor? Böylesine bir uluslararası anti-Kürt tutum nasıl gelişmiş? Bu durum nasıl kendini koruyarak bu günlere kadar gelmiş? Bunun incelenmesi gerekiyor. Hani çözüm diyoruz ya çözüm çözüm, çözümden önce bir kere sorunun kendisini anlamamız gerekir. Nedir bu çözüm? Elli yıl veya 1920'lerden beri, diyelim yüz yıla yaklaşan bir durum, niye çözülmemiş, niye

çözülmeden bu güne kadar gelmiş? Bunun bilincine varmak önemlidir arkadaşlar. Arkadaşlar bir de son günlerdeki veya son aylardaki diyelim, çözüm, barış, çözüm sürecinden kısaca söz etmek istiyorum. Bu konuda kişi olarak bazı sorular sorabilirim arkadaşlar.

Şöyle arşive bakalım, Barış ve Demokrasi Partisi bir ay öncesine kadar şunu söylüyordu: Kürdistan'a statü, Öcalan'a özgürlük. Böyle bir slogan vardı. Basını izlediğimiz zaman Barış ve Demokrasi Partisi'nin bu belirlemelerini çok kolay bir şekilde görebiliriz. Bugün Barış ve Demokrasi Partisi bundan söz etmiyor artık. Yani statüden söz etmiyor. Öcalan'a özgürlük yine söz konusu, ona vurgu yapıyor, ama statüden söz etmiyor. Statü olmadan arkadaşlar Kürt sorununun çözülmesi mümkün değildir. Senin bir statün olacaktır. En azından sen bir federasyon sahibi olman gerekir. En azından bir federasyon... Bu olmadan Kürt sorunun çözülmesi, barışın egemen olması mümkün değildir arkadaşlar.

İkinci konu şu arkadaşlar başbakan diyor ki, gerilla için, çekilip gitsinler. Kürt sorunu diye bir sorun yoktur. Sadece işte elinde silahı olan unsurlar vardır. Onlar da çekilip gittiği zaman sorun ortadan kalkacaktır. Kandil'deki yöneticiler, gerilla komutanları şunu söylüyordu. Biz piknik yapmak için mi dağa çıktık? Sen git, sen çekil. Burası bizim ülkemiz, sen çekil. Ama süreç ne? Süreç şu: İşte başkanımız bizim çekilmemizi istiyor, biz de çekiliyoruz. Gerilla komutanları da iki ay öncesine kadar, hatta diyelim bir ay öncesine kadar söylediklerini unutmuşlar. Biz piknik yapmak için mi dağa çıktık, bura bizim ülkemiz söylemini unutmuşlar, başkanımız diyor ki çekilin biz de çekiliyoruz.

Bir üçüncü konu şudur arkadaşlar. Bir yıl öncesine kadar, yine basını izlediğimiz zaman, çok rahat bir şekilde görüyoruz, Barış ve Demokrasi Partisi'nin düzenlediği mitinglerde en önemli slogan şudur arkadaşlar: Münafık Erdoğan! Değil mi? Özellikle kadınlar, çocuklar Diyarbakır'da, İstanbul'da Hakkâri'de Van'da her yerde bunu geliştiriyorlardı. Şimdi ne diyor Barış ve Demokrasi Partisi, anayasayı birlikte yapalım. Bizim 30 küsur milletvekili bizim var. 320 küsur mil-

letvekili sizin var, işte biz anayasayı birlikte yapabiliriz. O zaman “Münafık Erdoğan”dan anayasayı birlikte yapalım söylemine nasıl gelindi? Neler yaşandı? Bu da bir sorudur arkadaşlar. Şimdi şöyle düşünüyor. İşte Abdullah Öcalan MİT’le konuşuyor, bir anlaşma var, bir mutabakat var. Ama bu anlaşmanın içeriğini falan bilmiyoruz. Böyle deniyor. Tabi ben kişi olarak burda yanılmak isterim. Benim kanımca bir anlaşma falan yoktur arkadaşlar. Hükümet diyor ki çekilin, sen de çekiliyorsun. Durum budur. Ama şöyle bir beklenti söz konusu olabilir. İşte bir elimizde asker tutuklular vardı, onları serbest bıraktık. İşte gerilla çekiliyor, başbakanın dediği gibi gerilla çekiliyor, ha bundan sonra hükümet, devlet bazı adımlar atabilir. Yani Kürt sorununun çözümü konusunda bazı adımlar atabilir. Yani böyle bir beklenti söz konusu. Atmayabilir de arkadaşlar. Atmadığı zaman ne yapacaksın? Atmayabilir de. Başbakan ne diyor zaten, Kürt sorunu yoktur, Kürt sorunu diye bir sorun yoktur diyor. Başbakanın Filistin sorununa karşı veya Bosna Müslümanlarına karşı veya Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne karşı tutumuyla Kürtlere karşı tutumu aralarında çok yoğun fark var değil mi? Mesela Filistin’de bir kişinin burnu kanamış olsa başbakan hemen tepki gösteriyor, İsrail’e karşı tepkisini gösteriyor. Ama Roboski’de şu kadar Kürt katledildi bunu görmezden geliyor. Bu konuda bir tutum sergilememe anlayışı içerisinde. O zaman işte Kürtlerin bunun bilincine varmaları gerekiyor.

Bugün Kürtleri engelleyen yani Kürtlerin hak, hukuk elde etmesini engelleyen devletler hep İslam devletleridir. Türkiye, İran, Irak, Suriye hepsi İslam hükümetleridir. İslam kardeşliği diye bir slogan var. Ama İslam kardeşliği için Kürtlerin bir hak, hukuk elde etmesine engel olmuş bu güne kadar. Halbuki bir de 1970’lerde Bengal halkının işte Pakistan’a karşı mücadelesi var. Bu da çok önemlidir arkadaşlar. Müslüman Bengal halkı Müslüman Pakistan yönetimine karşı haklarını nasıl kazandı? Bu da önemlidir. Tabi bu gün Barış ve Demokrasi Partisi örneğin BASK’ta süreç nasıl gelişti, İRA’da süreç nasıl gelişti, Güney Afrika’da nasıl gelişti bunları anlamaya kavramaya çalışıyor. Bunların anlaşılması kavranması elbette önemlidir. Ama şu benim kanımca çok daha önemlidir, çok daha yol

göstericidir. Müslüman Bengal halkı, Müslüman Pakistan yönetimine karşı haklarını nasıl kazandı? Çünkü 1950'lerden itibaren yani Pakistan devleti kurulduğu andan itibaren Bengal kendi haklarını, hukukunu savunmaya başladı ve Pakistan yönetimi en başından Yahya Han dönemine kadar "biz kardeşiz, biz İslam'ız, biz aynı ümmete mensubuz, o bakımdan sizin bu talepleriniz İslam'a aykırıdır" diyordu Bengal'e, Bengal halkına bunu söylüyordu. Ama Bengal halkı şöyle diyordu, biz elbette Müslümanız, dünyadaki bütün Müslüman halklar bizim kardeşimizdir. Ama biz sizi kardeş olarak kabul etmiyoruz. Çünkü siz bizim hakkımızı gasp ettiniz, bizim çocuklarımızı Urdu dili ile yetiştirmeye, eğitmeye çalışıyorsunuz, bizim dilimizi yasaklamışsınız, Bengal dilini yasaklamışsınız. O bakımdan biz sizi kardeş olarak kabul etmiyoruz... Şunu ifade etmeye çalışıyorum: İslam kardeşliği Kürtleri kandıran bir slogandır. Ama işte Bengal halkını kandıramamış. İslam Bengal halkı böyle bir slogana kanmamış, hakkını, hukukunu aramak için çok yoğun çaba içerisine girmiş. İşte bugün bak Bangladeş diye ayrı bir devlet var. Kürtlerin, Müslüman Bengal halkının Müslüman Pakistan yönetiminden hakkını, hukukunu alabilmesi için nasıl bir mücadele yürüttüğü konusu üzerinde epey bir çaba sarf etmesi, bunu anlamaya, kavramaya çalışması gerekmektedir.

Burda ben son olarak şunu ifade etmeye çalışıyorum arkadaşlar. Kanımca Akil İnsanların önemli bir görevi var. Bu şudur: Akil İnsanların Kürtlere söyleyeceği bir şey yoktur, benim kanımca arkadaşlar. Kürtlere anlatacağı bir şey yoktur. Yani dolaşıyorlar, Kürtleri dinliyorlar falan... Bu da anlamlı filan kabul edilebilir. Ama Akil İnsanların devlete söyleyeceği bir şey vardır arkadaşlar. Devlete şunu söylemelidir: Kürtlerin haklarını tanı. Akil İnsanların görevi budur. Akil İnsanların PKK'ye söyleyeceği bir şey yoktur. Kürtlere söyleyeceği bir şey de yoktur. Ama devlete söylemesi gereken çok önemli bir konu vardır: Kürtlere haklarını tanı.

Arkadaşlar beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Sağ olun.

Birinci Oturum:

Ortadoğu ve Kürtler **Moderatör: Gencer Özcan**

Harun Ercan:

Ortadoğu Denkleminde PKK

Herkese merhaba. Benim yapacağım sunum, yapılacak diğer sunumlara göre tarihsel olduğu için ilk başta benim sunum yapmam uygun görüldü. O yüzden hemen başlayayım.

Ben PKK'nin, Ortadoğu'daki 80'lerden bu güne kadar geçen süreç içindeki varlığının tarihsel bir analizini yapacağım. Şöyle başlamakta fayda var: Yaklaşık bir yıl önce, ABD'nin Ortadoğu'ya dair sürekli yaptığı trend analizlerden bir tanesi yayımlandı. Bu trend analizi, 2030 yılının projeksiyonunu çıkarmaya yönelik bir çalışmaydı. Orada geçen bir analiz çok dikkatimi çekti ve bu yüzden onunla başlamak istedim. "16 Ağustos 2016'da acaba Mesud Barzani bağımsızlık ilan eder mi?" diye bir soru ortaya atılıyordu. Bunun tarihin ayrıca bir önemi var: Bu tarih, hem Mesud Barzani'nin 70'inci doğum günü, hem de KDP'nin kurulmasının 70'inci yıl dönümü. Şimdi bununla neden başlıyorum?

Şunun için: Aslında baktığımızda, Ortadoğu gündemini takip eden hemen herkesin gördüğü üzere, Birinci Dünya Savaşı sonrasında çizilen ulus-devlet sınırlarının gerçekten yeniden ciddi ciddi sorgulandığı, politik şiddetin tekrardan temel mücadele yöntemi olduğu, sadece Ortadoğu'da bulunan devlet dışı aktörlerin değil, aynı zamanda devletlerin de yeniden militarize olduğu bir süreçten geçiyoruz. Suriye'deki iç savaş herkesin malumu. O yüzden şöyle bağlamaya çalışayım: PKK'nin tarihsel olarak varlığının anlamı, Ortadoğu'daki diğer önemli bir ulusal kurtuluş mücadelesi olan Filistin halkının mücadelesi gibi, bu yolda uzun erimli bir silahlı mücadele vermesidir. Şimdi ben politik şiddet konusundan bahsedeceğim için, bir uyarı yapmakta fayda görüyorum.

Daha doğrusu, Türkiye'deki Kürt hareketinin silahlı mücadeleye yönelmesiyle alakalı birkaç dakikalık bir uyarı diyelim.

Kürt hareketinin silahlı mücadeleye yönelmesi PKK'nin 1984'te örgütlü bu şekilde gerilla mücadelesiyle başlamadı, tabii ki geçmişi var. Kürt hareketi, Kürtlerin ilk isyan, ilk direniş dalgası bastırıldıktan sonra 1950'lerin sonundan itibaren 49'lar Davası sürecini izleyecek şekilde hak talep edilmeye başlandı. Talep ettikleri haklar sürekli devlet duvarına çarptı ve bunun sonucunda bir radikalleşme süreci gördük. Devlet, Kürtlerin varlığını reddetme konusunda ısrarcı oldu. Ve aslında 1970'lerde, kayda değer bir mobilizasyon gerçekleşti. PKK ile beraber aslında birçok farklı kitlesel örgüt ortaya çıktı. Bu örgütler içerisinde PKK, silahlı mücadeleyi programatik bir şekilde, temel alan örgütlerden bir tanesiydi. Yani 1980 darbesi öncesinde aslında sadece PKK değil PKK dışı bir takım başka örgütler de DDKD olsun, diğer yapılanmalar da aslında silahlı mücadeleye pratik şekilde geçiyordu. Ama şöyle bir duruma tanıklık edildi: 80 sonrasında Ortadoğu'da Lübnan'daki iç savaş sonrasında, 1982'de, artık diğer yolların nerdeyse tamamının kapanması sonrasında, PKK'nin önemli bir hamle yaptığını görüyoruz. O da Güney Kürdistan'da kamp kurabilmeye dair bir takım siyasi anlaşmalar yapabiliyor olmasıydı. Bu dönem içerisinde PKK ile diğer örgütleri paralel bir şekilde anlamaya çalışırsak, diğer örgütlerin 85-86 yıllarında Avrupa'ya gitmeye başladığını görüyoruz. Ve nihayetinde PKK özellikle Ortadoğu'da ve Türkiye Kürdistanı'nda Kürt hareketi içerisindeki yegâne örgüt haline geldi. Bu süreç diğer taraftan, PKK'nin de birçok şeyi öğrendiği bir dönem oldu. Herhangi bir ulusal kurtuluş mücadelesi için, bir örgütün gücünü tekelleştirmesi, aslında o hareketi çok güçlendiren bir olgu. PKK'nin 1980'lerde yaptığı en önemli adımlardan bir tanesi buydu, bunu not etmek lazım.

Ben sunum yaparken aslında toplumsal hareketler perspektifinden faydalanmaya da çalışacağım. PKK'nin iradesi dışında ortaya çıkan yapısal faktörler ile PKK'nin silahlı mücadele ile ilerletebildiği faktörlerin analizini; dönüşen ideolojisi ve mücadele yöntemi, barışçıl/silahlı mücadele eksenlerinde ele alacağım. Çok kısa, Türkiye devleti ve PKK arasındaki çatışmaların tarihine ve PKK'nin Ortadoğu'daki varlığının

tarihine bakmak lazım. 1984-90 arasında, bildiğimiz üzere, PKK'nin silahlı eylemlere başlaması ve ertesinde devlete karşı taktiksel üstünlük kurduğu zamanlardı ve temelde silahlı mücadeleyle örgütlenme söz konusuydu. 1991-96 yılları ise herkesin az çok bildiği kirliliği savaş dönemi, Türkiye'de iç savaşın yaşandığı dönemdir. Diğer taraftan 1997-99 arasında ise, askeri anlamda, bir denge süreci gördük. PKK-Devlet görüşmelerine 2009'da Oslo'da ciddi bir şekilde başladığını biliyoruz. Aslında bu sürece daha önce başlaması mümkündü, 90'lar sonunda. Ama bu süreç Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesiyle akamete uğradı ve Öcalan'ın yakalanması, Türk devletinin 'Kürt hareketini ve gerilla hareketini bitirebilirim' düşüncesini yeniden gündeme getirdi. Belki de farklı bir perspektiften Kürt meselesine dair çözüm sürecini, barış sürecini erteledi diyebiliriz.

Daha sonraki süreci kısa bir şekilde geçeyim, çünkü ziyadesiyle Ortadoğu'dan bahsetmek gibi bir niyetim var. Birkaç bilinmesi ve netleştirilmesi gereken şeyi dile getireyim. Aslında Kürdistan'ın farklı parçalarındaki Kürt hareketlerine baktığımızda, çoğu zaman kendi örgütlenme sahalarının dışında siyasi faaliyetler yürütmeme gibi de fakto bir karşılıklı durumdan bahsedebiliriz. Ama PKK'nin üçüncü kongresinde aldığı kararla, sadece Türkiye Kürdistan'ı değil, Kürdistan'ın diğer parçalarında da, örgütlenme konusunda bir karar aldığını ve doksanların başından itibaren ciddi bir şekilde bunu pratikleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, PKK'nin iradesi dışında ortaya çıkan birtakım gelişmeler ile PKK'nin verdiği silahlı mücadeleyle kendini yarattığı, yaratmaya çalıştığı bir takım dinamiklerden söz edebilir. Burada kırılma noktası diyebileceğimiz gelişme aslında Körfez Savaşı. Bu durum iki yönden PKK'nin gelişimini önemli şekilde etkiledi. Birincisi şununla da alakalı: Dünyada bütün uzun erimli gerilla mücadelesi yürütebilen, gerilla çatışması yürütebilen hareketlerin şöyle bir ortak özelliği var; bu hareketlerin, karşısında savaştığı ulus-devletin sınırları dışında da nispeten korunaklı bir takım alanlara sahip olabilmeleridir. Yani Güney Kürdistan'ın PKK için anlamı aslında baktığımızda dünyadaki birçok gerilla hareketi için elzem olan korunaklı alanı sağlamasıdır (ters örnek Sri Lanka olabilir). O yüzden aslında bu dinamik gerçekten önemli ve PKK'nin Körfez savaşı sonrası

orada otorite boşluğu elde edebilmesi birinci faktördür. İkinci faktör de tabii ki PKK'nin lojistik olarak çok ucuzdan silah alabilmesi, yani silaha erişimiyle alakalı. PKK'nin tarihçesine baktığımızda, 80'ler sonunda PKK'ye yani gerillaya ciddi katılım olmasına rağmen silahsız gezen birçok gerillanın olduğunu biliyoruz.

Velhasıl, 91'deki bu dinamik çok önemlidir. Körfez savaşından sonra ise şunu görüyoruz. ABD'nin Irak'a yönelik politikası ve 1991 yılında ortaya çıkan Federe Kürt Yönetimi sonrasında, PKK'nin, Güney Kürdistan'da paralel bir şekilde kendisine alan bulabildiği, örgütlenbildiği ve bu konuda da aslında oldukça ısrarcı olduğu bir dönem yaşandı. Ve PKK'nin oradaki varlığını kurumsallaştırma çabalarıyla beraber 1992-2000 arasında ve kısa süren ama kimi zaman da çok şiddetlenen ve Kürtler arasında "Birakuji" diye bilinen önemli süreçler yaşandı. Bu noktada şunu netleştirmek lazım: PKK'nin şu an Suriye'deki varlığını PYD üzerinden gerçekleştirme çabası aslında 90'lara baktığımızda, PKK'nin Güney Kürdistan'daki örgütlülüğü nezdinde de var olan bir çaba. Yani PKK, sadece Türkiye Kürdistan'ında var olmayı değil, diğer parçalardaki askeri ve siyasi varlığıyla Ortadoğu'nun çok aktörlü, diğer taraftan çok hesaplı ve farklı olasılıklara açık süreçlerinde sürekli kendi elinde kullanabileceği ve varlığını devam ettirebileceği, siyasi amacı doğrultusunda belli bir noktaya gelebileceği şekilde hareket etti. Yani PKK'nin bu noktada örgütlenme mantığını iyi anlamak lazım.

Diğer taraftan, 92 yılından itibaren Türk devletinin Güney Kürdistan'da YNK ve KDP ile girdiği bir işbirliği sonucunda Türkiye Kürdistan'ında var olan savaş bir nevi Irak Kürdistan'ına da taşıdığını söylemek mümkün. Tüm kurumsallaşmasını, yani JİTEM ofislerinden tutalım da normalde kirliliği savaş Türkiye'de nasıl yürütülüyorsa bu savaşın bütün enstrümanlarını orada da tesis ettiğini söylemek mümkün. Ben bu siyasi sürecin analizini sıkıştırmadan çok hızlı bir şekilde geçmeye çalışacağım. Tabii ki kırılma noktasını, 1999'da Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesi olarak işaretleyelim. Bu yeni durumla birlikte, PKK'nin Ortadoğu'ya dair analizi, bakışı ve perspektifinin nasıl değiştiğinden bahsetmeliyiz. Birincisi, PKK, ulus-devlet

fikrinden 1999 sürecinde vazgeçtiğini çok yüksek bir sesle dile getirmeye başladı. Bununla beraber Ortadoğu'ya dair perspektifi de, Ortadoğu'da kurulan ulus-devletlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulduğu ve ciddi bir siyasi geçmişe veya ulusal birliğe yaslanmadığı düşünülecek olursa, Öcalan'a göre, Ortadoğu'da adem-i merkezizetçi bir anlayışla yeni bir model kurulması gerekiyordu. Öcalan'ın bunun üzerine tabi ki sayısız çalışması ve kitabı söz konusu. Diğer yandan, ulus-devlet fikrinden vazgeçiş, PKK için kayda değer bir esneklik yarattı da diyebiliriz. PKK'nin 2000'li yıllara dair, az önce bahsettiğim ideolojik ve taktiksel dönüşüm süreci diğer taraftan yeni silahlı mücadele dönemi ile kesişmeye başladı: 2001-2004 sürecinde gerillaların geri çekilmesi sonrasında devletin meselenin çözümü konusunda ciddi bir adım atmamış olması, bundan sonra 2004-2005 yıllarıyla beraber PKK'nin silahlı eylemlerine yeniden başlamasını doğurdu.

Bu süreçte PKK'nin Ortadoğu'daki varlığına dair önemli ve bahsedilmesi gereken birkaç dinamik görüyorum. Birincisi, Türkiye'nin Ortadoğu'ya dair değişen politikası, yani özellikle 2007 yılından sonra değişen bir politikadan bahsetmek mümkün. Bu değişim aslında Türkiye'nin Ortadoğu'ya dair klasik yaklaşımı yani ulusal güvenlik çıkarlarının ön planda tutulduğu yaklaşımdan, tüccar devlet anlayışına doğru kayan bir anlayış olarak nitelendirilebilir. Yani Türkiye'nin Orta-doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmesi üzerine kurulu, siyasi angajmanını da buna göre yeniden düzenleyen bir perspektiften bahs-ediyoruz. Burada neden bundan bahsediyorum? Şundan dolayı: aslında bir taraftan PKK'nin Ortadoğu'daki varlığını bir şekilde sınırlayan, diğer taraftan da PKK'nin eline de bir takım önemli kozlar veren ekonomik-politiğe dair ciddi bir parametre olduğundan bahsedebiliriz. PKK'nin ideolojisinden ve Marksist-Leninist geçmişinden uzun uza-dıya konuşmaya gerek yok, ama PKK'nin en azından hala piyasa karşıtı bir yapılanma olduğunu, yani güneydeki Kürt Yönetimi gibi tamamıyla çok rahat bir şekilde kapitalizmle iç içe geçebilecek bir kapitalist anlayışa sahip kadrolarının olmadığını da biliyoruz. Bu aslında çok önemli bir nokta. PKK'nin Ortadoğu'daki varlığı ve son barış sürecine etki ettiğini düşündüğüm bir dinamik olarak, ekonomi-politik bakımından da ele alınmalı. Türkiye ve Güney

Kürdistan arasında sürekli artmakta olan ticaret hacmi birinci etkindir. İkinci bir dinamik de kurulması düşünülen petrol boru hattı ile alakalı. 2012 yılında yani Güney Kürdistan Bölgesel Hükümeti'yle Ankara'da imzalanan petrol anlaşmasına ek olarak bu iki dinamikten de kısaca bahsetmek lazım. Şöyle bir grafik göstermek istiyorum; Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracat hacmi. Bu verilere göre, ticaret hacmi 2003'ten 2012'ye kadar yaklaşık 820 milyon dolardan 10 milyar doları aşan bir düzeye çıkmış. Ve bu ivmenin, ciddi oranda 2008'den sonra ortaya çıktığını söylemek mümkün. Diğer taraftan Türkiye'nin bu dönemde, yani Arap baharı sürecinde, diğer Ortadoğu ülkeleriyle ticaret hacminin ciddi bir şekilde daralmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu, Türkiye ile Güney Kürdistan Hükümetinin 2007 sonrasında çok daha ciddi bir şekilde yakınlaşmasını getirdi.

Burada uzatmadan şöyle bitirmeye çalışayım: PKK, 2000'li yıllarda, yaklaşık otuz yıllık bir silahlı mücadele deneyiminin yanına, son on yılda özellikle ciddi bir şekilde sivil alanlarda daha barışçıl yollar kullanılarak mücadele etme deneyimini de ekledi. Ben şöyle bir tespitte bulunup bitirmek isterim: Bence önümüzdeki süreç, oldukça karmaşık, öngörülmesi zor bir süreç. Ortaya çıkacak ve bu süreç içerisinde belirleyici olacak faktörleri sadece siyasi dinamikler olarak görmemek lazım. Özellikle 2008 krizinden sonra dünya ölçeğinde bir sıkışma söz konusu. Yani yaşanan global kriz nedeniyle yeraltı kaynaklarına tekrardan ciddi bir şekilde sökün etme hali söz konusu. Bu çerçevede, Güneydeki Kürt hareketinin de kendi petrolünü çıkarabilmesinin ve satabilmesinin yegâne yolu Türkiye üzerinden bunu gerçekleştirmek. O yüzden petrol boru hattının ciddi bir önemi var. Ve PKK'nin Orta Doğu'daki varlığı ve önemi, aslında tam anlamıyla planlanan petrol boru hattının üstünde durmasıdır. O yüzden PKK'nin varlığı, Ortadoğu'da kurulması planlanan veya düşünülen bir Kürt-Türk ittifakı, yani Güney Kürtleri ve Türkiye ilişkileri açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmasıdır. PKK'nin varlığına aslında sistemin planlarını bir anda bozma kapasitesine sahip askeri varlık da denebilir. Yani çözüm sürecini konuşurken bu dinamikleri de hesaba katmakta fayda var. Teşekkürler.

Mesut Yeğen:

Süreç: Mecburiyetler, İmkanlar, Riskler

Devlet ve PKK yeniden müzakere masasında. Kürt meselesi siyasetinin taraflarını müzakere masasına döndüren esas sebep, ilk bakışta, bir zamandır içinde debelenip durduğumuz rutin gibi görünüyor. Malum, bir süredir, tarafların vaatlerini gerçekleştiremediği, devletin PKK'yi 'yeneemediği', PKK'nin de Kürtleri ayaklandıramadığı bir rutinin içinde yuvarlanıp gidiyorduk. Sri Lanka modelinin işlemediği, Kürtlerin de Devrimci Halk Savaşının peşine düşmediği bu rutin, bu askeri-siyasi çıkmaz, müzakere masasına dönmek, yeni bir şeyler yapmak için yeterli bir sebep olmakla beraber, tarafları müzakere masasına geri döndüren, bu rutinden ziyade, bu rutin esnasında oluşan riskler oldu sanırım. Devlet ve PKK, sözünü ettiğim rutine doydıkları için değil, mezkur rutin esnasında tarafları zorlu kararlar almaya sevk edebilecek yeni ihtimaller belirlediğinden müzakereye döndüler.

Bu yeni ihtimallere yol veren esas sebep Kürdistan'ın bir bütün olarak bir büyük istikrarsızlık coğrafyasına dönüşmekte oluşuyla ilgili. Malum, Suriye kökten bir istikrarsızlığa düşmüş durumda, Irak'ta istikrarsızlık an meselesi, İran ise istikrarsızlaşma sırasını bekliyor. Bu durum, Türkiye'de Kürt meselesinin içinde cereyan ettiği çerçevenin iki büyük sütununu, meseleyi sürükleyen aktörü ve programı değiştirebilirdi. Malum, Türkiye'de Kürt meselesi aşağı yukarı yirmi senedir Abdullah Öcalan ve onun liderliğine tabi PKK ve BDP hattı tarafından taşınıyor ve bu aktörler Türkiye-içi bir çözüm programına sadık olageldi. Sözünü ettiğim istikrarsızlık durumu ise hem aktörde hem programda yenilenme üretmeye aday gibiydi. Kanaatim o ki, bugün devlet, Öcalan, PKK ve BDP, hepsi birden hevesle müzakere masasındaysa tam da bu ihtimal yüzünden.

Sözünü ettiğim durumun Abdullah Öcalan açısından yarattığı risk ortada: Vaziyet, Öcalan'ın, hem örgüte liderlik etmekteki, hem de Kürt siyasetine program üretmekteki rakipsizliğini sürdürmesini zorlaştıracak bir mahiyet edinmekteydi.

Müzakere sürecinin başlamasından hemen önce, Öcalan'ın örgütle on dört senedir süren fiziki irtibatsızlığın yarattığı sıkıntılara, PKK'nin bölgedeki gelişmelere bağlı olarak köklü kararlar alabilme ihtimali ekleniyordu. Bu durum, ortada henüz bu yönde kuvvetli işaretler mevcut olmamakla birlikte, Öcalan'ın siyasi ve ideolojik önderlikteki rakipsizliğini sarsabilecek bir ortamın oluştuğuna işaret ediyordu. Müzakere masasında olmak ve hele de devletin de uzlaştığı bir çözümü inşa edebilmek, bu ortamın oluşmasını durdurabileceğinden, müzakere Öcalan için makul bir seçenektir.

Sözünü ettiğim durum PKK için yeni imkanlar üretiyor görünmekle birlikte PKK'nin de kısıtları az değildi. En başta şu sıkıntı vardı: Mezkur durum PKK'yi şimdiye kadar sadık kaldığı Türkiye-içi çözüm programından uzaklaştırabilecek ve hatta Öcalan'ın önderliğinden 'özgürleştirebilecek' kararlar almaya sevk edebilirdi. Ancak herkes biliyor ki, Öcalan'ın önderliğinden mahrum bir PKK'nin örgütsel bütünlüğünü devam ettirmesi neredeyse imkansızdır. Keza, hem Öcalan'ın önderliğinden 'özgürleşmek' hem de şimdiye kadar sadık kalınan Türkiye-içi çözüm programından uzaklaşmak, PKK'nin ardındaki cömert kitlesel desteğin zayıflamasına sebep olabilirdi.

Az biraz değişiyor görünmekle birlikte, işaretler Türkiye Kürtlerinin halen büyük kısmıyla Türkiye-içi bir çözüm programının ardında durduğunu ve yakın gelecekte de durmaya devam edeceğini gösteriyor. Bu durumda, Türkiye Kürtlerini İran, (Şii) Irak ve Suriye hattıyla boğuşan bir Türkiye'nin karşısına dikilmeye razı etmek epey zor görünüyordu. Şartların zorlamasıyla rota ve program değiştirecek bir PKK, şimdiye kadar arkasında bulduğu kitlesel, lojistik ve manevi desteği aynı biçimde arkasında bulamayabilirdi. Bu durumda, PKK açısından da müzakere etmek rasyonel olan oldu.

Devlet açısından da riskler hiç hafife alınabilir türden değildi. Öcalan'ın liderliğinden 'özgürleşmiş' ve Türkiye-içi bir çözüm programından uzaklaşmış bir Kürt hareketinin, işi zor görünse de, Türkiye Kürtlerinin ne kadarını bu türden bir yeni programın ardından sürükleyebileceği muammaydı. Suriye'de ve İran'da kitlesel bir destek bulabilen PKK Türkiye Kürtlerinin de kayda değer bir kısmını mevcut-

tan farklı bir programın peşine düşürebilirse, bu hem Türkiye'nin hem de Türkiye'nin ardında duran uluslararası güçlerin başını ağrıtır. Bu durumda, Öcalan'ın önderliği henüz sabitken ve henüz Kürtler Türkiye-içi bir programa sadıkken bir çözüm olanağı yaratmak, Türkiye için de akılcı görünüyordu.

Basitleştirerek söylersem, bölge vasatı Kürtleri ve Türkiye'yi basit bir kararın eşiğine doğru sürüklüyordu: Dost mu, düşman mı olunacak? Müzakerelerin başlamasının ardında böyle bir karar anının yaklaşmış oluşunun hem devlet hem de Öcalan ve PKK tarafından sezilmiş olması vardı diye düşünüyorum.

Müzakerelerin başlamış oluşu tarafların bu karara anıyla baş başa kalmak istemediklerini gösterdi. Ortada bir PKK yenilgisi olmadığına göre PKK'nin de bu karar anıyla baş başa kalmak istemediği düşünülebilir.

Bugün içinde olduğumuz çözüm sürecinin ardındaki en genel sebep Kürdistan'daki istikrarsızlık durumu ve bu durumun yol vermesi muhtemel siyasi değişiklikler olmakla beraber yegane sebep bu olmadı. Çözüm sürecini başlatmanın Ak Parti açısından rasyonel bir tarafı daha var. Çözüm sürecinden önce Ak Parti, malum, CHP, MHP, Cemaat ve BDP'yi toptan karşısına almış olarak siyaset yapıyordu. Milletvekili seçimleri ya da hükümet olmak için gerekli çoğunluğu sağlamak açısından bu bloklaşma önemli bir sorun teşkil etmiyor olmakla beraber, aynı durum, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve anayasa referandumu gibi iki seçenekli, evet-hayırlı seçim durumlarında geçerli değildi. Bu bloklaşma üzerinden cumhurbaşkanlığı seçimine ya da anayasa referandumuna gitmek hem yüzde elliyi bulmak hem de bulunsa bile yüzde ellinin az üzerini bulmak gibi bir sonuç alınması üzerinden meşruiyet sorunu yaratabilirdi. Çözüm sürecini başlatmak Ak Parti açısından bu riski ortadan kaldırmış gibi görünüyor. Dahası, Ak Parti anayasa referandumunu cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonraya bırakarak anayasal değişiklikler etrafında oluşabilecek ve cemaat tarafından da desteklenebilecek memnuniyetsizliğin cumhurbaşkanlığı seçimlerine aksetmesi ihtimalini durdurmak istiyor belli ki.

Risklere gelince... Sürecin iki grup riski, iki türden zorluğu var

görünüyor: PKK'yle, silahsızlanmayla ilgili olanlar ve çözüm sürecinin onaylanmasıyla ilgili olanlar. İşin doğrusu, bu iki grup riski tek bir grupta birleştirmek ve aslında tek bir risk alanından söz etmek bile mümkün: Yeni Anayasa. Sürecin en temel zorluğu galiba şu: PKK'ye "evet, bunun karşılığında silah bırakırım", vatandaşın çoğunluğuna da "evet, bu bana uyar" dedirtecek anayasayı yapabilmek. PKK'yi silahsızlandırabilecek ve milletin de (en azından % 60-70 kadarının) kafasına uyan anayasayı yapabilmek çözümün en büyük zorluğu olduğu kadar sihirli formülü de.

Formül basit, ama maalesef işler o kadar değil. Zorluk şu: çekilme aşamasında epey dar olan PKK'nin manevra alanı silahsızlanma safhasında genişleyecek. Buna mukabil hem bu genişlemenin yaratacağı sonuçlar hem de süreç karşıtlarının yapacakları son ve 'risk alan' siyasi hamleler kamuoyunun sürece sadakatini zayıflatabilecek. Bu da aslında şu demek: hem PKK'yi hem de kamuoyunu sürecin içinde tutmak önceki safhadan daha zor olabilir.

PKK'yle başlayalım: PKK, silahsızlanmayla çok temel bir karar almış olacak. 'Büyükçe' bir amaç için faaliyet gösteren otuz beş senelik devasa bir örgüt, varlığını 'sonlandırarak'. Elbette 'bir şey' karşılığında. PKK zaviyesinden bakıldığında, büyükçe bir örgütün, büyükçe bir karar alacak oluşu, bu 'bir şeyin' de biraz manalı, biraz büyükçe olmasını gerektiriyor. Üstelik bu 'bir şey' sadece PKK'yi değil, genel olarak Kürt kamuoyunu ilgilendiriyor. Yani Kürt kamuoyu da PKK'nin 'bir şey' karşılığında silah bırakmasını makul buluyor. Uzun lafın kısısı, silahsızlanma safhasında PKK'den istenen şeyin epey büyük, epey majör bir şey oluşu ve PKK muhibi genişçe bir Kürt kamuoyunun varlığı, PKK'nin isteyeceklerini de 'büyük' kılacak görünüyor. Hem silahsızlanmanın bütün bu çözüm sürecinin zirvesi oluşu hem de PKK'den istenenin büyüklüğü, PKK'nin manevra alanını genişletecek gibi görünüyor.

Öte yandan, PKK'nin manevra alanı sınırsız da olmayacak. Hem PKK'yi sürece dahil eden yapısal ve bölgesel nedenler, hem silahsızlanmadan vazgeçildiğinde PKK'ye gönül veren Kürt kamuoyunun buna ikna edilmesi mecburiyeti, hem PKK'nin bu ana kadar sürecin

içinde kalmış oluşu ve belki de en önemlisi Öcalan, PKK'nin manevra alanını sınırlamaya devam edecektir.

Silahsızlanma safhasında PKK'nin genişleyecek görünen manevra alanının esas yüzeyi malum yeni anayasa olacak. PKK'yi silahsızlanmaya razı edecek 'o şey' yeni anayasadan başka bir şey değil. Yeni anayasada olanlar ya da olmayanlar ya da yapılacak anayasal değişiklikler üzerinden PKK silah bırakıp bırakmayacağına karar verecek. Bu durum, PKK'nin silahsızlanma safhasında yeni anayasa yüzeyi üzerinde geniş bir manevra alanı bulacak gibi oluşu, süreç açısından aynı anda iki risk birden üretiyor: İlk risk elbette silahsızlanmanın gerçekleşmemesi. Zor ama, PKK Kürt kitlelerinden gördüğü destekte büyük bir kırılma olmayacağına kani olursa yeni anayasada istediğim(iz) o şeyi alamadım diyerek süreci durdurabilir.

Buna bağlı ikinci risk de hiç yabana atılabilir gibi değil: PKK'ye silah bıraktırabilecek kadar 'liberal' bir anayasa yurttaşların makul bir çoğunluğunca onaylanmayabilir. Nitekim, Mecliste temsil olunan partilerin kamuoyuna açıkladıkları anayasa teklifleri bu ikinci ihtimali ciddiye almak gerektiğini gösteriyor. Açıklanan tekliflerin her birinin ayrı bir telden çalıyor oluşu, kamuoyunun makul bir çoğunluğunca onaylanabilecek bir yeni anayasa formülünün bulunmasının epey zor olacağına işaret ediyor. Anayasa teklifleri, CHP ve MHP'nin PKK'yi silahsızlan-dırabilecek bir anayasanın oluşumuna katkıda bulunma ihtimallerinin aşağı yukarı sıfır olacağını gösteriyor. Katkıda bulunmak şöyle dursun, CHP ve MHP, AKP ve BDP'nin PKK'yi silahsızlandırması muhtemel bir anayasa yapmalarının önüne kararlı bir biçimde dikilecek belli ki.

PKK'yi silahsızlandırıp kamuoyunun da desteğini alabilecek bir anayasa yapabilmek meselesinin ciddiyeti aslında akıl insanlar komisyonuna biçilen sürpriz misyonda da kendini gösteriyor. Komisyonun bütün görevinin, PKK ve devlet arasındaki müzakerelerde hakemlik, kolaylaştırıcılık yapmak yerine, sürece dönük kamuoyu desteğini arttırmak oluşu da bu meselenin önemini gösteriyor. Yeni anayasa, sürecin çekilmeden sonraki safhasının en önemli unsurunu oluşturduğundan, komisyondan beklenen kamuoyunu PKK'yi de silahsızlandırabilecek

yeni anayasa fikrine ısındırmak olacak gibi görünüyor.

Öte yandan, sürecin bunca sıkı bir biçimde kamuoyu onayı ve desteğiyle irtibatlı oluşu, yani sürecin önündeki ikinci büyük risk alanı, ikinci riskin anayasanın yurttaşlarca oylanmasından çok daha önce, bizzat hükümetin süreci durdurması şeklinde tecelli etmesine yol açabilir. PKK silahsızlanma için kamuoyunun hazmedebileceğinden daha büyük 'bir şey' talep etmekte ısrarcı olur da, hükümet de sürece dönük kamuoyu desteğinin kritik bir seviyenin altına düştüğüne kani olursa, süreç yeni anayasa müzakereleri tamamlanmadan hükümet tarafından durdurulabilir. Ya da hükümet yeni anayasa işini seçimler sonrasına bırakalım teklifini yapabilir. Her iki ihtimal de süreci tümünden raydan çıkarabilir. Başbakanın sık sık vurguladığı kararlılığı ve risk almışlığı bu ihtimali epey zayıflatsa da tümünden iptal etmiyordur.

Sonuçta, çözüm süreci PKK'ye silah bıraktıracak ve kamuoyu tarafından da onaylanacak bir yeni anayasanın ya da anayasal değişikliklerin yapılmasına, bu sihirli formülün bulunmasına bağlı görülüyor. Gidişat, bu sihirli formülün, müzakere oryantalistlerinin buyurduklarının aksine, henüz bulunmadığını, süreç içerisinde, müzakereyle, birilerini, bir şeyleri gözeterek bulunacağını gösteriyor. Bu iş, bu sihirli formülün bulunması belli ki kolay olmayacak. Ama galiba sürecin sonlarına doğru bir yerde duyacağımız iki kararlı ses bu sihirli formülün bulunmasını sağlayacak.

İlk kararlı ses Öcalan'ınki olacak. Sürecin anayasal değişiklik safhasının bağlanacağı bir yerlerde büyük ihtimalle Abdullah Öcalan çıkıp biraz Demirelvari bir jestle PKK'ye ve Kürtlere "armudun sapına, üzümün çöpüne bakmayın, biraz daha azına razına olun" diyecek. İkinci kararlı ses de tabii ki Başbakanınki olacak. Anayasa görüşmeleri bir kez tamamlandıktan sonra, yine büyük ihtimalle, Başbakan milliyetçi-muhafazakar kamuoyu üzerindeki sihirli etkisine güvenerek PKK'nin ve Kürtlerin rıza gösterdiği bu yeni anayasanın Türkiye'nin hayrına olduğuna kefil olduğunu duyuracak. Hasılıkelam, silahsızlanma ve yeni anayasa işleri müzakerenin karizmatik iradeyle desteklendiği bu türden bir süreçle hallolacak görünüyor.

Abbas Vali:
Kürdistan Yerel Yönetimi, Ortadoğu’da
Demokrasi için Mücadele ve Direniş

Çok teşekkür ediyorum. Konuşmama başlamadan önce bu toplantıyı düzenledikleri ve beni davet ettikleri için Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğuna ve sevgili Ronayi Arkadaşa teşekkür ediyorum. kürtçenin soranice diyalekti ile konuşacağım. Maalesef konuşmamı türkçe yapamayacağım. Ayrıca kurmancicem yirmi, otuz dakika boyunca bir konuda konuşabilecek kadar iyi değil. Bu nedenle soranice konuşacağım ve bu nedenle eğer bir sorun oluşursa özür dilerim.

Konum Güney Kürdistan’ın siyasi, ekonomik ve kültürel şartları olup özellikle de Güney Kürdistan Hükümetinin siyasi şartları üzerinde duracağım. Biz Kürtler, Güney Kürdistan Hükümetini Kürtlerin büyük bir kazanımı olarak görüyoruz. Onu desteklemeli ve korumalıyız. Ve tabi ki destekliyor ve koruyoruz. Eğer bizlere Kürt olduğumuz için saldırılıyorsa bizim de Küt olarak kendimizi savunmamız gerekir. Eğer Kürtlerin bu büyük kazanımına yönelik bir saldırı olursa bu kazanımı savunmalıyız. Ama bu durum Kürdistan’daki iktidarı eleştirmeyeceğimiz anlamına gelmiyor. Bu durum sessiz kalmamız, bu tür toplantılarda gördüğümüz şeylerden bahsetmememiz ya da bunları eleştirmememiz anlamına gelmiyor. Bu nedenle de burada kendime eleştirme hakkını veriyorum. Bazı hususlarda eleştirilerde bulunacağım ki bu hususların çözümüne için bazı sonuçlar oluşsun.

Kanaatimce Güney Kürdistan Hükümeti siyasi bir meşruiyet krizine doğru gitmekte. İngilizce bu krize legitimasyon crisis deniliyor. Kanaatimce gün geçtikçe bu kriz derinleşiyor. Hükümet bu krizi çözmezse iki üç yıl içinde hükümet için daha büyük sorunlar ortaya çıkacaktır. 2003 yılında önceki hükümet ulusal inanca sahip, devrim-

ci bir hükümet idi. Devrimci hareket bu hükümeti oluşturmuştu. Bu devrimci ve ulusal hareket 1946'an belki de daha önce başlamıştı ve 2003 yılında sona erdi. Ama 2003 yılından günümüze değin koşullar değişti. Artık 2003'den şimdiye kadar ulusal bir hareket görememekteyiz. 2003 yılından bu yana halk için çalıştığını söyleyen, petrol gelirlerini alan, peşmerge gücünü elinde bulunduran, güvenlik ve asayiş güçlerine ve uluslararası ilişkilere sahip bir hükümet bulunmakta. Yani bu hükümet bağımsız bir hükümet için gereken her şeye sahip ama sadece siyasi yasalar açısından bağımsız bir hükümet değil. Bu nedenle 2003 yılından bu yana meşruiyet durumu kanaatimce değişti.

Bir hükümet meşruiyetini şu şekilde kuramaz: "Biz devrimci bir geçmişe sahibiz, Kürtlük için mücadele verdik ve bu şekilde bu iktidarı oluşturduk. Bu nedenle bizim iktidarımızın siyasi meşruiyeti sonsuza kadar devam edecektir." Hayır, öyle değil. 2003 yılından bu yana siyasi meşruiyet başka bir zemine kaymakta ü Kürdistan halkı bu zemini sorgulamakta. Bugün öyle bir durum var ki bu durum yarın bir siyasi meşruiyet krizine yol açabilir diyorum ama bu durum günlük yaşamda görülmemekte.

Kürdistan'a gittiğimiz zaman Kürdistan'ın gelişmekte olduğunu, durumunun iyi olduğunu, paranın çok olduğunu ve ekonominin iyi işlediğini, üniversitelerin ve okulların açıldığını ve halkın refah içinde olduğunu görüyoruz. Evet, bunların hepsi doğrudur. Ama bütün bunların Kürdistan'da bir meşruiyet krizine doğru gidilmediği anlamına gelmiyor. 2010 yılının Mart ve Nisan aylarında Süleymaniye'de gelişen olaylar bunun bir göstergesidir. Süleymaniye'de bir grup 2009 yılında İran'da, Tahran'da; 2010 yılında Kahire'de, Tahrir Meydanında ve Tunus'da gelişen olaylardan etkilenerek artık "Niçin burada durum bu şekilde? Hükümet niçin verdiği sözleri tutmadı?" sorusunu sorma sırasının geldiğine karar verdi. Bu soruların sokağa yansması mümkündü ve öyle de oldu. Hepinizin bildiği üzere hükümet Süleymaniye'de göstericileri şiddet kullanarak dağıttı ve bu şekilde bir sessizlik oluştu. Ama bu durum krizin sona erdiği anlamına gelmiyor. Dikkatlice bakacak

olursak bu kriz giderek belirgin hale gelmektedir. Kürdistan'daki asıl sorun hükümeti demokratik yollarla sorgulayacak, eleştirecek güçlü bir muhalefetimizin olmamasıdır.

Kürdistan'da muhalefetin şimdiye kadar yaptığı şey hükümetin çalışma tarzını eleştirmektir. Muhalefet hiçbir zaman iktidarın siyasi meşruiyetini sorgulamadı. Bu, başlı başına bir sorundur. Şüphesiz bu durumun bir nedeni var: Muhalefet ekonomik olarak hükümete bağımlı durumda. Ayrıca Kürt entelijensiyasından da bahsetmemiz gerekmektedir. Irak Kürdistan'ındaki Kürt entelijensiyası iki gruptan oluşmaktadır: Sesini çıkaran, hükümeti eleştiren grup ve sesini çıkarmayıp hükümet ile çalışan grup. Sesini çıkaran grubun oranı çok az olup, sesini çıkarmayan grubun sayısı oldukça yüksektir.

Pekî, niçin durum böyle? Bunun nedeni Güney Kürdistan'daki siyasi iktidarın yapısı ile ilgilidir. Güneydeki siyasi iktidar, siyaset biliminde rantier regime denilen bir yöne doğru gitmekte. Bu rejim, petrol rantı üzerine kurulu olan bir rejimdir. Petrol rantı üzerine kurulu olan bu rejimin ekonomik ve toplumsal yapısı ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Kürdistan'da vergi toplama sistemi bulunmamaktadır. Kürdistan'da petrol parası var ve bu para halk arasında dağıtılıyor. Halk hükümete bağlı bir durumdadır. Rejimin petrol rantı üzerine kurulu olmasının asıl sonucu, yani oil rantier regime denilen bu rejimin oluşmasının asıl sonucu rantçı bir burjuvazinin ortaya çıkmasıdır. Bu burjuvazi petrol gelirlerine bağlıdır. Irak Kürdistanının petrol rantı burjuvazisi iki gruptan oluşmaktadır: Hem ticaretle kullanılan paranın değeri hem de paranın miktarı yönünden ve hem de ticaretin türü (ihracat ve ithalat lisansları) yönünden özellikle hükümete bağımlı olan ticaret burjuvazisi. Burjuvazinin diğer bölümünü ise maaşlı burjuvazi oluşturmaktadır. Bu burjuva grup devlet kurumlarında çalışmaktadır. Bunların sayısı iki yüz elli bin civarındadır. Bu sayı aile bireyleriyle birlikte hesaplandığında söz konusu grubun beş milyonluk Kürdistan toplumunun önemli bir bölümünü oluşturduğu görülür. Burjuvazinin bu bölümü de hükümete bağlıdır.

Irak Kürdistanında, toplum içinde bu krizi yansımalarını görmüyorsak bunun nedeni ses çıkarma ve protesto etme potansiyeli olan grupların ekonomik olarak hükümetin kontrolünde olmasıdır. Kanaatimce Kürdistan'da ekonomik bir krizin oluşması halinde bu durum devam etmez. Ama henüz böyle bir ekonomik kriz oluşmadı. Zira Kürdistan'ın petrol gelirleri yüksek. Bağdat üzerinden petrol gelirlerini almaksızın, doğrudan kendisi petrol satmakta. Diğer bir neden ise Kürdistan Bölgesel Hükümetinin şimdiye kadar Türkiye ile, özellikle de AKP hükümeti ile stratejik bir ilişki kurmuş olmasıdır. Bu stratejik ilişki ekonomik bir temele sahip. 2005 yılında Türkiye ile Kürdistan arasındaki ticaret hacmi dört ile beş milyar Dolar arasındadır. Şimdi Türkiye ile Kürdistan arasındaki ticaret hacmi on sekiz ile on dokuz milyar Dolar arasındadır ve bu rakam yirmi milyar Dolara doğru çıkmaktadır. Bu para Türkiye açısından çok önemli ve bu ticaret nedeniyle AKP hükümetinin Ortadoğu'da Kürdistan'a vermiş olduğu destek de Kürdistan için çok önemlidir.

Diğer bir mesele ise Türkiye ekonomisinin enerji, petrol ve gaz giderlerinden dolayı dengede olmamasıdır. Türkiye Irak Kürdistanından ucuz olarak petrol ve gaz alırsa AKP hükümeti ekonomideki bu dengesizliği ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle AKP hükümeti ile Kürdistan hükümeti arasındaki ilişki her iki taraf açısından önemlidir. AKP hükümetinden önceki hükümetler Türkiye'de Kürt meselesi doğrultusunda Güney Kürdistan'a yaklaşıyordu. Ama on sekiz aydır, yani yaklaşık olarak iki yıldır AKP hükümeti bu çerçevenin dışına çıkmayı başarmıştır. AKP hükümetinin Güney Kürdistan ile kurmuş olduğu ilişki bağımsız ve PKK meselesi AKP'nin Kürdistan ile olan ilişkisini etkilememektedir.

Bu durum Irak Kürdistanı hükümetine bu krizi örtme ve daha uzun bir süreliğine protestoların çıkmasını önleme fırsatı vermektedir. Ama bu ekonomik durum gevşek bir siyasi zemin üzerine kuruludur. Acaba Irak Kürdistanı hükümetinin Irak merkezi hükümeti ile olan ilişkisi nasıl olacaktır? Suriye krizi nasıl sonlanacaktır? Esat rejimi yıkıldıktan sonra Suriye Kürtlerinin tavrı ne olacaktır? Esat hükümetinin yıkılmasından sonra İran'ın Irak üzerindeki etkisi nasıl

olacaktır? Bütün bunlar AKP hükümetinin tavrını nasıl etkiler? Bu nedenle bugün iyi görünen ekonomik durumun belli bir süre daha bu şekilde kalacağını söylüyorum. Ama şayet Güney Kürdistan ekonomik bir krize girerse ki bu durum uzak bir ihtimal değildir, siyasi meşruiyet krizi de ortaya çıkacaktır.

Irak Kürdistanında on yıldır iş başında olan hükümet ekonomik gelişime büyük bir önem verdi. Üretime dönük projeler oluşturulmuşsa da çoğunlukla iktidarın heybetini ve gücünü gösteren prestiji öne çıkararak projeler yürütüldü. Bu projeler ülkenin istihdam gücünü geliştirmede. Hükümeti destekleyen rantçı burjuvazi bir ekonomik krizin oluşması durumunda hükümete olan desteğini geri çekecektir. O zaman hükümetin, peşmerge, savuma ve asayiş güçlerini kullanmaktan başka krizi çözmek için hiç bir aracı olmayacaktır.

Bir Kürt aydınıyla görüştüğünüzde size şöyle demektedir: “Kardeşim, Güney Kürdistan’da ulusal duygu zayıflamıştır.” Kürt ulusal duygusu Güney Kürdistan’da son on yıl da azalmıştır. Bütün bunlar bize Kürdistan’ın hassas bir durumda olduğunu göstermektedir. Kürt aydınları olarak görevimiz bu hükümetin savunulması ve desteklenmesidir. Ama öte taraftan kanaatimce biz Kürt aydınlarının hükümeti eleştirmesi de gerekmektedir. Kürdistan’ın çok hassas bir durumda olduğunu söylememiz gerekiyor. Eğer bugün bunu yapmazsak on yıl sonra geç olabilir.

Eylül ayında Kürdistan’da hem başkanlık hem de başbakanlık seçimlerinin yapılması gerekiyor. Şu an Kek Mesut başkanlık koltuğunda oturuyor. Bugün Kürdistan’da siyasal kararları alanların, bu krizin çözülmesi için stratejik bir karar alması gerekiyor. Eğer ben krize görebiliyorsam onların da görmesi gerekiyor. Benim asayiş ve savunma güçlerim yok, ama onların var. Halkın ne düşündüğünü bilmeleri gerekiyor. Orta ve alt sınıfların ne durumda olduklarını, örgütlerin ve muhalefetin durumunu ne olduğunu, entelijansiyanın durumunu bilmeleri gerekiyor. Eylül ayındaki seçimleri kazanacak ve siyasal karar alma gücüne kavuşacak olanların iktidarı demokratik-leştirilmesi, rantçı sistemi ortadan kaldır-

ması, petrol gelirlerinin dağıtım sürecini demokratikleştirmesi gerekmektedir. Hükümetin, petrol gelirlerinin nelere harcandığı konusunda halka hesap vermesi gerekmektedir. Muhalefetin Eylül ayında düzenlenecek olan seçimlerde bunları düşünmesi gerekmektedir. Hükümetin bunları düşünmesi gerekmektedir.

Eylül seçimlerinden sonra eğer durum bu şekilde devam ederse büyük bir bunalım ile karşı karşıya kalacağız. Bir hükümet siyasi meşruiyetini yitirdiğinde şiddete başvurmaktan başka toplumla bir ilişki kuramaz. Siyasi aklın Kürdistan'da kazanacağını ve Kürdistan hükümetinin bu duruma bir çözüm bulacağını umut ediyorum. Umarım hepimizin müteessir olacağı günleri görmeyiz. Çok teşekkürler...

Seda Altuğ:

Binxet'ten Rojava'ya Suriye Kürdistan'ında Toplum, Siyaset ve Devlet

Öncelikle bu konferansın düzenlenmesinde emeği geçen bütün arkadaşlara, Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğu ve Beşikçi Vakfı'na teşekkür etmek istiyorum.

Benim sunumumun başlığı “Binxet'ten Rojava'ya Suriye Kürdistan'ı: Toplum, Devlet, Siyaset İlişkisi”. “Binxet” hattın altı demek, “Rojava” da batı demek. Benim konuşmama bu başlığı koymamın amacı, Suriye Kürdistan'ında Temmuz 2012 tarihinden itibaren yaşanan siyasi, sosyal ve askeri dönüşüm ve PYD önderliğindeki güçlerin bölgedeki iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler. Binxet'ten Rojava'ya derken ‘Suriye Kürdistan’ı sosyal ve siyasi olarak çok durağan bir yerdi, Temmuz 2012 itibariyle siyasi hareketlilik yaşanmaya başladı’ gibisinden radikal bir kopuş anlatısına işaret etmiyorum. Tersine bugünkü Rojava'yı anlamaya çalışırken bölgenin tarihini gözden kaçırmamız gerektiğinin altını çizmek istiyorum. Bu amaçla bu konuşmamda Temmuz 2012 öncesi dönemde bölgenin tarihine değineceğim.

Malumunuzdur ki Temmuz 2012 ile birlikte Türkiye'deki anaakım medyada Suriye'deki Kürt kasaba ve illerinin isimleri duyulmaya ve bölgenin haritaları yavaş yavaş tedavüle girmeye başladı. Qamişlo yerine Kumaşlı, Hasekê yerine Hiseçe gibi bozuk imlâlı birçok yerleşim ismini duymak bile bu dolaşıma eşlik eden kasıtlı bilgisizlik ve cehalete işaret ediyordu. Suriye'de ya da Rojava'da ezilenlerin kendi geleceklerini ellerine alma iddiaları ve mücadeleleri iktidarın ürettiği hâkim bilgiyi de sarsacaktır diye umut ediyorum.

Rojava, Batı Kürdistan, mekansal ve demografik olarak

sürekliliği olan ve homojen bir bölge değil. Rojava'nın, kabaca üç kısımdan oluştuğunu iddia edebiliriz. Doğu kısmı, yani Kürtçede binxet, Arapçada Cezire olarak adlandırılan kısım. Burası Urfa'yla Derik'in Suriye'deki izdüşümü olan bölge, yani Türkiye-Suriye sınırı boyunca uzanan Bağdad Demiryolu'nun güneyindeki kısım. İkinci bölge ise, yüzölçümü olarak daha küçük olan Urfa Suruç'un karşısındaki Kobanî şehri; üçüncü kısım ise Rojava'nın batısında yer alan Efrîn bölgesi. Halep'in kuzeyinde yer alan bu bölge Kürt Dağı'nın eteği olarak görülebilir.

Binxet'e/Cezire'ye baktığımızda bu bölgenin oluşum sürecinin aslında Türkiye cumhuriyetinin kuruluş süreci dinamiklerinin bir aynası gibi olduğu görülebilir. Binxet'in nüfusunun önemli bir kısmını Türk devletinin kuruluş aşamasında devletin resmi ideolojisinin dışladığı etnik/dini ve toplumsal gruplar oluşturmakta. 1925 Şeyh Sait isyanı sonrası Kürdistan'ın Diyarbakır, Şırnak, Cizre, Siirt ve Mardin havalisinden göç eden Kürtler, Hıristiyanlar ve Yahudilerden oluştuğunu görüyoruz. Buna ek olarak, TC-Suriye sınırının en azından kağıt üzerinde resmilik kazandığı 1921 Ankara Antlaşmasıyla birlikte ikiye bölünen, bir kısmı güneyde bir kısmı kuzeyde kalan Kürt ve Arap aşiretleri de Cezire nüfusunun diğer önemli bölümünü oluşturmaktalar. 1950'lere kadar fiilen açık olan sınır, Türkiye Kürdistan'ından Cezire'ye doğru çoğunluğunu Kürtlerin ve Süryanilerin oluşturduğu iktisadi saikli göç veya mevsimlik göçe de sahne oluyordu.

Bu bölge aslında Osmanlı sonrası Fransız mandası altında yönetilen Suriye'ye de en son katılan bölge, yani Fransız kontrolüne en son giren bölge. Bir diğer önemli tarihsel dönem, ki bu dönem Suriye'deki azınlık meselesi tartışmalarının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır, 1936-39 yılları arasındadır. Türkiye resmi tarih yazımında Hatay meselesi olarak bilinen ve Antakya ve İskenderun'un Türkiye'ye katılmasıyla eş zamanlı olarak Cezire bölgesinde de bölgesel özerklik talebiyle ortaya çıkan kitlesel bir toplumsal hareket olduğunu görüyoruz. Bileşenleri arasında Kürtlerin, Arapların ve Hıristiyanların olduğu,

belli anlarda daha mezhepçi bir çizgiye sürüklenmekle birlikte büyük ölçüde bölgesel idari, siyasi ve iktisadi özerklik talep eden ve Fransız manda yönetimin devamını isteyen bu hareket 1939'da İskenderun-Antakya bölgesinin Türkiye'ye verilmesinden hemen sonra şiddetle bastırılmıştır. Fransızların II. Dünya savaşı öncesi konjonktüründe Türkiye ile yakınlaşmaları sonucu İskenderun / Antakya Türkiye'ye verilirken, Cezire'deki özerklik talepleri marjinalleştirilerek, bölge tamamen Şam yönetimi merkezli bir Suriye devletine entegre edilmiştir. Afrin bölgesi bu dönemde Cezire/binxet'deki siyasi gelişmelerin organik bir parçası olmamış, daha bölgesel bir hat izlemiştir.

Suriye'deki Kürt meselesinin doğuşuna bakılırken meselenin önemli bir ayağı ihmal ediliyor: Şam merkezli Arap milliyetçi hükümetleri Kürtlere inkâr ve imha politikaları uygulamış, vatandaşlıklarını almış, Kürtleri topraksızlaştırmış ve yurtsuzlaştırmıştır. Bu iddia kesinlikle doğrudur, fakat Suriye'deki Kürt meselesinin ihmal edilen bir boyutu daha var ki o da Suriye'deki mezhepçi sistem ve Kürtlerin bu sistemden kaynaklı mağduriyetleridir. Cezire bölgesinde mezhepçilik üstü örtük de olsa aslında çok şiddetli bir şekilde toplumsal ilişkilere ve örgütlenmeye sirayet etmiş bir şey. Suriye Kürtlerinin % 80'inin yaşadığı, Kürt siyasetinin en hareketli olduğu, hıristiyanlar, Araplar ve Kürtlerin birarada yaşadığı bu bölgelerde, devlet halklar arasına hukuki, iktisadi ve sosyal duvarlar örmek suretiyle halkları birbirine sosyal ve siyasi olarak yabancılaştırma ve aralarında sınıfsal ve sosyal gerilimler yaratma politikası gütmekteydi. Rojava devrimi Baas rejiminin mezhepçi politikaları sebebiyle birbirlerine yabancılaştırılmış ve yatay en ufak bir örgütlülük kurmaktan çekinen farklı dini/toplumsal grupları bir siyasi proje etrafında ortaklaştırma potansiyeline sahip aslında.

Farklı dini/etnik gruplar arasındaki ilişkileri düzenleyen mezhepçilik siyasetini bir yana bırakıp, sırf Suriye Kürtlerine bakacak olursak, Kürtler, Suriye'deki Suriye nüfusunun % 10'nu oluşturuyor. Etnik esaslı bir tarif ve tanıma, dolayısıyla da bu temelde

bir nüfus sayımı olmadığı için bunların hepsi yaklaşık rakamlar. Suriye devletinin gözünde toplum, dini grupların bir toplamı. Bireyler değil, devlet tarafından tanınan dini grupların mensupları olunabilir Suriye’de. Devletin ve sosyal yaşamın örgütlenmesi de haliyle din üzerinden. Yani, aslında Beşar el-Esad ne kadar ben laikliğin güvencesiyim dese de, bireyleri sırf içine doğmuş oldukları dini adidiyetlerin bir parçası olarak tanıdığı, bu temelde sosyal, siyasi ve kültürel politikalara geliştirdiği ve yönetimini de farklı dini gruplara bahşedilen eşitsiz hakların düzenleyicisi olarak meşrulaştırdığı için lakiklik iddiasının altı tamamen boş. Kürtlere gelecek olursak, Sünni müslüman nüfus içerisinde sayılmaktalar.

Kürt siyasi hareketlerine baktığımızda ise, Fransız mandası döneminde de müteakip yıllarda da siyasi parçalılık olduğunu görüyoruz. Bu parçalılığın doğal olduğunu düşünüyorum. Zira her topluluk gibi Kürtler arasında da sınıfsal, kültürel, sosyal ve lokal ayrımlar temelinde farklı siyasi oluşumların olduğunu biliyoruz. Aslında diğer parçalarda olduğu gibi Suriye Kürtleri de Fransız karşıtı, sömürgecilik karşıtı Arap muhalefetiyle ciddi olarak hareket ediyorlar, fakat 1946’da Suriye’de Fransız mandasının bitmesi ve bağımsızlıktan sonra Arap milliyetçi politikaların ağırlık kazanmaya başladığına şahit oluyoruz.

İlk olarak 1961’de Mısır’la Suriye birleşiyor ve Mısır’la Suriye’nin birleşmesiyle birlikte Suriye Cumhuriyetinin ismi Suriye Arap Cumhuriyeti olarak değiştiriliyor. Suriyeli Kürtler için yaygın baskı, inkar ve asimilasyon döneminin bu tarihten sonra başladığını iddia edebiliriz. Benzer bir şekilde Suriye’de Kürt siyasi hareketi de Fransız mandası altındaki Kürt hareketinden farklı bir mecraya doğru yönelmeye başlıyor. Bu çerçevede Suriye Kürdistan’ında ilk kurulan siyasi parti 1957’de KDP-S, yani Suriye Kürdistan’ı Demokrat Partisi (yerel deyişle, al-parti). Osman Sebrî, Hemîd Hacî Dervîş, Nuredîn Zaza, Cegerxwîn tarafından kurulan bu parti 1960’ta kapatılıyor ve partinin yönetici kadrosu Irak’a kaçmak zorunda kalıyor. Özellikle Cezire bölgesi, yani Serekanî (Ras al-âyn) ile Dêrik arasındaki bölgede uygulanan yurtsuzlaştırma ve

topraksızlaştırma projesi şeklinde tezahür eden Arap kuşağı politikası da 1963 yılında Baas partisinin iktidara gelmesiyle birlikte yine bu dönemde başlıyor.

İlk olarak 1962 yılının Ağustos ayında mezkur bölgeye has olağanüstü bir nüfus sayımı yapılıyor. Bu nüfus sayımında tesbit edilmeye çalışılan şey 1925 yılı sonrası Suriye arazisine “infiltre” etmiş olan Kürtlerin sayısı. Bu Kürtlerin 1925 sonrası Suriye arazisine geldiğini, dolayısıyla Suriye’nin otokton, yani asli unsuru sayılamayacağını, dolayısıyla da bu Kürtlerin vatandaşlıklarının alınmasında hiçbir beis olmadığını iddia ediyorlar. İlk başta binxet bölgesine serxet’ten Kürtlerle birlikte gelmiş olan bazı Ermeni ve Süryanilerin de vatandaşlığı alınıyor, fakat Ermeni ve Süryanilerin vatandaşlıklarının hemen iade edildiğini görüyoruz. Başlangıçta 100 ile 120 bin arasındaki Kürtün vatandaşlıktan çıkartıldığını biliyoruz; 2007 yılı İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün rakamlarına göreyse Suriye’de ecanib (yabancı) denen 300 bin Kürt var. Ayrıca ikisi de ecnebi olan ebeveynden doğan çocuklar ise maqtum olarak adlandırılıyor. Maqtum’ların hiçbir kayıtları yok; doğduklarını belgeleyen tek şey, muhtardan almış oldukları pembe bir kâğıt. Yüksek eğitim hakkından, ülke içi ve tabii ki ülke dışına seyahat etme, mülk edinme ve devlet kurumlarında çalışmaya kadar birçok kamusal haktan mahrumlar.

Bu mahrumiyete ilişkin olarak kimileri “Suriye’de zaten bir diktatörlük rejimi var, resmen vatandaş olanlar vatandaşlık haklarını ne kadar icra edebiliyor ki, Kürtlerin vatandaşlığının olmaması onları diğer halklardan niye daha mağdur bir konuma itiyor” diye sorabilir. Bu soruya cevaben şöyle diyebilirim: Demin bahsettiğim temel haklardan zaten sadece Kürtler mahrumlar. İkinci olarak vatansızlaştırma politikasının 1963 yılında iktidara gelen Baas partisinin sosyalist soslu popülist politikalarını nötralize eden bir işlevi oluyor. Şöyle ki: büyük toprak sahipliğinin hâkim olduğu bir bölge olan binxette kısmi olarak yapılan toprak reformu aslında Kürt köylüleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanıyor, fakat çok kısa bir süre içinde toprak reformunun potansiyel getirileri aynı yıl

uygulamaya geçirilen Arap kuşağı politikasıyla yok ediliyor. Serêkanî ile Dêrik arasındaki 375 kilometre uzunluğunda ve 10-15 kilometre genişliği olan bölgede yaşayan Kürtlerin toprakları, Esad Barajının suları altında kalan Arap köylülere (mağmuriyn) vermek suretiyle Kürtlere takdim edilen topraksızlaştırma oluyor. Bölgede yaşayan Kürt olmayan Müslüman ve Hıristiyanlara verilen ise toprak oluyor Bu politikanın sırf bahsettiğim bölgeye has olduğunu ve Efrîn ve Şam'da uygulanmadığını tekrar hatırlatmak isterim.

Rojava'daki siyasi manzaraya tekrar dönecek olursak, Mart 2011'de Suriye'de Esad karşıtı ayaklanma başlayana kadar kadar 13 tane siyasi parti var. Bu siyasi partileri kabaca şöyle gruplandırabiliriz: KDP çizgisindekiler, PUK (Yekiti) çizgisindekiler ve PKK. Abdullah Öcalan 1998'de Suriye'den çıkartıldıktan sonra ve bilhassa 2003'de PYD'nin kurulmasıyla Suriye rejimine karşı açıktan muhalefet ettiğini görüyoruz; bu siyaset 2004'deki Qamişlo ayaklanmasında iyice cisim buluyor. Qamişlo ayaklanmasında halkı örgütleyen ve sokaklara çıkararak grupların başında PKK gelmekte. Mart 2011 ayaklanmasının başlamasının ardından Türkiye'nin korkulu rüyası gerçek oluyor. Çünkü bildiğiniz üzere, TC'nin en büyük kaygılarından birisi -ki Suriye meselesine bu kadar müdahil olmasının altında yatan sebeplerden birisi de budur kanımca- Suriye Kürdistan'ında devletin ve hükümetin kontrolünden bağımsız bir Kürt özerklik talebinin federasyon ya da ademi merkezietci bir yapı içinde ete kemiğe bürünmesiydi. Türkiye en başından beri gerek Suriye Ulusal Konseyi (SUK) vasıtasıyla, gerek Barzani vasıtasıyla gerekse de Kasım 2012 sonrasında Serêkanî'de, Ceylanpınar'ın karşısında, gördüğümüz çatışmaları yani Arap-Kürt çatışması yaratarak Türkiye'nin yapmaya çalıştığı şey, bölgede Temmuz 2012 sonrasında PYD önderliğinde oluşmuş yapıyı marjinalize etmeye çalışmak ve PYD'nin oradaki hegomonyasını kırmaya çalışmak.

Temmuz 2012'de ne oldu, nasıl bir özerklik modeli inşa edilmeye çalışıldı? Rojava'nın gerek Cezire gerek Afrîn kısmında PYD'nin silahlı güçlerinin (YPG) bölgenin güvenlik ve asayişini

ele aldığı, PYD'nin ise iaeş yani gıda temini, benzin, elektrik, su, tıbbi malzeme dağıtımını gibi konularda halkla birlikte temel örgütleyici olduğu ve mümkün olduğu kadar doğrudan demokrasi kanallarını açtığını görüyoruz. PYD, Ağustos 2012 tarihinde Kürtler yönetimi ele aldıktan hemen sonra, Suriye'deki farklı Kürt partileri arasındaki ilişkileri düzenleyen Hewlêr antlaşması ve kurulan Kürt Yüksek Heyeti'nin kontrolü altında davrandığını söylese de, maalesef bu antlaşma henüz tam anlamıyla fiiliyata geçirilmiş değil. Şöyle ki, şiddet tekeli YPG'nin elinde olmakla birlikte belediyeciliği ilgilendiren konularda PYD gittikçe daha katılımcı olma iddiasında ve bunu hayata geçirmeye çalışıyor. Katılımcılık ve iktidar paylaşımı meseleleri hazır reçetesi olan değil, tam tersine PYD'nin tecrübeyle, yanıla doğruyla öğrendiği konular olarak görülmeli.

Peki, ne oldu da Esad'ın Kürt politikasında değişiklik oldu ve Kürtler Rojava'da yönetimi ele alabildi? Bu konuya ilişkin aslında çok sayıda söylenti dolaşıyordu. AKP ya da KDP'ye yakın gruplar veya anaakım Arap muhalefeti tarafından en yüksek sesle iddia edilen argüman Esad'la PYD'nin anlaştığı ve Esad'ın bölgenin yönetimini PYD'ye verdiğiydi. Bu iddiaların ne kadar doğru ne kadar yanlış olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz, nasıl Reyhanlı saldırısı ya da diğer saldırıların arkasında kim olduğunu bilemeyeceksek. Ben bu türden spekülâtif iddiaları tartışmak yerine bu sonuca yol açan siyasi ve sosyal dinamikleri ve süreçleri daha geniş bir ölçekte tartışmanın daha yerinde olduğunu düşünüyorum.

Konuşmam da kısaca değindiğim gibi Suriye Kürdistanı aktif siyaset alanı kapalı olmasına rağmen, siyasi hareketler ve örgütlenme tarihinin eskilere dayandığı ve gittikçe de güçlü olduğu bir yer. Yani Rojava'nın siyasi tarihi Esad'ın "yönetimi Kürtlere bırakmasıyla" başlanıyor, Suriye'de hiç bir yerin tarihinin Esad'ın hamleleriyle başlamadığı gibi. Esad Mart 2011 ayaklanması başladıktan sonra sadece Kürt bölgeleri değil, dini/etnik azınlığın yaşadığı hiçbir bölgeye saldırmama stratejisini benimsiyor. Böylece kendi resmi argümanı olan "bu ayaklanma Alevilere karşı, emperyalist

İslamcı bir ayaklanmadır” tezini doğrulamaya çalışıyor. Kürtlerin ya da PYD’nin Temmuz 2012 ve sonrasında Rojava’da yaptığı hamle ise Esad’ın otoritesinin boşalmasından kaynaklanan güç boşluğunu doldurma manevrasıdır.

Biliyorsunuz Türkiye’de ulusal sol, Tayyip Erdoğan’la Esad arasındaki dostluğun nasıl olup da düşmanlığa dönüştüğünü sorguluyor ve burada baş müsebbib olarak ABD’yi görüyor. Bu iddianın tek doğru olan tarafı, Öcalan’ın yakalanmasından sonra 1999’da Adana Anlaşması ve 2009’da yapılan “terörizme karşı ortak stratejik anlaşma”lar aracılığıyla iki ülke arasındaki iktisadi, siyasi ve stratejik yakınlaşma. Bu yakınlaşmanın siyasi boyutunu Kürt meselesinde alınan ortak tavır ve tutsakların iadesi, sınır geçişlerinin kapatılması gibi uygulamalarda kendini gösteren PKK karşıtlığı oluşturuyor. Kısacası, Beşar Esad Hükümeti ayaklanma öncesinde Türkiye’yle ciddi bir ittifak içerisindeydi. Peki Türkiye, Esad’ın değişen uluslararası politikası, değişen Kürt politikası ve Suriye’de değişen dengeler bağlamında Suriye’deki Kürt muhalefeti nasıl kontrol etmeye çalıştı? Demin de dediğim gibi Türkiye burada üç farklı yol izledi: Birincisi Suriye Ulusal Konseyi yoluyla, yani Kürtlere yönelik geleneksel inkâr ve imha politikaları yerine, Kürtleri Suriye muhalefeti içine çekmeye çalışmak, Kürt oluşumlarını bu muhalif çatı üzerinden şekillendirmeye çalışmak, Kürt taleplerini bu şekilde mas ve disipline etmeye çalışmak ve kendi kurduğu çerçevenin içine sokmaya çalışmak. Şöyle ki Türkiye PYD dışındaki siyasi grupları Suriye Ulusal Konseyi’nin içine katmak ve bu sayede PYD’yi yalnızlaştırmak için bir hayli çaba sarfetti. Fakat bu çabası tutarlı bir sonuç vermedi. Halen Suriye Ulusal Konseyi ya da yeni ismiyle Suriye Devrimci Güçler Koalisyonu’nun içinde tutarlı bir Kürt temsiliyeti yok.

Bir de tarihin şöyle bir cilvesi oldu: Türkiye PYD dışındaki siyasetleri Suriye muhalefeti bünyesine sokmaya çalışırken Kasım 2011’de Kahire’de yapılan toplantıda tüm Kürt grupları politik aidiyetlerinden bağımsız olarak Suriye Kürdistan’ında federalizm talepleri olduğunu ve bu talebin post-Esad döneminin vesikası ola-

çak olan misak-ı milli'ye dahil edilmemesini protesto amacıyla toplantıdan çekildiler.

İkincisi, Türkiye, Suriye Kürt muhalefeti içindeki ayrımları kuvvetlendirmeye, derinleştirmeye ve keskinleştirmeye çalıştı. Bir başka değişle, KDP'ye yakın gruplar (ki bu güçler Kürt Ulusal Meclisi (ENKS) altında örgütlenmiş durumdadır), PYD ve Arapçada tansiqiyyat denen Yerel Koordinasyon Komiteleri olarak Türkçeye çevirebileceğimiz daha Suriyeci bir siyasi perspektife sahip olan, çoğunluğu ayaklanma sonrasında politize olmuş gençlerden oluşan üç ayrı grup arasındaki iktidar mücadelesini destekledi.

Üçüncü yol ise şiddetin dozunun artmasını kah izleyip kah destek olmak yoluyla. Şöyle ki, Araplarla Kürtlerin karışık olarak yaşadığı Serêkanî, Haseke gibi şehirlerde ya da Halep'te PYD karşıtı Kürt, Arap ya da radikal islamcı silahlı grupları desteklemek suretiyle PYD yönetimini sıkıştırmaya çalıştı. Kürt mülteciler ya da insani yardım konusundaki tavrı ise aynı politakanın bir uzantısı. Siyasi boyuta ağırlık verirken çoğunlukla ihmal ettiğimiz ama birebir yaşamını sürdürmenin kendisiyle ilgili olan insani yardım konusu Rojava'ya geldiğinde oldukça sınırlı maalesef. Suriye içinde 6 milyona varan iç göçün hemen hemen dörtte birinin Cezire bölgesine geldiği düşünülürse durumun aciliyeti ve vehameti daha da iyi anlaşılacaktır.

Geldiğimiz noktada gördüğümüz şey aslında Türkiye'nin 1920'lerde Suriye Kürdistan'ına yönelik olan politikalarıyla bugünkü politikaları arasında farklılıklar olduğu kadar önemli benzerliklerin de olduğu, en azından endişe, fobi ve düşmanlık kaynaklı bastırma politikaları arasında çok ciddi bir fark olmadığı. Sözlerime son vermeden önce bölgedeki çatışmanın sırf geleneksel korkuların bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini de eklemeliyim. Bilhassa Arap baharıyla birlikte Kürtlerin Ortadoğu'da siyasi bir özne olmalarıyla birlikte, yani Kürt hareketlerinde kimlik ve tanınma mücadelesinin bir adım ötesine geçilmiş

olduğu bir dönemde artık mücadele siyasi tahayyüller ve projeler arasındaki bir mücadeledir de aynı zamanda.

Halk ayaklanmaları ve aşağıdan yukarıya doğru bir yönetim talebi, emperyal, bölgesel ya da ulusal egemenliğini sürdürmek isteyen her iktidarın korkulu rüyasıdır. Suriye’de 2011 ortasına kadar yaşananlar ve şu anda Rojava’daki gelişmelere karşı muhafazakar çevre ülkelerin gösterdiği tepkinin altında böylesi bir sosyal, siyasi ve iktisadi inşa sürecine karşı duyulan korku ve otorite kaybı kaygısı da vardır. Suriye’nin ve Rojava’nın geleceği her ne kadar Katar, Suudi Arabistan, ABD, Türkiye, Batı Avrupa ile Rusya, Çin, İran, Hizbullah arasındaki hegemonya mücadelesinin bir statükoya kavuşması ve radikal islamcılığın sönümlenmesine bağlı olsa da, toplumsal barış ancak gerçekten katılımcı, demokratik, çoğulcu ve özgürlükçü bir ülke yaratmak isteyenlerin mücadelesiyle kurulacaktır. Teşekkür ederim.

İkinci Oturum:

Kürt Çalışmaları Üzerine

Moderatör: Ayhan Işık

Celîle Celîl:

Üç Kafkas Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Yayıncılık

İyi günler, beni bu konferansa davet etmiş olduğunuz için çok sevinçliyim. İsmail Beşikci Vakfına müteşekkirim. Konuşmam Kürtçe. Lütfen konuşmamı Türkçeye çevirin. Yeni başlamış olan süreci değerlendirmemiz ve bu sürecin iyi olacağına dair umutlu olmamız gerekiyor. Bu konuda konuşmak istiyorum. Ama nedendir bilmiyorum, atalarımızın bir sözü aklıma geldi. Kısaca bu hikayeden bahsetmek istiyorum. Belki de bu hikaye süreçle ilişkilendirilebilir. Bu sözlü edebiyattan bir örnek. Derler ki yolcunun biri bir köyden geçerken evlerden birinin kapısının önünde durmuş ve ekmeği istemek için kapıyı çalmış. Bir kadın kapıyı açmış. Yolcu, “Anneciğim ben açım, varsa ekmeğiniz, verin yiyeyim, yolcuyum” demiş. Kadın “Yok, git buradan” demiş ve kapıyı kapatmış. Yolcu evden uzaklaşırken evin yanında ağlayan birini görür. Gider ve ona “Hayırdır neden öyle oturmuş, ağlıyorsun?” diye sorar. Öteki “Niçin ağlamayayım. Gördün mü karım sana nasıl cevap verdi. Hep başıma bu tür şeyler getiriyor.” Yolcu ise “Karına yazık! Karın iyimiş. Sen bir de benim halimi sor. Karım hem beni döver hem de bırakmaz ağlayayım. Senin durumun gayet iyi, en azından seni dövse de ağlamana izin veriyor.” Evet, bu süreç iyi. Şimdi derdimizi anlatabiliyor, isteklerimizi söyleyebiliyoruz. İnanıyorum ki bunlara kulak verenler var.

Rusya'daki ve Sovyetlerdeki Kürdoloji üzerine konuşmam istendi. Bu konu çok değerli ve dikkat çekici. Ama ben üç Kafkasya

cumhuriyetinde 1920 ile 1960'lı yıllar arasında Kürtçe eğitim ve Kürt yayıncılığı konusunda konuşmayı önerdim. Ben bu süreçle ilgilendim, ama süreç elbette ki sonra da devam etti. Birinci Dünya Savaşından sonra Kafkasya'da, Ortadoğu'da da, Türkiye'de de her yer viran olmuştu, ekonomi çok kötüydü ve halk perişandı. Her kes ölülerine üzülmekteydi. Halkımız yani Kürtler de savaştan sonra çok zahmet çekti. Kars Türkiye'nin eline geçince, oradaki halk kaçtı. Çok pêrişan oldular. Kafkas Kürtlerinin nereden geldiklerini anlatmak için bunları söylüyorum. Önce de Kafkasya'da Kürtler vardı. Özellikle de bugün Kızıl Kürdistan dediğimiz Karabağ'da Kürtler vardı. Onuncu yüzyıl ile on ikinci yüzyıllar arasında orada Şedadi Beyliği vardı ve bu beylik Gênc, Ani ve Dıwin'de bir medeniyet kurmuştu. Dıwin bu beyliğin başkenti idi. Bu son döneme kadar da Sovyetlerde Kürtler vardı.

Ermenistan'da Birinci Dünya Savaşından sonra çok kötü olaylar yaşandı. Müslüman Kürtler korkudan, mecbur kaldılar güneye gittiler, yani bugünkü Ermenistan'dan gittiler. Kürtlerden bazıları, Êzîdî Kürtler Elegez Dağına sığındılar. Sovyet devleti kuruluşunda Karabağ Azerbaycan sınırlarında kaldı. Gürcistan'da fazla Kürt yoktu, ama yetim ve yoksul Kürtlerin sayısı Tiflis'te fazlaydı. İnsanlar perişan olduklarında kendilerini şehirlere atıyor. Orada da çöktüler. Niçin bu konuyu, bu tarihsel süreci ele aldım? Nereden nereye vardıklarını görmenizi istediğim için... Çünkü çok keyifle Sovyet Kürtlerinin kültürel ve bilimsel alanda önemli hizmetlerde bulduklarını ve bu hizmetlerin Kürt halkı tarafından değerlendirildiğini söylüyorum. Sürekli yazarların ve bilimadamların adlarını soruyor, özellikle de Kürt radyosu üzerinde duruyorlar. Ben, onun önemini çok iyi anlıyorum. O, öyle bir tecrübeyi idi ki bugün, halkımız için küçük bir hizmette bulduğumuz diyeceğimiz bir duruma getirdi bizi. Bu tecrübe eğitim, yayıncılık, aydınlanma, kültürün geliştirilmesi ve Kürtlüğün güçlendirilmesiydi. Biz Kürt kaldık.

Daha 1920'lerde Sovyet devleti halkların eşit olduğu, halkların haklarının olduğu, adlarının ve dillerinin tanınacağı gibi çok önemli düşünceleri ileri sürdü. Tanınmanın dışında halkların dilleriyle ede-

biyatın, yayıncılığın ve eğitimin olması gerektiği ileri sürüldü. Hatta Sovyetlerin kuzeyinde, Kuz Buz Denizi bölgesinde belki de dört yüz, beş yüz aileden oluşan etnik gruplar vardı ve bu gruba dahi eğitim hakkı tanındı. Eğitim kitapları basıldı, okullar açıldı ve onların birçok aydını ortaya çıktı.

Önceleri Kafkasya'da üç cumhuriyet vardı: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan. Birkaç yıl bu cumhuriyetler federasyon şeklinde kaldılar. Paraları dahi vardı. Sonra birleştiler ve Sovyetler Birliği'ne dahil oldular. 1920'li yıllarda Ermenistan Bolşevik devrimi izledi ve bu sisteme dahil oldu. Birçok konferans düzenlendi. Oradaki Kürtlerin çoğunluğunun Êzidi olmasından dolayı 1920'li yıllarda Êzidi Kürt rencberlerinin birçok konferansı düzenlendi. Devlet, Kürtler de dahil olmak üzere çoğunluğu okuma yazma bilmeyen halkın, ideolojisini öğrenmesi, yeni dönemin ideolosini ve devletin siyasini kabul etmesi için okuma yazma öğrenmesini istiyordu. Bu nedenle de eğitime çok önem veriliyordu ve her kesin okur yazar olması için çalışılıyordu. 1990 yılında Sovyetlerde okuma yazma bilmeyenin kalmadığı söylendi. Yaşları ileri olanların da harfleri öğrenmesi en azından imza atması isteniyordu.

1920'lerde Hagom Emrazian adında Kürtleri çok seven bir Ermeni aydını Kürtçe için bir alfabe yazdı. Bu kitabın adı Şems idi. Şimdi göstereceğim. Bu, Kürt alfabesinin kapağı. Şems Arapça güneş anlamına geliyor. Êzdî dininde şems kelimesi çok kullanılır. Hatta bazı şeyhlere Şemsani denir. Hagon Emrazian Tiflis'te karısıyla birlikte bir yetimhane açmıştı. Biçok Kürt çocuğu okuma yazmayı orada öğrendi. Onlardan biri de Kürdoloji üzerine çalışmış olan Dr. Çeto'dur. Yetmiş yaşında dahi çocukluğunda, o okulda öğrendiği şiirler hala aklıdaydı ve sürekli o şiirleri okurdu. Bu da gösteriyor ki çocuklarınızın daha küçük yaşlarda Kürtçe öğrenmesi gerekiyor ki büyüdüklerinde unutmasınlar. Ama bu alfabenin harfleri Emeni alfabesinin harflerinden oluşmaktaydı. Harflerin Ermeni alfabesinden olmasının nedeni asimilasyon değildi, sadece okuma yazma için bir alfabe gerekiyordu.

Bu, İshaq Margulov'dur (Slayt ile bir fotoğraf gösteriyor). Çocuklar da o zaman Kürt elbiseleriyle geliyorlardı okula. Kürt öğretmenler yoktu. İki kişi öğretmen olarak çalışmaya başladılar. Bunlar öğretmendiler ve Kürtçe biliyorlardı. Sanıyorum ki Şems anadil kitabı olarak 1929'a kadar Ermenistan'da kullandı. Ama eğitimin diğer kısımları Ermenice idi. Zira henüz diğer gerekli şeyleri henüz hazırlamamışlardı. Bütün köylerde okul vardı. Kürtçeyi iyi bilen Ermeniler öğretmenlik yapıyordu. Bu okullar, Latin alfabesi kabul edilene kadar sürdü. O zaman devlet, Müslüman Kürtlerin boşaltıp Türkiye'ye gittiği köylere Êzidi Kürtlerini yerleştirdi. Onlara köy ve arazi verdi. Ama okuma-yazma bilmeme ve alfanin olmayışı sadece Kürtler için geçerli değildi. Daha önce okuma-yazma bilen halklar da okuyup yazamıyordu. Daha önce Arap alfabesini kullanan halklar için de alfabe oluşturulması gerekiyordu. Bakü'de dilbilimcilerden oluşan bir komite oluşturuldu: Türkçe konuşan halklar için Latin alfabesi hazırlama komitesi. Türkçe konuşan diyorum, Türk demiyorum. Zira Türkçe dil ailesinde Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler ve Özbekler de vardır. Bu halk arasında Türk olmayan iki halk vardı: Asuriler ve Kürtler. 1929'da bu alfa resmi olarak kabul edildi. Bu elifbanın sahibi Asuri İshaq Marogulov'dur. İshaq Kürtleri seven ve Kürtler için üzülen birisiydi. Kars, Iğdır, Kağızman bölgesi Rusların eline geçtiğinde, burada iki Kürt köyünde okul açılmıştı. Birisi Zor köyündeydi. Zor Kağızman yakınında, yani Kars'taydı. Diğeri ise Mileka köyündeydi. Bu köy de bizim tarafta, Elegez yakınındaydı. Marogulov bu köyde öğretmendi. O, devrimden önce de Ermeni gazetelerinde Kürtlerin okuma yazmada kullanabilecekleri bir alfabe yazmak isteğini yazmıştı. Türkçe konuşan halklar için komite kurulduğunda, İshaq Marogulov bana göre çok değerli bir araştırma yayınlıyor. Bu komitenin bir dergisi vardı: Doğu Halklarının Kültürü ve Lügati. Derginin adı buydu. O, bu dergide Kürt alfabesi üzerine düşüncelerini, bu konudaki araştırmalarının ve tecrübelerini yazmıştı. O, bu araştırmadan sonra bir Kürt alfabesi önermişti. Yaptığı tablonun bir tarafında Arapça harfler, diğer tarafında da önerdiği Kürtçe harfler

vardı. Bu alfabe resmi olarak kabul edildikten sonraki birkaç ay içinde bu alfabe yeni harfler eklendi ya da var olan harfler düzeltildi. Bu alfabe önemli bir temel oldu. Çünkü kültürel gelişim alfabe ile olur. Alfabe, dilin açığa çıktığı, kitapların yazıldığı bir temeldir.

Artık 1929 yılında Kürtçe kitaplar yayınlanmaya başladı. O zaman babam askeri okuldaymış ve yirmi yaşında bile değilmiş. O zamanlar Bakü'de Ermenice ve Rusça gazeteler yayınlanıyormuş. Babam bu gazetelerden birinde Kürtler için bir alfabenin oluşturulduğunu ve bu alfabenin resmi olarak kabul edildiğini okumuş. Hemen İshaq Marogulov'un adresini almış ve ona bir mektup göndermiş. Kendisine yayınlanmış olan iki ders kitabı gönderilmiş. İshaq Marogulov da babama bir mektup göndermiş, alfabenin Kürtler arasında yaygınlaştırılmasını ve babamdan, arkadaşlarına bu alfabe yaymasını istemiş. Bundan sonra ders kitapları yayınlamaya başlamışlar. Bu alfabe Sovyetlerdeki bütün Kürtlerin alfabesi olarak kabul edilmiş. Azerbaycan'da, Kafkasya'da, Türkmenistan'da, Aşkabat'da ve Horasan'da Kürtler vardı. Yukarı Horasan'ın bir bölümü Sovyet sınırları içinde kalmıştı. Orada bir ya da iki kitap yayınlamışlar. Orada Pehlewiler vardı. Azerbaycan'da Azerbaycanlı Kürtlerin ağzına göre kitaplar yayınlamaya başlamışlar. Onların ağzı Kars ve Ermenistan Kürtlerinin ağzından biraz farklıydı. Axundov Bakü'de Kürt alfabesi kitabını yayınlıyor. Ermenistan'da da Ermenistan Kürtleri için Kürtçe alfabe kitabı yayınlıyor.

1930 yılında Ermenistan'da Riya Taze Gazetesi yayınlıyor. Bu, resmi değildi, ama devlet o zaman halkın yaşamının araştırılmasına, gelenek göreneklere, antropolojiye ve sosyolojiye çok önem veriyordu. Gruplar oluşturup halkın arasına gitmeye başlıyorlar. Araştırmalar yapıyorlar. Şarkı sözleri yazan gruplar vardı. Kültürler araştırmalar yapan gruplar vardı. Özellikle de Azerbaycan Kürtleri üzerine iki-üç kitap yayımlandı. Ermenistan'da da birkaç grup oluşturuldu. Bunların sayısı çoktu ve içlerinde Kürtçeyi iyi bilen Ermeniler de vardı. 1930'lu yıllarda halk arasında çok iyi şeyler derleyip toplamış ve arşivlemişler. Bunlardan bazıları kaybolmuş ve

bazıları ise yayınlanmış. 1930'da başka bir şey daha oldu: Kürt edebiyatı ve basını için devletin resmi yayınevi kuruldu. Bu, aydınlanmanın ve basının Kürtler arasında yaygınlaşması için çok önemli bir fırsattı. Bunun üzerinde yine duracağım.

Kürtler bahar aylarında erkenden yaylaya çıkar. Öğretmenler de yaylalara gidiyorlardı. Babamın grubunun yaylada yazı tahtasını çadırların yanını koymuş halde çocuklara okuma-yazma derslerini verdikleri sırada çekilmiş bir fotoğraf var. Çocuklar, aileleriyle birlikte erkenden yaylalara çıkıyor ve okulu bırakıyorlardı. Öğretmenler de çocukların ardından yaylalara çıkıyor ve orada, onlara ders veriyorlardı. Bu öğrencilerin çoğu Riya Taze Gazetesinin muhabiri oldu. Hatırlarım, annem, babamın daha 23 yaşındayken teknikom okulunun başkanı olduğunu söylerdi. Teknikom ortaokuldan sonra devam edilen dört yıllık bir okuldu. Teknikomdan mezun olanlar uzman olup okullarda öğretmenlik yapıyordu. Annem, babamın öğrencilerinin babamdan yaşça daha büyük olduğunu söylerdi. Annem derdi ki "Baban geldiğinde hepsi çekilir ve 'Celilo Arkadaş geldi', derlerdi". Teknikom, o zamanlar öğretmen yetiştirmek için kurulmuştu. Köylerde çalışan ve pedagojik eğitim görmemiş olan öğretmenler yazın burada kurslara katılırdı. Onlar, gruplar halinde gelir eğitim görürlerdi.

Daha da uzatabilirim. Ama Kürtlerin Türkiye'de yasal izinleri beklemeden, yapmak istedikleri şeyleri kendilerinin yapması gerektiğini söylemek istiyorum. Son kısımda izin üzerinde duracak ve konuşmamı bitireceğim. Kürt Yayınevi tarafından çıkarılan kitaplar sağlık, tıp, kadın sağlığı gibi konular üzerineydi. Küçük boyutlu kitaplardı ve halk okuyordu. Bu kitaplarda anadilde elin nasıl yıkanması gerektiği, trahoma yakalanmış olanların neler yapması gerektiği vs. yazıyordu. Belki bugün siz bunlara güleceksiniz, ama o zaman halk bunlardan uzaktı. Artık bununla birlikte Kürtçe edebiyat da oluştu. Kanaatimce bu, bugün için önemli. Devletin ve partinin siyasetinin propagandası için bir redaksiyon oluşturdular. Orada Karl Marks'ın, Lenin'in ve diğerlerinin yaşamı üzerine, kolhozlar üzerine kitaplar yayınlandı. Bu kitaplar sayesinde hem Kürt okuyabiliyordunuz hem

de tarihi öğreniyordunuz.

Bu süreç, Kürdistan'dan kopmuş bir parçada gerçekleşti. Dışarıda edebiyat alanında neler yapıldığını öğrenmemize olanak yoktu. Hatta klasiklerimiz bile bize yabancıydı. Ama akademide 1930'lu yıllarda Ehmedê Xanî ve Cizîrî'nin eserleri hazırlandı. Bu çalışmalar yürütülüyordu. Ama Sovyet Kürtlerinin edebiyatı boş bir alan üzerine kurulmuştu. Tecrübesizdiler. Bu bir başlangıçtı. Bir evin temelini oluşturduğunuzda küçük taşları en alta koyar, sonra da ev güzel görünsün diye işlenmiş, kesilmiş taşları üste koyarsınız. Bu, o zaman oluşturulmuş olan bir temeldi. Kaynaklar nelerdi? Kaynaklar anadildi, folkhardu, çoğunlukla köylerdi, Kürtçe bilenlerdi, folklor ve sözlü dildi... Ayrıca komşu milletlerin, halkların edebiyatı, özellikle de Ermeni ve Rus edebiyatıydı. Şiir okuduğunuzda ya Rusçadan ya da Ermeniceden çevrildiğini görüyorsunuz. Okuduğunuzda iyi şiirin hangisi kötü şiirin hangisi olduğunu görüyorsunuz.

Bu gelişim 1938 yılına kada devam etti ve o yıl kültür ocakları kapatıldı. Bu arada, 1934 yılında Sovyet cumhuriyetlerinde ne kadar Kürt dilbilimci, öğretmen, aydın var ise Erivan'da toplandılar, Kürtler ve Küdoloji üzerine ilk konferansı düzenlediler. Birçok önemli konularda tartışmalar yapıldı. İmla, terminoloji ve edebiyatın durumu üzerine görüşüldü. Riya Taze Gazetesinin ve Kürt Yayınevinin sorumluları sunum yaptılar. Konferansa birçok Ermeni, Rus ve Azeri biliminsanı katıldı. Bu konferanstan sonra Kürt yayıncılığı daha iyi oldu. Savaş başladığında bütün Kürt ocakları kapatılmıştı. Yıkıcı bir savaştı ve ne diyeyim, Kürt yayıncılığının zamanı değildi. Artık Sovyetlerde yaşam çok kötüydü.

Riya Taze Gazetesi ilk sayısını 1930 yılında Ermenistan'da yayınlamıştı. Gazete çok yankı uyandırdı. Ermenistan Başkanlığı sıcak bir kutlama göndermişti ve o zaman Kürt ocaklarına bir sempati vardı. (Bir fotoğraf gösteriyor) Bunlar Teknikomda eğitim veren hocalarla, öğrenciler. Ortada olan, bıyık ve saçları uzun olan babam. Teknikomun müdürüydü. Yukarıda kısa saçlı olan Heciyê Cindî ve daha birçok aydın var ki sonra ünlü oldular. (Başka bir fotoğraf gös-

teriyor) Ortada bir hanım var, babamın hemen önünde. O da annem, öğrenci imiş. Onun adı da Xanım. Gerçekten de hanım.

Bunlar da, o dönem yayınlanmış olan kitaplar (Kitap kapaklarını gösteriyor): Se û Pisik (Köpek ve Kedi). O zaman Kürtçe çocuk edebiyatımız yoktu. Hovannes Tumanyan adında ünlü bir Ermeni şair vardı. Aranızda Ermeni varsa, onu tanıyıp tanımadığımı söylesin. Evet, Hovannes Tumanyan'ın eserleri Kürtçe yayınlanmış. Bu da Xayîn Xulam (Hain Uşak). Tumanyan bu hikayeyi yazmış, ama bizde de var. Bu kitap da çok ilginç. 1930'lu yıllarda yayınlanmış olan çocuk kitapları bugün bulunmuyor. Son yıllarda ben bunlardan bazılarını oldukları gibi, ama Latin alfabesiyle yeniden yayınladım.

Bir şey daha söylemek istiyorum. Bu konuda çok heyecanlanıyorum. Belki duygularımın peşinden gidip hepsini anlatamayabilirim. Ama niye ben bunu seçtim? Ermenistan atalarımızın yurdu değil, yabancı bir dilin ve kültürün olduğu bir yer, yetim Kürtler kaçarak orada kendilerine, edebiyat ve kültürlerine bir toprak, sığınak bulmuşlar. Bugün bunu övmemiz gerekmekte. Ama kendi topraklarımız üzerinde, ülkemizde herşeyi devlete havale ediyor ve “devlet yapmıyor” diyoruz.

Burada öğrenci ve aydınlar var, Kürtlüğümüzün dilimizden geldiğini söylememe gerek yok. Yıllardır, dilimiz gözümüzün önünde ölmekte. Her geldiğimde çocuklara sorular sorarım. Ama cevaplayamıyorlar, anlamıyorlar. Kürdistan'daki okullarda, Kürdistan'da, Diyarbakır ve diğer yerlerde... Nihayetinde bu kız çocukları yarın anne olacaklar ve hangi dille çocuklarıyla konuşacaklar? Büyüklere soruyorum. Ben küçükken annem benimle oynar “Bir bağ ot vardı, kedi geldi yedi” derdi. Bana “hêklê mêklê çalim çêklê” gibi tekerlemeler okurdu. Ben şu ana kada bunlarla yaşıyorum. İçinizde bunu sonuna kadar bilen var mı? İlk kısmını biliyorlar, ama geri kalan kısmını artık bilmiyorlar. Peki siz yarın çocuklarınızla nasıl eğleneceksiniz? Dil siyasete değil, Kürtseverliğe bağlıdır. Siyaset her zaman değişir. Siyaset bu nedenle siyasettir. Bir süreç

gelir, bir süreç gider. Ama dün yapmamız gereken şeyi bugün de yapmamışız ve eğer yarın da yapmazsak binlerce çocuk yitecektir.

Türkiye Başbakanına müteşekkirim. İki mesaj vermiş. Birincisi doğru bir şekilde Almanya'daki Türklerin kendi anadillerinde eğitim görmemelerinin insani olmadığını söyledi. İyi bir şey söyledi. Almanya'da bu kadar Türk var, ama kendi dilleriyle eğitim görmüyorlar, bu haksızlık, dedi. Adam doğru söylemiş. Haksızlık yine var. Onun ülkesinde var bu haksızlık. Bir başka şey daha söyledi. Nasıl derler, yarası vardı, bir de kendisi yarasına hançer vurdu. Duydunuz mu bilmiyorum? Acaba kaç Kürt Kürtçe öğrenmek ister, dedi. Duydunuz mu? O, Kürtlerin artık Kürtçe bilmediğini ve belki artık istemediklerini söyledi. Dilmeyen daha ne yapabilir ki? Dil de bizim gibi canlıdır. Şimdi Artuklu Üniversitesinde Kürtçe öğreniyorlar. Ölü dillerin yanında Kürtçeyi öğreniyorlar. Halk dilini öğrenmiyor, çocuklarına bu dili öğretmiyor ve Artuklu Üniversitesinde dil öğreniyor. Yetmiyormuş gibi biz kendimiz bu haksızlığı kabul ediyoruz. Çoğunluğunuz öğrenci. Öğrenciler dünyanın her yerinde, Türkiye'de, Avrupa'da her zaman ilerici olmuşlardır. Dilinize sahip çıkın. Siyaset yirmi yıl da devam eder, ama yirmi yıl sonra Kürtçe kalmaz. Adım Kürt ama ben Kürtçe bilmiyorum!

Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Ölmeden önce gelip insanların Kürtçeyi sevdiklerini görmekten, çocuklarla Kürtçe konuşmaktan, onlardan öğrenmekten büyük bir mutluluk duyacağım. Annenin çocuklarına beddua etmesinden daha güzel ne var? "Hey üstüne taş düşesice!" Kürtler "gönlünden geçirdi" derler. Ama bazıları bunu "karnından geçirdi" diye çevirmiş. Bunu okuyunca bu nasıl bir diyalektir ki Kürtler konuşuyor diye söyledim. Sonra ortaya çıktı ki bu çeviri "içinden geçiriyor" ifadesinden gelmiş. Dikkat edin gönlünüzden gelen içinize gitmesin. Sağ olun. Bana konuşma olanağı verdiğiniz için mutlu oldum.

Clemence Scalbert Yücel:

Kürt Çalışmaları Alanının Gelişmesi ve Özerkleşmesi

Michiel Leezenberg, “Sovyet Kürdolojisi ve Kürt Oryantalizmi” adlı makalesinde Kürdolojinin 19. yy.da Rusya İmparatorluğunda İran okumaları alanından ayrılarak bağımsız bir çalışma alanına dönüştüğünü belirtir. Bu da, 1840’larda, Kürt dilinin bağımsız bir dil olduğunu ve Farsçadan ayrı olduğunu gösteren iki Alman akademisyenin –Emil Rödiger ve August Friedrich Pott- çalışmaları sonucunda gerçekleşti. Bu nedenle, o dönemde Kürt okumaları bağımsız bir disiplin haline gelmiş.

Kürdoloji bağımsız bir çalışma alanı olarak Rusya’da ve sonra Sovyetler Birliğinde, Petersburg, Moskova ve Erivan’da 19. yy.da devam etmiş ve günümüze ulaşmıştır. Ama farklı akademik geleneklerden, farklı dillerden, siyasi sorunlardan dolayı Kürdolojinin diğer ülkelerin akademik gelenekleri ve ülkedeki Kürt hareketleriyle olan ilişkisi az olmuştur.

Kürt okumaları akademik bir çalışma alanı olarak Rusya’da oluşmuştur. Ama Kürtlere ilişkin okumalar yirminci yüzyılda giderek artmıştır. Farklı ülkelerde ve akademidışı amaçlarla da Kürtler üzerine okumalar hala yapılmaktadır. Bu yüzyılda Kürtlere ilişkin yapılan okumalar dağınık haldedir. Bu okumalar arasında diyalog çok azdır.

Bu sunumumda Kürt çalışmaları alanının gelişmesi ve özerkleşmesi üzerinde duracağım. Kürt okumaları alanı nasıl siyasi toplumsal alandan özerk hale gelmektedir?

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu alanlar teorisini (toplumsal alanlar) geliştirmiştir. Bu teoriye göre toplum, toplumsal alanlardan oluşmaktadır: Toplumsal alanlar kültürel, bilimsel, hukuki vs. alanlara ayrılmaktadır. Her bir toplumsal alan özel yasalara, temele, amaçlara, aktörlere ve kurumlara sahiptir ve bu şekilde de genel toplumsal alan siyasi ve ekonomik alandan özerk hale gelir. Ama özerklik hiçbir zaman tam anlamıyla olmaz. Genel toplumsal alanın etkisi (yani politik ve ekonomik alanın etkisi) sürekli olarak onların üzerinde vardır, bu

etki bazen azalır bazen de artar. Örneğin bazen siyasi ve ekonomik durumun etkisi akademik alan üzerinde artar, bazen de azalır. Bu etki üniversitelere göre değişir.

Şimdi, Kürt okumalara alanının (Kürteler ilişkin okumaların) yavaş yavaş nasıl özerk hale geldiğini göstereceğim. Ben üç husus üzerinde duracağım:

-Kürt okumalarının temeli ve amacı: Kürt okumalarının temeli ne zaman ve nasıl özerkleşir, yani ne zaman ve nasıl sadece bilgiyi geliştirir?

-Kürt okumalarının aktörleri ve kurumları: Kürt okumalarının aktörleri kimlerdir? Özellikleri nelerdir? Acaba diğer toplumsal alanların aktörlerinden farklılar mı? Diğer akademik alanların aktörlerinden farklılar mı?

-Kürt okumaları alanının coğrafyası ve entegrasyonu. Kürt okumaları nasıl entegre olur?

Bu amacımı gerçekleştirmek için detaylı bir tasvirde bulunmayacağım. Ama birkaç temsili örnek vereceğim.

Kürt okumalarının kullanımının temeli ve amacı

20. yy. Türkiye’de ve komuş ülkelerde devlet ve ulus inşa etme yüzyılıdır. Bilgi de bu inşanın bir aracı konumundadır: Hem devlet kurmak için hem de ulus inşa etmek için kullanışlıdır. Siyasal sorunlardan dolayı, özellikle de 20. yy.da ulusdevlet döneminde Kürt okumaları alanının şekillenmesi çok özgündü ve hala özgün. Kürt okumalarının ya da Kürtlere ilişkin okumaların akademidışı temelleri oldukça çoktur.

Kontrol

Rusya, Sovyetler Birliği ve Avrupa’da yapılan çalışmaların dışında bu alanda yapılan ilk çalışma Osmanlı İmparatorluğunda, devletin diğer halklar ve aşiretler üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmanın amacı devletin nüfus halk üzerindeki kontrolü güçlendirmek ve

toplum mühendisliği yapmaktır. Fuat Dündar'ın bu alandaki çalışması çok değerlidir. O, İttihat ve Tekakki'nin etnisite ve aşiretlere ilişkin birçok araştırma yaptığını göstermektedir: Bilgi hükmetmenin ve kontrol etmenin birinci adamıdır. Özellikle o dönemde bilgi göçebe aşiretlerin iskan edilmesi ve medenileştirilmesi için bir oluyordu.

Diğer bir mesele ise şudur: Yıllar sonra başka bir kontekste akademisyenler tarafından GAP çerçevesinde yapıldı. Bu araştırmaların amacı bölgenin kalkındırılması ve değiştirilmesi için bilgi oluşturmaktı.

Ayrıca Jordi Tejel Fransızların Suriye ve Lübnan'a egemen olduğu döneme ilişkin değerli bir araştırma yapmıştır. O, Fransız oryantalistleri tarafından yapılan araştırmaların amacının kontrol etmek için Kürtlerin ve ulusal azınlıkların tanınmasıdır.

Burada belirtilmesi gereken iki önemli husus vardır:

-O zaman birkaç Fransız oryantalist akademik çalışma yürütüyordu. Ama diğerleri akademi dışındaydı: Yani Kürt okumalarının sınırı o zamanlar net değil di ve bugün de net değil.

-Oryantalistler çalışmalarını Kürt ulusalcılarının yardımıyla yapıyordu û her iki taraf da bu dayanışmadan yararlanıyordu: Oryantalistler açısında fayda Kürtlerin tanınmasıydı; Kürt ulusalcıları açısından bu dayanışma hem Kürtlerin varlığının ıspatını oluşturuyordu, hem de Kürt ulusal kimliğinin temellerini oluşturuyordu. Mesela, Fransız oryantalistler Rus ve Sovyet oryantalistleri gibi sözlü edebiyat üzerinde duruyor ve Michiel Leezenberg'in dediği gibi onların çalışmalarının sonucu "Kürtlerin sözlü edebiyat haline getirilmesiydi". Bu durum yıllar boyunca sürecektir.

Bundan sonra (gerçekten de 1910-20 yılları arasında İstanbul'daki Kürt toplumunda) Kürtlerin ulusal hareketi ve bilgi üretme alanı birbiri-yle bağlanıyor. Her iki alanın aktörleri birbirinden çok farklı değildir.

Kimliğin oluşturulması ve Kürt davasının desteklenmesi

Bilgi, bağımsız bir ulusal kimliğin oluşturulmasının birkaç ögesi- ni vermektedir. Araştırmalar bağımsız bir dilin, sözlü edebiyatın, yazılı klasik edebiyatın, dinin ve vs. tanınmasını, oluşmasını ve gelişmesi desteklemektedir. Bu birkaç öge her ulusal yapıda kimliğin temelini oluşturmaktadır.

Genel toplumsal alanın durumunun , özellikle de siyasi durumun uygun olması durumunda Kürdistan'da ya da Türkiye'de ve Irak'ta yaşayan Kürtler, Kürtler ve Kürdistan üzerine olan bilgilerini geliştirmektedir. Örneğin Türkiye'de 1960-1970 yılları arasında bu süreç başladı. 1980 darbesinden sonra her şey durdu ve 1990'lı yıllar- da bu süreç yeniden başladı.

“Kürt sorunu” olarak adlandırılan şeye ilişkin bilgi de gelişmekte. İster Ortadoğu'da, ister Avrupa'da, 20. yy.da Kürtler üzerine yapılan ilk araştırmalar arasında “Kürt sorunu” üzerine yapılan araştırmalar çoktur. Celadet Bedirxan “Kürt sorun”undan bahseden ilk kişidir ve tanımlamayı 1930 yılında “Kürt Sorunu” adlı bir kitapta yapmıştır. Sonra 1970 yılında İsmet Şerif Vanlı “Ulusal Kurtuluş Sorunu” üze- rine olan doktora tezini yayınlamıştır. O dönemler Avrupa'da ve özel- likle de Fransa'da ortaya çıkan araştırmaların hepsi bu sorun üze- rinedir: Örneğin Joyce Blau , Jean-Pierre Viennot , Gerard Chaliand ya da Chris Kutschera . “Kürt sorunu”nun tanınması ve tanıtılması ulusal kurtuluş hareketine destek veriyordu.

Kürtlerin yok edilmesi

Kürtlerin kimliğini ortaya çıkaran ve Kürt sorununu tanımlayan ve analiz eden araştırmalar Türk devlerinin resmi söylemine karşı çıkmak- tadır. Bu söylem Mesut Yeğen tarafından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Türk üniversitelerinin çalışmalarının amacı uzun bir süre, genel olarak Kürtlerin yok edilmesi ya da Türkleştirilmesi idi. Abdullah Çay'ın Newroz üzerine “Türk Ergenekon Bayramı Nevruz” başlıklı araş- tırması 1985'te yayınlandı. Tuncer Gülensoy'-un Fırat ve Erciyes üniver- siterinde dil üzerine yapmış olduğu çalışmalar da bir başka örnek.

Bugün Kürt okumaları bu temellerden ve amaçlardan giderek özerk hale gelmektedir. Genel toplumsal alanın Kürt okumaları alanı üzerindeki etkisi hala var, ama azalmış bulunmakta. Ciddi akademik araştırmalar da daha çok kimlik ve Kürt sorunu üzerinde durmaktaydı ve bu durum hala devam ediyor. Ama artık bu konular giderek azalıyor. Kısaca, biz, tarafsız araştırmalar yapılıyor ve Kürt okumaları insanlığın sosyal bilgisinin laboratuvarı haline geliyor. Bu da Kürt okumalarının özerkleşmesine işaret ediyor.

Kürt okumalarının aktör ve kurumları

Özgün siyasal durumdan ötürü -akademinin ve üniversitelerin dışında- Kürt kurumları en önemli rolü üstlendi.

Rusya ve Sovyetlerde yapılan araştırmalar dışında, Kürtlere ilişkin yapılan çalışmalar (ciddi ve açık olarak) üniversitelerde çok azdı ve geç yapılmış çalışmalardı. Fransa, Lübnan ve Suriye'deki geçmişinden ötürü özel bir yer tutuyordu: Paris'te, Yaşayan Diller Ulusal Okulu'nda (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes, sonra Institut National des Langues et Civilisations Orientales oldu) İkinci Dünya Savaşından sonra Kürtçe dersler verilmeye başlandı ve 1960 yılında Kamuran Bedirxan için bir kürsi açıldı. Öğrenciler de yavaş yavaş farklı bölüm ve disiplinlerde tez hazırlıyorlardı: Uluslararası ilişkiler bölümünde C.J. Edmonds'un öğrencisi Wadie Jwaideh (1960), sosyolojide İsmail Beşikci (1969), antropolojide Martin Van Bruinessen (1978), siyasal bilimler alanında Hamit Bozarslan ve diğerleri gibi...

Ama Türkiye'de üniversite devlet ideolojisini hazırlama ve dağıtma aracıydı. İsmail Beşikci'nin 1969'da sunmuş olduğu "Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunları (Göçebe Alikan Aşireti)" başlıklı tezi önemli bir parentez oluşturdu. Bu tezde toplumsal gerçekliğin ifade edilmesi için Kürt kelimesi kullanılıyordu. Şüphesiz bu, Beşikci Hocanın bilgiye duyduğu aşkın bir ürünüydü. O "Doğu Anadolu Düzeni (Sosyo-ekonomik ve etnik temeller) adlı eserinde etnisite sorununu ortaya çıkardı. Bu kitabın yayınlanmasından sonra Beşikci

Hocanın başına gelenleri hepimiz biliyoruz.

Şimdi durum çok değişti: 2000’li yıllarda Kürtler üzerine konuşmak –ama tabi ki sadece üniversitelerde- daha kolay hale geldi. Türkiye’nin birçok üniversitesinde hala Kürtler üzerine okuma yapmak zor. Son yıllarda da Kürdistan’daki birkaç üniversitede Kürt dili ve edebiyatı bölümleri açıldı. Onlar, eğitim, dil ve araştırmalar açısından çok değerli çalışmalar yürütüyorlar, ama yine de bunlar sorunsuz değil. Irak Kürdistanı Bölgesinde üniversiteler gelişti. Kürdistan Bölge Hükümeti’nin oluşmasından ve özellikle 2003 yılından sonra Exeter Üniversitesinde, Polonya’daki Krakov Üniversitesinde ve Amerika’da bazı üniversiteler Kürtçe bölümleri açıldı.

Bu nedenle yavaş yavaş bağımsız bilimsel kurumların oluştuğunu, üniversitelerde tarih, antropoloji vesair alanlarda Kürt okumalarının mümkün hale geldiğini söyleyebiliriz. Bugün diğer kurumlar, dışarıdaki kurumlar, akademik alan büyük bir rol oynamakta ve yarın daha büyük bir rol oynayacak. Biz bu kurumları birkaç kategori şeklinde sınıflandırabiliriz: Enstitü, vakıf, şahıslar (ya da araştırmacılar) ve yayınevi.

Kürt Enstitü ve Vakıfları

1983 yılında açılan Paris Kürt Enstitüsünün amaçlarından biri şuydu: Dili, kültürel mirası ve Kürt tarihini Kürt halkına tanıtmak ve unutulmamasını sağlamak. Bu amacı gerçekleştirmek için araştırmalar da yürütüyor. Yıllardır Kürt aydınlarının ve Kürtler üzerine çalışma yürüten akademisyenlerin çalışmalarını toplamakta ve Etudes Kurdes adında bilimsel bir dergi çıkarmaktadır. Almanya’da Gesellschaft zur Forderung der Kurdologie, Kürt okumalarının gelişmesinde önemli bir rol oynayan bağımsız bir kurumdur.

Sonra, Türkiye’de İstanbul ve Amed Kürt Enstitüleri özellikle de dil ve sözlü edebiyat alanında önemli bir rol oynadılar ve 2011 yılından sonra, mesela, İsmail Beşikci Vakfı kuruldu.

Bunların dışında 1990’lı yıllardan günümüze düşünce kuruluşları

(think-tanks) da önemli bir rol oynamaktadırlar. Mesela Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 2006 yılında kurulan ve bir üniversitede Kürtler üzerine ilk konferansı (Sivil ve Demokratik Çözüm Arayışları I. Türkiye'nin Kürt Meselesi) gerçekleştiren Helsinki Yurttaşlar Derneği. Bugün de Kürdistan'da DISA (Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) gibi düşünce kuruluşları kuruldu. Bu kurumlar değerli bilimsel çalışmalar yürütmektedirler.

Şahsiyetler, Yayınevleri ve Dergiler

Bu kuruluşların dışında, Türkiye'de bireysel çalışmalar önemli bir rol oynadı: Üniversitelerde Kürtler üzerine çalışmak mümkün değilken ya da Kürt kurumları henüz yokken Kürtler bireysel olarak, bağımsız araştırmacılar kendi başlarına çalışmalar yürütüyordu: Bunlar arşiv oluşturuyor, Kürt sözlü edebiyatını derliyor, tarih üzerine araştırmalar yapıyorlardı. Kürt yayınevleri hem bu araştırmaların yayınlanması hem de yurtdışındaki araştırmaların tanıtımı açısından önemli bir rol oynadı. Mesela Özge Yayınları -İsmail Beşikci'nin kitabından sonra- 1991 yılında ilk akademik kitabı yani Martin Van Bruinessen'in Ağa, Şeyh ve Devlet adlı kitabını yayınladı. Daha sonra Avesta Yayınevi büyük bir rol oynamakta: Bu yayınevi yurtdışında yapılmış olan araştırmaları çevirip yayınlamakta.

Son yıllarda da Toplum ve Kuram ya da Dipnot gibi dergiler Türkiye'deki Kürt okumalarına dönük önemli bir rol oynamakta: Bunlar hiçbir üniversiteye bağlı değil, ama editörleri çoğunlukla üniversite hocaları ve öğrencileri.

Dergilerin, vakıfların ve kurumların artması ve güçlenmesi Kürt okumaları alanının hala akademik sınırlar içinde kaldığını (Özellikle Türkiye'de, ama sadece orayla sınırlı değil) ve bu alanın bir parçasının üniversite dışında oluştuğunu ama bu parçanın üniversite ile olan ilişkisinin gün geçtikçe güçlendiğini göstermektedir. Bugünkü konferans dikkat çekici bir örnek.

Coğrafi Durum

Kürt okumalarının bir özelliği parçalı olmasıdır. Gerçekten de siyasal nedenlerden ve Kürtlerin Kürdistan'da yokedilmelerinden ötürü Kürt okumaları akademik alanda Kürdistan dışında gelişti ve Kürdistan'da da önce üniversitelerin dışında sonra da bugün olduğu gibi birkaç üniversitede gelişti. Ama, bu durumdan dolayı Kürt okumalarının farklı parçaları arasında ilişki ya yoktu ya da çok azdı. Daha önce söylediğim gibi Kürt okumaları Rusya'da ve Sovyetlerde hep zengin ve aktif olmuştur, ama Türkiye ya da Avrupa'da bu alan az biliniyordu. Yurtdışında olan Kürt okumaları ülkede çok az biliniyorlardı. Paris Kürt Enstitüsü gibi birkaç kurum Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan araştırmalara ve bu araştırmaları yürüten araştırmacılara merkez oluşturuyordu, ama bunlar yurt dışındaydı. Daha sonra, 1990'lı yıllarda Türkiye'deki Kürt okumaları enstitü, vakıf ve yayıncılar sayesinde oluştu. Ama yine de Kürt okumaları alanı birkaç parçaydı ve bu parçalar arasındaki ilişki azdı. Bugün siyasal durumun değişmesiyle Türkiye'de ve Irak'ta Kürt okumaları alanı da değişmekte ve birleşmekte. Örneğin 2006 yılında Paris Kürt Enstitüsü Kürt Okumaları Dünya Kongresini düzenlemişti. Kanaatimce bu kongre, Kürdistan'da, bölge üniversiteleri ve kurumları ile yapılan birinci kongredir. Bu kongrede Kürtler ve Kürdistan'a ilişkin disiplinlerin uzmanları buluştu. Bugünkü konferansta da Kürt okumaları birleştirilmekte ve özerk hale gelmektedir. Bugün de biz Türkiye'de, barada ya da Amed'te buluşuyoruz. Ayrıca Welat Zeydanlıoğlu'nun çalışmaları ve Kürt Okumaları Listesi Kürt okumaları alanının birleştirilmesinin aracıdırlar.

Şüphesiz ki Kürt okumaları alanı siyasi alanın etkisi altındaydı ve onun bu günkü almış olduğu şekil de bu etkilerin bir sonucudur. Yine, bugün bilimsel alanın özetk temelleri, amacı, kurumları ve aktörleri oluşmakta. Dayanışma ve ilişki olumlu bir şekilde giderek artmaktadır.

Welat Zeydanlıoğlu:

Kürt alışmaları Ağı

Ve Kürt alışmalarının Durumu

Konuşmamın konusu Kürt alışmaları Ağı, yani İngilizce'siyle Kurdish Studies Network (KSN) diye bir oluşum zerine. İlk önce onun kısaca bir oluşum serüvenini, amaçları ve çatısı altında yapmaya çalıştığımız değişik projeler hakkında birşeyler söylemeye çalışacağım. Clemence zaten bu bahsettiğimiz alanın tarihçesini anlattı. Bende Kurdish Studies Network hakkında konuşurken zaten alanında bir tür haritası çıkmış olacak.

İkibinli yılların ortalarında doktora çalışmalarına başladığımda bu alanda insanların nasıl yalnız araştırma yaptıklarını kendimde yaşayarak şahit oldum. Bu tabi zor bir durum, hem entelektüel üretim açısından, hemde üretilen bilginin kalitesini olumsuz etkileyen bir etken olarak. Bilindiği gibi sağlıklı bir bilgi üretimi ve entelektüel gelişim, ancak zgr ve engelsiz görüş ve bilgi alışverişi sağlandığında ve bu üretilen bilginin sağlıklı ve konstruktif bir kritiğe maruz kaldığında gerçekleşebiliyor. Bilindiği gibi zaten araştırma yapmak birbakıma yalnızlaştırıcı bir süreç. Doktora tezi hazırlamak insanın büyük bir zamanını yalnız okuyarak ve yazarak geçirmesini gerektiren bir proje ve bir anlamda insanın içine kapanmasını gerektiriyor. Bu durum Kürt çalışmalarında özellikle kronik bir hal alabiliyor. Tabi bu sorun başka alanlarda, disiplinlerde aynı şiddetle yaşanmıyor. Herhangi bir alanı çalışan bir akademisyen, bir araştırman, bu tip sıkıntıları aynı şekilde yaşamıyor diyebiliriz. Çünkü farklı araştırma alanlarının fakülteleri, enstitüleri, uzman hocaları, konferansları, araştırma ağları, çalışma atölyeleri, fonları ve o araştırma alanına özel uluslararası hakemli dergileri bulunabiliyor ve sağlıklı bilimsel bilgi üretimini ve entelektüel gelişimi destekleyecek ve mümkün kılacak bir evre sağlıyorlar.

Kürt çalışmalarına geldiğimizde kısa bir süre öncesine kadar çok farklı bir durumdan söz edebiliyorduk. Bir kere beş on sene öncesine kadar yukarıda bahsettiğim olması gerekenlerden çoğu Kürt çalışmaları alanı söz konusu olduğunda yok denecek kadar azdı ve varolan oluşumlar, kurumlar ya da aktiviteler uzun süreli ayakta kalamıyorlardı. Mesela Kürt çalışmaları alanında hakemli ingilizce bilimsel dergiler yok denecek kadar azdı ve varolanlar da yayınlarını bir kaç seneden sonra durdurmak zorunda kalıyorlardı. Kürt çalışmalarının tarihi ve oluşumu üzerine Clemence'in çok güzel bir makalesi var, o konuda teşekkür de borçluyuz ona.

Bugün bile Kürt çalışmalarından tam ne anladığımızı teorik bir çerçevede analiz etmiş de değiliz açıkçası. Kürt çalışmaları tam nedir ve neyi kapsar veya kapsamaz sorularını tatmin edici bir şekilde cevaplamış değiliz. Tek emin olduğumuz şey aslında Kürtlerin, Kürdistanın, sosyolojisinden politikasına, tarihinden arkeolojisine, kültürlerinden dillerine ve dinlerine hiçbirinin hala sistematik ve bilimsel bir şekilde çalışılmamış olmasıdır, özellikle Kürtlerin kendileri tarafından. Tabii aynı zamanda altını çizmek gerekir ki bu sorunların arka planında tabii ki Kürtlerin sömürgeleştirilmesi bulunmaktadır. Kendi kendilerini yönetememeleri, kendi kaderlerini tayin edememeleri, bu imkânlarının ellerinden alınmış olması, bilgi üretecek kurumlarının olmayışı veya yasaklanması, tarihlerinin başkaları tarafından yazılması ve onları ötekileştirerek veya inkâr ederek yazılışı gibi temel faktörler tabii ki belirleyici olmuştur. Bundan dolayı yirmi sene öncesine kadar Kürt çalışmaları dediğimiz şey çok az sayıda kişinin çalışmalarından ve ürünlerinden ibaretti. Bundan dolayı mesela on veya yirmi sene öncesine kadar Kürtler üzerine yazılmış ingilizce kitaplar bir düzineyi geçmemekteydi.

Bu tür sorunlar bugünde devam etmekle beraber anlatacağım gibi son yıllarda epey bir yol katedildi bu alanda. Benim de içinde bocaladığım doktora yıllarında insanlarla konuşarak, görüşerek bu konuda ne yapabileceği üzerine bir arayış içine girdik bu alanda aktif olan akademisyenlerle. Bu anlamda bir nebze olsa ve küçük bir katkı manasında bir iletişim kanalı olarak Kürt Çalışmaları

Ağı'nı oluşturduk 2009 senesinde. Amacı, bu alanda aktif akademisyenleri ve öğrencileri dñyanın neresinde olurlarsa olsun birbirlerinden, yapılan çalışmalardan, üretilen bilgiden ve etkinliklerden haberdar etmek. Özellikle master ve doktora öğrencilerini dñřündüğümüzde aynı zamanda bir akademik cemaatin parçası olma hissiyatını da geliştiren bir iltişim ağı olarak tahayyül edildi. Bunun dışında nesnel bilgiyi görünür kılmak, disiplinler arası kolaborasyonları, yeni çalışmaları ve entelektüel alışverişi teşvik etmek amaçlarımızın arasında ve önemli bi yanı da sınır ve hiyerarşi tanımayan bir ađ oluşturmasıdır.

şu anda 900'e yakın üyesi olan bir e-mail grubundan bahsediyoruz burda. Facebook grubunda da 1000'in üzerinde bir üye kitlesi bulunmaktadır. Çoğu akademisyenlerden oluşan bir üye profili var. Gazeteci, politikacı, aktivistler ve başka ilgili duyan insanları da içeriyor. Genelde Kürtler ve Kürdistan üzerine akademik çalışmalardan ve gelişmelerden haberdar olmak isteyen insanları kapsayan, tüm dñyaya yayılmış bir network. Bir e-mail ile dñyadaki bu alanda aktif olan tüm insanlara ulaşabilme imkanı sunuyor KSN. Mesela Doğu Kurdistanda araştırma yapan bir antropolog yakın zamanda gönderdiği bir e-mail de networkün kendine büyük imkanlar sağladığını yazdı. Ünlü dilbilimci Michael Chyet networke bir e-mailinde Kürtler üzerine ilk çalışmaya başladığı zaman ne kadar yalnız olduğunu ancak şu anda network sayesinde Kürt çalışmalarının durumun ne kadar değiştini anlatmıştı.

Bunun dışında değişik sivil toplum örgütleri, basın kuruluşları veya bunun gibi farklı kurumlar da network ile kondağa girip Kürtler hakkında bilgi istiyorlar uzmanlardan. En son Kanada Göçmenlik Bakanlığı kondağa girdi. Özellikle Türkiye'nin batısında yaşayan Kürtlerin durumu üzerine röportajlar yapıp bilgi istediler, Kanadaya iltica eden Kürtlerin davalarında daha sağlıklı kararlar alabilmek için. Bu anlamda Kürt Çalışmalar Ağı'nın önemli bir rol oynadığını öne sürebiliriz. Birde bu alanda bahsettiğim tarihsel eksiklikleri ve kurumsuzluk hallerini göz önünde bulundurduğumuzda KSN gibi bir oluşumun olumlu etkisinde ona endeksli olarak kendisini hissettiriyor.

Bir dinamizim ve kolektiflik duygusu getirdiğini düşünüyorum.

KSN çatısı altında yürüttüğümüz bazı çalışmalardan da bahsetmek isterim. Mesela, doktora sürecinde ihtiyacımı duyduğum şeylerden bir tanesi Kürtler üzerine yapılmış bütün bilimsel kitapların ve makalelerin dökümünü oluşturan bir bibliyografyaydı. Bu alanda ne yayınlanmış, ne var ne yok diye kolayca ortaya koyacak bir bibliyografya hazırlamak istiyordum. Bunu da networkun internet sayfasını kurduktan sonra gerçekleştirme fırsatı bulduk. Bununla ilgili akademisyenlerden ciddi bir talep de vardı. Networke gelen sorulardan büyük bir bölümü Kürt çalışmaları alanındaki yayınlarla ilgiliydi. Şuanda sadece ingilizce kitaplara ve makalelere konsantre olduk ve ilerde imkân olursa değişik dillerdede öyle bir bibliyografya oluşturmaya çalışacağız. Bugün bu kadar güncelleştirilmiş online bir bibliyografya bulunmuyor diyebiliriz. İnternet sayfamızdaki Kürt çalışmaları bibliyografyasına baktığımızda Kürtler üzerine yazılan ingilizce kitapların ve bilimsel makalelerin sayısını sene sene takip etmek mümkün oluyor. Bu anlamda özellikle 2009 senesinden sonra ingilizce yapıtlarda ciddi bir artış görmek mümkün. 2010 senesinde Kürtler üzerine İngilizce olan ve dünyada tanınmış akademik yayınevlerinden çıkan 29 kitap olduğunu görüyoruz. Mesela 2012 senesinde ilk defa uluslararası ve hakemli bir dergi, Kürt dili üzerine özel bir sayı yayınladı. Dilbilimi alanında etkin dergilerden biri olan International Journal of the Sociology of Language (Uluslararası Dil Sosyolojisi Dergisi) böyle bir ilke imza atmış oldu.

Başka bir projemiz de bu alanda kimlerin aktif olduğu üzerine bir katalog çalışması. Bu alanda çalışma yapan akademisyenlerin kim olduğunu, ilgi alanlarını, yayınlarını ve profillerini görünür kılacak bir katalogdan oluşuyor bu proje. Bu da Kürt çalışmaları bibliyografyası gibi web sayfasında güncelleştiriliyor. Bu projeyle iletişimi görünür kılıp ilişkileri ve kollaborasyonları kolaylaştırmaya çalışıyoruz.

Son bir kaç yıldır Kürt çalışmaları alanında ciddi bir gelişme ve olgunlaşma kaydedildiğini söyleyebiliriz. Kürt Çalışmaları Ağı'nın

da kayde değer bir etkisinin olduğunu düşünüyorum. Hem bu oluşan dinamizmin ve olgunlaşmanın, hemde özellikle network etrafında oluşan ilişkilerin ve sinerjinin direkt bir ürünü olarak Kürt Çalışmaları dergi projesini başlattık. Bu alanda bilinen, tanınan ve emek vermiş isimleri bir çatı altında toplayarak Kürt çalışmalarının tek uluslararası ve disiplinler arası hakemli dergisi olan Kurdish Studies (Kürt Çalışmaları) adlı dergiyi 2013'ün ilk ayında lanse ettik. Bunu ben KSN etrafında oluşan bahsettiğim sinerjinin direk bir ürünü olarak görüyorum. Amacımız uluslararası standartlarda ve bu alanın sesi olacak bir dergi çıkartmak. Senede iki kere çıkacak bu derginin ilk sayısı 2013 Ekim/Kasım ayları arasında okurlarıyla buluşacak. Herkesin desteğini bekliyoruz. Hem dergi için yazmak anlamında, hemde kişilerin ve kütüphanelerin ve başka kurumların abone olması anlamında desteklerinizi bekliyoruz.

Üçüncü Oturum:

Kürt Dili ve Edebiyatında Kimlik İnşası

Moderatör: Ronayi Önen

Ferhad Pîrbal:

Ebdul Rehim Rehmi Hekarî'nin Modern

Kürt Tiyatrosu ve Şiirinin Ortaya Çıkışındaki Rolü

İstanbul'da, halkıma, Kürt edebiyatı üzerine sunum yapmaktan dolayı çok mutluyum.

1987 yılından günümüze değin Kurmanci diyalekti ile yapılan edebiyat ile ilgileniyorum. Bildiğim kadarıyla edebiyata ilişkin en büyük gelişme yurtdışında olmuş. Öyle düşünüyorum ki eger Kurmanci diyalekti ile yazılan Kürt edebiyatının bu gelişimi, Kürt kültürü, Kürt kültür ve edebiyat tarihi ve ayrıca roman, şiir, öykü gibi Kürtçe eserler Türkiye tarafından kabul edilmiş olsaydı, özellikle Türkiye üniversitelerinde bu gelişme kabul edilseydi ve ilerletilseydi, Güney'deki akademisyen, araştırmacı ve yazarlar kendilerinden utanırlardı. Ben Kuzey'da o kadar büyük bir gelişme görüyorum.

Ben bugün, İstanbul'un rolü üzerine birkaç dakika konuşacağım. Konuştuklarımın bir delili olarak da Evdirehîm Rehmî Hekarî'den bahsedeceğim. Bir konu üzerine konuştuğumuz zaman elimizde bir örnek olması gerekir. Ben Evdirehîm Rehmî Hekarî'yi örnek olarak seçtim. Ben özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Kürt edebiyatının modenleşmesinde İstanbul'un rolü başlıklı konuyu bilinç olarak seçtim. İstanbul'un 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında Kürt edebiyatının modernleşmesinde nasıl büyük bir rolü olduysa bugün de aynı rolü Kürt sanatı alanında oynadığını söyleyebiliriz. Zira sizin de bildiğiniz gibi edebiyat ile sanat arasında bazı farklılıklar vardır. Kürt araştırmacalar sanat üzerine daha az çalışmıştır. Ama sanatsal açıdan İstanbul büyük bir rol oynamıştır.

Ben bilinçli olarak İstanbul'u seçtim. Çünkü 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da yaşanan kültürel, tarihi,

edebi olaylar kanaatimce bugün, burada, oturduğumuz bu yerde tekrarlanmaka ve biz içinde yaşıyoruz. Bu toplantının tarihi bir toplandıdır. Bir amacınız var, bir sebep var. Ben hepinizin, niçin burada oturuyor olduğunuzu çok iyi bildiğimize eminim. Hepiniz de burada oturmakta amacınızın ne olduğunu çok iyi biliyorsunuz. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında yaşanan süreç ile bugün arasında benzerlikler var. Mihemed Mihrî, Mustafa Şewqî Qazîzade gibi Mahabad'tan, Senendj'den yazarlar, Pîremêrd olarak tanınan Towfiq Efendi gibi Süleymaniye'den yazarlar, Evdirehîm Rehmî Hekarî gibi Hakkari'den yazarlar, Husên Huznî Mukriyanî gibi Rewandiz ve Erbilli yazarlar, İshaq Sikufî gibi Diyarbakırlı yazarlar, Abdullah Cewdet gibi Cizîre bölgesinden yazarlar, yani Kürdistan'ın dört parçasından, Kuzey, Doğu ve Güney Kürdistan'ın şehir ve kasabalarından yazarlar İstanbul'a gelmemiş olsaydı, burada toplanmamış olsalardı ve birbirlerini tanımamış olsalardı o tarihi kültürel, politik hareket –ki aramızda bulunan Dr. Celîlê Celîl bu süreci bir rönesans olarak tanımlamakta ve ben de bunu Arapça'ya çevirip bu süreç Nehwe demiştim- oluşmazdı. Yani 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında öyle bir yer varmış ki Kürtler orada toplanabilmiş, bir araya gelip birlikte hareket edebilmişler. İstanbul'da Kürtler Türklerle omuz omuza, birlikte yer almışlar. Bu onur verici bir durum. Bugünkü İstanbul'da da ben aynı hareketi ve tohumu görüyorum. Bugün ne mutlu ki Kürtlerin Kuzey'de bu tohumu ekme ve bu tohumun ileride o rönesansa giden bir yolu açacağı gibi umutları var.

19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında İstanbul büyük bir rol oynamıştı, zira İstanbul stratejik bir yere sahipti, Avrupa'ya yakındı ve Avrupa'da yaşanan gelişmelerden yararlanabilirdi. Eğer 19. yüzyılın ikinci yarısında edebiyatın durumuna bakacak olursak simbolist hareketi, Fransız simbolistlerini görürüz. Eğer Parist'te, Cenevre'de, Brüksel'de ya da Arupa'nın herhangi bir yerinde simbolistlerin bir dergisi çıksaydı ya da başka bir sanatsal başka bir etkinlik olsaydı iki ay sonra İstanbul'da ya bunların haberi yapılırdı ya da Fransızca bilen ve Paris'te ya da İstanbul'da yaşayan yazarlarca Türkçeye çevirilirdi. Hepinizin de bildiği üzere Tefvik Fikret, Recaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal gibi yazarlar Fransız

edebiyatının etkisi altındalardı. Fransız eserler Türkçeye çeviriliyordu.

Kürdistan dört parçasından ya da Kuzey Kürdistan'ın şehirlerinden gelip İstanbul'da yaşayan Kürt yazarların bir bölümü Avrupa edebiyatının formlarını doğrudan alıyorlardı. Bu yazarlar iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölüm Abdullah Cewdet ve İshaq Sikutî gibi Fransızca bilenlerden oluşuyor. İshaq Sikutî erken bir dönemde, 1902'de vefat etti. Diğer yazarlar kadar etkisi olmadı. Ayrıca Memduh Selîm, Abdurrahman Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Mîqdat Mîthat Bedirxan da bu bölümde yer alan yazarlardan. Onlar Fransızca biliyordu. Mîqdat Mîthat Bedirxan Kürdistan Gazetesinin ilk sayısını çıkardığında, destek bulmak için Fransızca yazılı küçük bir kartı da Fransız oryantalist ve aydınlarla dağıtmış. Yani Fransızca bir mektup yazmış ve gazete ile birlikte dağıtmış. Husên Huznî Mukriyanî ve da birçok yazar da Fransızca biliyordu. Hem Fransızca bildikleri ve Fransızca aracılığıyla Fransız kültüründen ve edebiyatından hem de Avrupa edebiyatının yeni formlarından yararlanıyorlardı.

Yeni formlar diyorum, çünkü şano û roman di edebiyata Kurdi de tune bû. Avrupa formunda öykü de yoktu. Evet, Mela Mehmedî bazîdî 1856 yılında ilk öyküyü yazdı. Öykü vardı, ama Maupassant'ın ya da Çehov'un yazdığı formlarda öyküler yoktu. Bu yeni edebi formlar 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Kürt edebiyatına dahil oldular. Umarım Evdirehîm Rehmî Hekarî örneğinden bahsedebilirim. Daha önce de dediğim gibi şansları vardı. Çünkü onlar direkt olarak Fransız dilinden yararlandılar ve ayrıca Fransız edebiyatından yararlandılar. Namık Kemal, Tevfik Fikret, Rezaizade ve daha başkaları Fransız kültürünün etkisi altında şiirler yazdılar. Türklerin bir şansı varken Kürtlerin iki şansı vardı. Zira onlar sadece Fransız kültüründen yararlanırken, Kürtler hem doğrudan Fransızlardan hem de başka bir millettten, yani Türklerden; Namık Kemal'den, Tevfik Fikret'den, Rezaizade Mahmut Ekrem'den, Serveti Fünun'dan ve Yeni Kalemler gibi dergilerden yararlandı. Ben Türkmenler gibi telaffuz ediyorum: Yeni Kalemler. İstanbul'da bulunan diğer Kürt yazarlarının şansı daha azmış. Zira her iki dili bilen diğer yazarlara göre onların sözü edilen yararlanma derecesi daha düşük olmuş. Onlar sadece Fransız

edebiyatı etkisi altındaki Türk edebiyatından yararlanabilmiş. Şêx Nurî Şêx Saleh, Cemîl Saîb, Zîwer, Hacî Qadirî Koyî ve daha birçok yazar bu grupta yer almaktadır. Yani 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında yazarlarımızın iki kanalı varmış.

İstanbul'un bu rolüne önem vermeli ve buna ilişkin araştırmalar yapmalıyız. Sadece edebi ve kültürel alanlarda değil ama toplumsal yaşamda, örgütlerde, sanatta ve diğer alanlarda araştırmalar yapmalıyız. Güney Kürdistan'da kullandığımız bazı konseptler var ki biz bunların çok yeni olduklarını sanıyoruz. Bunlardan biri de kurumsal çalışmadır. Altı yedi yıldır biz Güney Kürdistan'da siyasi ve politik işlerin yerine, siyasi partilerin yükünü azaltacak kurumsal işleri yürütmekteyiz. Kadınların çalışmaları buna örnektir. İlk Kürt kadın örgütü olan Kürt Kadınlar Cemiyeti 1919'da, İstanbul'da kuruldu. Güney Kürdistan'da kurulan Yekîtiy Afratanî Kürdistan (Kürdistan Kadınlar Birliği) tam olarak bilmiyorum ama ya 1954'te ya da 1956'da kuruldu. Yani uzun bir aralıktan sonra başka bir kadın örgütü kuruluyor. Öğrenci cemiyeti olan Cemîyetî Hêvî 1913'te kuruldu.

Farıslardan, Araplardan ya da Türklerden önce öyküye, romana ya da tiyatroya başladığımızı söylemeyelim. Ama hiç olmasa bu tarihi gerçekleri yeni nesillere aktaralım. Bu görev bu konferansı düzenleyen üniversite gibi bir kurumun görevidir. Kürt vakfı olan İsmail Beşikci Vakfının ve onların ellerine sağlık. Mesela, ben Kürtlerin Türklerden önce bir radyoları olduğunu bilmiyordum. Evet, Kürtler Türklerden önce radyoya sahip olmuşlar. Kürt şiirinin modernleşmesi Arap şiirinin modernleşmesinden on beş yıl öncedir. Eğer modern Arap şiirinin ilk örneklerini 1927 yılında Nazık Meaika ve Ebubekir Şakir Seyad yazmış ise modern Kürt şiirinin ilk örneklerini 1919'da Evdirehîm Rehmî Hekarî'nin yazmış olduğunu görürüz. İlk modern Fars şiirinin örneklerini 1923'te Nima Yusic yazdı. Yani Kürtler birçok alanda, edebiyat, kültür ve sanat ile ilgili alanların oluşturulmasında komşu uluslardan önce ilerlemiştir.

Bu gerçeğin dile getirilmesi sadece Kürtlerin İstanbul'da Türk yazarlarla birlikte yaşamasının bir şans olduğunu anlatmak içindi. Pîremêrd gibi yazarların hatıralarından modernist Türk ve Kürt

yazarları arasında çok güçlü bir kardeşlik olduğunu görüyoruz. Pîremêrd Süleymaniye'ye döndüğünde, İstanbul'da bir apartmanın ikinci katında yaşadığını, üst katında Tevfik Fikret'in, alt katında ise Recaizade Mahmut Ekrem'in yaşadığını belirtiyor. Pîremêrd, Namık Kemal ile Tevfik Fikret'in kendisine bir Kürt arkadaşlarının olduğunu, adının Abdullah Cewdet olduğunu ve ikisini tanıştırmak istediklerini söylediğini belirtir. Pîremêrd bazen, akşamları oğlu Nejat'ı da yanlarına alarak hep beraber Abdullah Cewdet'i ziyaret edip sohbet ettiklerini belirtir. Pîremêrd, Türk Tevfik Fikret aracılığıyla Abdullah Cewdet'i tanımış ve onunla arkadaş olmuş. General Şerîf Paşa'nın da içinde olduğu bu Kürt yazarlarının kurmuş oldukları bu ilişki çok önemlidir.

Bu yazarlardan birisi olan, Almanca ve Rusça bilen Evdirehîm Rehmî Hekarî İstanbul'daki Avrupayı kültür atmosferin etkisi altında kalmış ve tiyatro üzerinde çalışmak istemiştir. Bizim Soranicede kullandığımız, öyle sanıyorum ki Kurmancîde de kullanılan ve tiyatro anlamına gelen "şano" kelimesi Avrupa dillerinden gelmektedir. Öyle sanıyorum ki bu kelime, Fransızca da Sen olarak telaffuz edilen ve İtalyanca Şen olarak telaffuz edilen "scéni" kelimesinden gelmektedir. Avrupalı devletlerin İstanbul'da açılan büyük elçilikleri İtalya ve Fransa'nındı ve büyükelçilikler 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarında açıldı. Bu İtalyan ve Fransız elçilikleri İstanbul'da çalışmalar yürütmüşler, tiyatroya oyunlarını sunmuşlar. Bu elçiliklerin Avrupalı tiyatro grupları varmış.

Evdirehîm Rehmî Hekarî bu çerçevede yaşamış, birinci tiyatro oyunu olan Memê Alan'ı 1919 yılında Jîn dergisinde yayınlamıştır. Pîremêrd onun arkadaşımı. Pîremêrd Süleymaniye'ye döndüğünde yaptığı ilk iş birkaç tiyatro oyunu yazmak olmuş. Pîremêrd üç-dört tiyatro oyunu yazmıştır. Evdirehîm Rehmî Hekarî ilk olarak bu formatta edebi bir eser yazmıştır ve Bozarlan'ın dediğine göre bu oyun İstanbul'da gösterilmiştir de. Pîremêrd de aynı şekilde yirmi beşten fazla tiyatroya ilişkin makale ve eleştiri yazmış ve bunları gazetesinde yayınlamıştır. Yani ilk Kürtçe tiyatro eserini Evdirehîm Rehmî Hekarî yazıyor, ikinci Kürtçe tiyatro eserini ise Pîremêrd Güney'de yazıyor.

Zamanım kalmamış. Hepinize teşekkür ediyorum.

Özlem Galip:

Gerçek ya da Hayal: Kürdistan ve Diasporadaki Kurmanci Romanında Ülke Resmi

Başta Kürt çalışmaları konusunda uzman bu kadar kişi arasında konuşmanın em çok değerli hem de çok zor olduğunu söylemek istiyorum. Bunun yanında sonuncu panelist olmak benim için daha da zor bir durum. Benim için diğer bir özel durum da İstanbul'da ilk kez Kürt romanı üzerine sunum yapıyorum. Bugün bunu farkettim. Yani Amerika, Avrupa ve Ortadoğu'da sunumlar yaptım, ama şimdiye kadar Kürdistan'da ve Türkiye'de hiç sunum yapmadım. Şüphesiz bunun birçok sebebi var. Bazen fırsat olmadı, bazen de biz fırsat oluşturmadık. Bu da biraz coğrafyamız ve dilimizle yabancılaştırılmamıza bağlı. Şimdiye kadar sunumların ingilizce idi. Yani şimdiye kadar Kürt romanına ilişkin olarak ingilizce konuştum. Ben bu sunumu hazırlarken Kürt romanı üzerine Kürtçe bir sunum yapmanın zorluklarını gördüm. Halbuki bunun daha kolay olması gerekirdi. Bu zorluğun sebebi Kürtlerin yıllarca yasaklar ve engellemelerle karşı karşıya olmasıdır. Şimdiden bu konuşmada yapacağım hatalardan dolayı beni bağışlamanızı diliyorum. Ama benim bu çabamı farkedeceğinizi biliyorum. Ben de birçok Kürt genci gibi ülkemden ve dilimde uzak kaldım. Ben İngiliz edebiyatı okudum ve ingilizce öğretmenliği yaptım. Yani sürekli başka halkların edebiyatını ve dilini okudum. Kürt edebiyatı üzerine çalışma kararım akademik bir çalışmadan ziyade köklerime dönüştür. Bugün de bu isteğimin bir sonucunu, yani doktora çalışmamın bir parçasını sizlere sunacağım.

Ben, doktoramı Exeter Üniversitesinde yaptım. Doktora tezimin konusu Kürt romanı idi. Tezimin adı Özlemin ve Mücadelenin Ülkesi, Kürdistan idi. Danışmanlarımdan biri de, bugün burada, aramızda olan Clemenc Hoca idi. Bu münasebetle emeğinden ötürü kendisine bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Yüz romanı analiz ettim. Bunların 64'ü diasporadan, 36'sı ise Kürdistan'dan. Daha doğru

sonuçlara ulaşmak için bu kadar çok romanı analiz ettim. Sadece birkaç romanı analiz etmek istemedim. Bu nedenle yüz roman inceledim. Diğer bir amacım da tezimin Kürt romanı üzerine fazla bilgisi olmayanlara rehber olmasıydı. Tezimi okuyanların Kürt romanı üzerine az çok bilgi sahibi olmasını istedim.

Devletsiz olma, kimlik ve ülke konularında Kürt romanını nasıl etkiledi? Doktora tezimde bu konuyu da irdelemek istedim. Kendü topraklarında olmak ya da olmamak ya da ülkeye yaklaşım nasıl bir etkide bulunmakta? Bunu da görmek istedim.

Tezim için birçok yöntem kullandım. Temel yöntem romanların okunması ve yorumlanmasıydı. Buna bağlı olarak roman yazarlarının yaşamlarını da araştırdım. Zira yazarların yaşamlarının romanları üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu öğrenmek istedim. Onlarla konuşmayı özellikle istemedim. Zira sözlerinin etkisinde kalmak istemedim. Şüphesiz kitaplarına ulaşmak ya da yaşamları hakkında bilgi almak için onlara ulaştım. Ama hiçbir zaman onlara, tezime ilişkin sorular sormadım. Dediğim gibi, bağımsız bir araştırmacı olarak yazıya bağlı kalmak ve bu şekilde yorumlamak istedim. Niçin yaşamlarını öğrenmek istedim? Yazarın yaşamı romanını etkiler. Avrupa'ya gelmeden önce ne yapıyorlardı? Ya da siyasi bir yaşamları var mıydı? Bu soruların cevabı önemliydi. Yaşamlarını öğrendikten sonra romanlarını daha iyi anladım. Diaspora yazarlarının çoğu yaşamlarından ilham alarak romanlarını yazmışlar. Özellikle kendi yaşamlarından ilham almışlar. Niye? Çünkü gelecek nesillerin, yaşanan acıları daha iyi anlamalarını istemişler. Örneğin 1980'li yıllarda askeri cuntadan dolayı çok zorluk yaşamış ve tutuklanmış biri romanında darbe döneminden ve hapishaneden çok bahsetmekte. Bunu bilinçli olarak yapıyor. Amacı askeri darbeyi ve Diyarbakır Hapishanesini gelececek kuşaklara iletmek. Bu nedenden dolayı yazarın yaşam öyküsünü öğrenmek tezim açısından çok önemliydi.

Teorik açıdan bakacak olursak; ülke, kimlik, roman ve diaspora benim temel kavramlarımdı. Ben bu kavramların etrafındaki teorik

çerçeveye baktım. İngilizce Humanistic Geograpfhy denilen insani coğrafya adında bir teori var. Bu teori insanların topraklarıyla kurmuş olduğu duygusal ilişki üzerinde durmakta. Tezimde roman karakterlerinin Kürdistan ile olan ilişkisini sorguladığım için bu teoriden yararlandım. Yani karakter ülkesine nasıl bakmakta? Onlara göre Kürdistan nasıl bir yer? Topraklarını Türkiye'nin bir parçası olarak mı görüyor yoksa bağımsız bir Kürdistan çerçevesinde görüyor? Bu soruların yanıtını bulmak istedim.

Bu teori daha önce İngiliz edebiyatında kullanılmış. Ben İngiliz edebiyatı okudum ve master tezim İngiliz edebiyatı üzerineydi. Bu nedenle daha önce bu teoriyi okumuştum. Bu teoriyi kullanmak beni birçok ilgi çekici sonuca ulaşmamı sağladı. Buna yanında diğer göçmen toplulukların edebiyatını da araştırdım. Kürt göçmenlerinin romanlarıyla bir benzerlikleri olup olmadığını anlamak için Filistin ve Ermeni edebiyatına baktım.

Tezimde ele aldığım ilk soru Kürdistan'da yazılmış olan romanlar ile Kürdistan dışında yazılmış olan romanlar arasındaki farkın ne olduğuydu. Bu birinci sorumdu. Kürdistan dışında derken özellikle İsveç ve Almanya'yı kastediyorum. Çünkü birçok Kürtçe roman bu iki ülkede yazılmış. Örneğin İngiltere'de binlerce Kürt bulunmakta, ama maalesef bir roman bile yazılmamış. Diğer birçok ülkede bu durum söz konusu.

Bugünkü konuşmamda diaspora ile Kürdistan'da yazılan romanlarda ülkeye bakış farklılıklarından bahsetmek istiyorum. Konuşmamın daha iyi anlaşılması için bir slayt hazırladım. Konuşmamın sonunda bu farkın anlaşılacağını umut ediyorum. Bütün konuşmamda diasporadaki yazarların romanlarında gerçek bir ülkenin resmi bulunmakta. Ama Kürdistan'da yaşayan yazarların romanlarında daha çok sembolik ve hayali bir resim var.

Genel olarak Kürt romanları ideolojik bir formda. Yani siyasi ve ideolojik mesajlar vermekteler. Örneğin, analiz ettiğim, diasporada yazılmış olan 64 romanın sadece dört tanesi Kürdistan'ın toplumsal ve politik durumundan bahsetmemekte. Diğer 60 roman gerçek kişi

ve yer adlarıyla, çoğu zaman yapay bir gerçeklik sunmakta. Tarihsel, biyografik ve otobiyografik öğeler sunmaktalar.

Aynı şekilde, analiz ettiğim, Kürdistan'da yaşayan yazarların yazdığı 36 romanın sadece üçü gerçek yerlerin dışına yani hayali alana çıkmakta. Diğerleri, yani 33 roman sembolik ve biraz daha edebi bir ifade kullanmakta, ama gerçek yer ve kişilerden bahsetmekte.

Ama bazı farklılıklar da önümüze çıkmakta. Örneğin diaspora romanlarında daha doğrudan bir anlatım var ve karakterler destan karakterlerine benzemekte. Kürdistan'da yazılan romanlarda geleneksel anlatım tekniğinden ziyade parçalanmış anlatım tercih edilmiş. Bu romanları gerçekçi romanlardan ziyade postmodern kategorisinde değerlendirebiliriz. Örneğin Rojnivîska Spinoza, Pêşbaziya Çîrokên Neqediyayî û Nameyek Ji Xwedê Re adlı romanlarda doğrudan anlatım teknikleri kullanılmamış ve bu romanların karakterleri değişkendir. Yani romanın sonunda karakter değişmekte ve okuyucu şaşırılmaktadır. Bu romanlarda karakter postmodern ve modern tekniklerle bilinç ve iç konuşmaların (monolog) akışı ile oluşturulmaktadır. Aynı şekilde Eroğlu'nun Otobês adlı romanında sadece bir karakter olmayıp, otobüsteki bütün yolcuların iç yaşamına şahit olmaktadır.

Kürdistan romanlarından bazıları bizi gerçek zaman ve mekan duygusundan uzaklaştırmakta. Örneğin, Jar Lê Sermest ve Leyla Fîgaro adlı romanlarda olayların ne zaman ve nerede geçtiğini bilmiyoruz. Yani yazar tamamen hayali bir dünya oluşturmuş. Mîran Janbar'ın romanı Ardûda'yı da bilim-kurgu kategorisine koymaktayız. Zira bize çılgın bir profesörün 2050 yılında yapmış olduğu bir deneyi anlatmakta.

Bir kez daha tekrarlamak istiyorum: Gerçek yerlerin kullanılması Kürdistan ve diaspora romanlarının ortak bir yönüdür. Ama, Kürdistan'da yazılan romanlarda hayali karakterler sembolik bir kurgu ile kullanılmaktalar. Ama diaspora yazarları daha çok yaşamlarından ilham almakta ve daha çok ideolojilerinden bahsetmektedirler.

Ayrıca diaspora romanları daha çok Kürt ve Kürdistan'dan bahsetmekte. Zaten efsanevi, tarihi ve biyografik romanların sayısı fazladır. Bu da, bize, diaspora yazarlarının tarihi, kültürel ve siyasi öğeleri kullanarak hayalden daha çok gerçek bir Kürdistan kurduklarını göstermektedir.

Diaspora yazarları Kürt romanı aracılığıyla resmi bir Kürdistan tarihinin olmayışının eksikliğini gidermek istiyorlar. Gerçek olay ve yaşamlarla yaşanmış acıları gelecek kuşaklara aktarmak istiyorlar. Yani romancılık onlar için sanatsal bir çalışmadan ziyade Kürt ulusal macadelesinin bir aracıdır. Yazarlar bu düşüncelerini sürekli dile getirmekte. Örneğin, yıllarca mülteci olarak yaşayan Medenî Ferho bir makalesinde şöyle söylüyor: “Halkların alfabeleri inkar edildiği zaman halkların yaşamları da kilitlenmektedir. (...) Böyle bir durumda Kürt romanının, öyküsünün ve yazısının görev ve sorumlulukları elbette ki çok önemlidir”.

Siya Evîne ve Bîra Qederê gibi biyografik romanlar bize Kürt tarihinin tanınmış şahsiyetlerinden Bedirxan ailesinden ve Memduh Selim'den bahsetmekte. Bunun yanında askeri darbenin 1980'li yıllardaki sonuçlarını ve Diyarbakır Hapishanesinin durumunu gerçekçi bir dille bize aktarmaktalar. Yani gerçek yaşamdan ilham alıyorlar. 64 romandan 34'ü Diyarbakır Hapishanesinden bahsetmekte. Bu sayı gerçekten de çok fazla. Yazarlar bilinçli olarak Diyarbakır Hapishanesinden bahsetmekte ve her seferinde tekrarlama ihtiyacı duymaktalar.

Bilindiği üzere diasporadaki yazarların çoğu Diyarbakır Hapishanesinde tutulmuş ve işkenceye maruz kalmışlardır. Bu nedenle roman karakterlerinde sürekli hapishanede kalmış olmanın onlarda yarattığı etki üzerinde durmaktalar.

Yani diaspora yazarları Kürt dilinin gelişimi için roman yazmaktalar. Ama bu durum Kürdistan'daki yazarlarda farklıdır. Evet, Kürdistan'daki roman yazarları Kürt tarihinden ve Kürt mücadelesinden bahsetmekte. Ama çoğunlukla onların edebi kaygıları var. Örneğin Hesen Huseyin Deniz'in Hêvî Herdem Heye adlı

romanında doğrudan Kürt dilinin öneminden bahsetmemekte, ama gerilla olan karakter rüyasında Kürtçe konuşmakta ve bu durum başka bir yoldan Kürt dilinin önemini bize göstermekte. Yine, Yunus Eroglu Nameyek Ji Xwedê Re adlı romanında ana karakter kendisini kalbi kırılmış bir dilbilimci olarak adlandırmakta. Bu da karakterin Kürt dilinden kopmuş olduğunu bir başka yoldan bize göstermekte. Burada söylemek istediğim şey şu ki, diaspora yazarları roman yazmaktaki amaçlarını okurlarına açıklarlarken Kürdistan'daki yazarlar açıklamamakta. Burada diasporadaki yazarların fikirleriyle yazıya müdahale ettiklerini söyleyebiliriz. Ama Kürdistan'daki yazarlar gizli bir dil kullanmaktalar.

Ayrıca diaspora yazarları, sürgünde oluşlarına bir misyon yüklemişler. Kürt dilinin gelişimi konusunda rollerinin farkındalar. Bunun için de her yolu kullanmışlar. Roman yazmak da bu yollardan biri. Bunun nedenini de şu şekilde dile getirebiliriz. Diaspora yazarları, özellikle de İsveç'deki yazarlar kendilerine tanınan olanaklardan ötürü dillerini özgür bir şekilde kullanmışlar. Kürt aydınları da bu fırsatı iyi kullanmışlar ve Kürt romanını geliştirmişler.

Halbuki Kürdistan'daki yazarlar büyük yasaklarla karşılaşmışlar. Bazıları eserlerini Türkçe yazmak zorunda kalmış ve diğerleri de düşüncelerini örtük bir şekilde dile getirmiş.

Daha önce de söylediğim gibi, diasporada yazılan romanlarda daha çok realist bir kullanılmakta. Daha çok yaşamlarından ilham almaktalar ve romanları otobiyografik romanlara benzemekte. Bu da onların kuşaklarından ya da yaşadıkları dönemden kaynaklanmakta. Bu yazarların tamamı 1980'li yıllarda askeri darbe döneminde Türkiye ya da Kürdistan'dan geç etmiş. Avrupa'ya gitmeden önce aktif bir şekilde siyaset içinde yer almışlar. Bu nedenle romanları genel olarak politiktir. Elbette ki Avrupa'ya göç ettikten sonra Kürdistan ile olan ilişkileri kopmaz. Aksine, kimlikleri ile daha güçlü bir ilişki oluşmakta. Burada kuşak farklılıklarından da bahsetmek gerek. Ülkedeki yazarlar çoğunlukla gençler ve dünya edebi-

yatı ile olan ilişkileri fazla. Kürdistan'daki yazarlar yeniş şeyleri denemeyi seviyor.

Elbette ki 2002'den sonra Türkiye'de Kürt dili üzerindeki yasaklar tamamen kalkmamışsa da, belirli bir yumuşama yaşandı ve birçok Kürtçe kitap yayınlandı. Ben 2010 yılı öncesinde yayınlanan romanları analiz ettim. Ama biliyorum ki 2011'den sonra birçok roman yayınlandı. Şimdi hemen hemen her gün bir kitap yayınlanmakta.

Bugün burada anlattıklarım tezimin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bütün romanlardan bahsedemedim, ama konuşmam genel bir düşüncüyü ifade etmekte. Ama bu tür konferanslarda hepsin bahsedemiyorsunuz. Ben de bu durumu göz önünde bulundurarak konuşmamı hazırladım ve sadece birkaç romandan örnek verdim.

Elbette ki zamanla romanların sayısında artış yaşandıkça bu durum değişecektir. Son olarak şunları eklemek istiyorum. Her ne kadar bölgede yaşamın dili Kürtçe olsa da bu durum dilin gelişimi için yeterli değil. Bir dil eğitim dili olmadıkça o dilin gelişiminden bahsedemeyiz. Bu açıdan biz Kürtler tarihi bir süreçten geçmekteyiz. Umuyorum ki yakın bir zamanda Kürt dilini okullarda görürüz. Şimdiki sürecin bunun zeminini oluşturacağını umut ediyorum.

Beni dikkatlice dinlediğiniz için hepimize teşekkür ediyorum. Bu değerli konferansı düzenleyenlere özellikle teşekkür ediyorum.

Konferansa Xebatên Kurdî, bi hevkarîya Weqfa Îsmail Beşîkcî û Civata Çand û Ramanê Ya Bilgi'yê li Zanîngeha İstanbul Bilgi'yê hate lidarxistin. Konferansê xwest firsendekê pêk bîne ku Kurdên heta niha bi helwesteke dûrî zanista akademîk û ji ber nêrîna nedemokratîk li derveyî zanistên civakî hatine girtin, bikevin navê vê qadê. Konferansê di heman demê de rê li ber pêşkêşkirina gotarên Kurdî vekir. Ji ber vê jî me xwest em gotarên ku di rûniştinan de hatin pêşkêşkirin bikin pirtûk û bi vî awayî wan bikin berhemên mayînde. Em wisa bawer dikin ku çapkirina pirtûkên wiha piştgiriya demokratîkbûna akademî û civakê dike. Ji ber van egeran em, wekî weqf peywir dizanin ku her sal dîsa bi heman navî, lê bi mijarên cihêtir Konferansa Xebatên Kurdî li dar bixin.

Serokê Desteya Rêveberîya Weqfa Îsmail Beşîkcî
Îbrahim Gurbuz

Kürt Çalîşmaları Konferansı, İsmail Beşîkcî Vakfı ve Bilgi Kültür ve Düşünce Topluluğu ortaklığıyla Bilgi Üniversitesi'nde yapıldı. Konferans, şimdiye dek akademinin bilimsel yaklaşımdan uzak, demokratik olmayan bakışı nedeniyle sosyal bilimlerin dışında tutulan Kürtlerin bu alana dahil edilmesine bir imkan yaratmayı amaçladı. Konferans, aynı zamanda Kürtçe sunumların yapılmasına da önyak oldu. Dolayısıyla oturumlarda yapılan sunumları kitaplaştırıp tartışmaları kalıcı bir hale getirmeyi planladık. Böylesi kitapların yayımlanmasının akademinin ve toplumun demokratikleşmesine katkı sunacağına inanıyoruz. Bu nedenle aynı başlıkta farklı temalarla Kürt Çalîşmaları Konferansı'nı her yıl düzenlemeyi Vakıf olarak bir görev biliyoruz.

İsmail Beşîkcî Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı
İbrahim Gürbüz

ISBN 978-605-84491-04

Nayê firotin / Satilamaz